

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU İKTİSADI ANABİLİM DALI**

**ORTADOĞU ÜLKELERİNDE SOSYO-EKONOMİK
GELİŞMELER VE ASKERİ HARCAMALAR**

Yüksek Lisans Tezi

EFE ÇAĞRI ALP

**DANIŞMAN
PROF. DR. GÜLFETTİN ÇELİK**

İSTANBUL - 2006

ÖZET

Soğuk savaş sona ermesine, bilgi toplumunun ön plana çıkmasına, insanların ekonomik, sosyal ve kültürel alanda karşılıklı ilişkilerinin artmasına rağmen, savunma harcamaları halen dünyadaki önemini korumaktadır.

Ortadoğu içinde, savunma harcamaları önemini korumaktadır ve oldukça yüksek düzeydedir. Bu bölge dünyanın en fazla askerileştirilmiş bölgesidir. Soğuk savaş döneminde iki kutup arasında adeta bir yarışa dönen silahlanma, her iki kutbunda alt bölgesel sistemlerine yayılmış, bu durumdan Ortadoğu’da nasibini almıştır. Özellikle Batılı devletler, Ortadoğu Devletlerine silah bağışlama yoluyla bu devletlerin militarist yapısını güçlendirmiş, bu devletlerin geçmişte bölgedeki petrolden elde etmiş olduğu ayrıcalıkları sürdürmek için bölgeye yönelik temel parolalarının “petrole karşı silah” olduğu görülmüştür.

Ayrıca Ortadoğu’nun silahlanmasında; bölge ülkelerinin devlet ve toplum yapıları, sosyoekonomik sorunları ile bölgede İsrail Devletinin varlığı diğer önemli faktörler olarak sayılabilir.

Soğuk savaş döneminden sonra ise savunma harcamaları dünya genelinde belli bir süre düşüş eğilimi içinde olmuşsa da, bu durum süreklilik göstermemiş, büyük güçlerin dünyaya egemenlik mücadeleleri, bölgesel çatışmaların artması gibi sebepler yüzünden tekrar yükselmeye başlamıştır.

Gelecekte; başta ABD, Çin ve Rusya Federasyonu’nun savunma harcamalarını sürekli olarak arttırmaları, bu harcamaların dünya genelinde artmasına sebep olacaktır. Bu durum zaten savunma harcamaları yüksek olan Ortadoğu ülkelerinin bu harcamalarını daha da arttırıcı etkide bulunacaktır. Ayrıca; ABD’nin Irak’ ta devam eden işgali, İran’a olası bir müdahalesi ve İsrail’in saldırganlaşan politikası bölgede savunma harcamalarını arttırıcı diğer faktörler olacaktır.

ABSTRACT

Despite the cold war ended, the information society projected into fore plan, the reciprocal relations of human increased in the economic, social and cultural areas, the expenditures of defense stil maintain their importancy in the world.

In the Middle East the expenditures of defense maintain their importancy and they are at very high level. This region is the most militarized zone in the world. In the cold war era armament which transformed into a competition between the two polars extended to the sub regional systems of the both polars, from this situation Middle East got its portion. Especially the Western states by the way of donating weapon to the Middle East states strenghtened the militarist structure of those states; in order to carry on the priviliges they attained from petrolium in the region in the past it was seen that their fundamental passwords towards the region is “weapon against petrolium”.

Besides, in the armament of the Middle East; the structures of the state and society of the countries of the region, with socioeconomic problems, the existence of the Israel state in the region can be counted as other important factors.

After the era of the cold war however the expenditures of defense was in the trend of decrease in general of the world a certain time, this situation did not display continuity, because of the reasons those the big powers’ struggle for the sovereignty of the world, the increase of the regional clashes again began to increase.

In the future the making of increases of the expenditures of defense by primarily USA, China, The Federation of Russia will be the reason to cause to increase these expenditures rise in general of the world. This condition naturally will make a causative rising effect of their defense expenditures which are already high. In addition, the occupation remaning of USA in Iraq, perhaps on inference to Iran getting aggressive politics of Israel will occur the other factors increasing the expenditure of defence in the region.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
TABLO LİSTESİ.....	VI
ŞEKİL LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAMU EKONOMİSİ VE SAVUNMA HARCAMALARI

1.1. Kamu Ekonomisinin Tanımı ve Özellikleri	3
1.2. Kamu Harcamalarının Tanımı.....	7
1.3. Klasik ve Modern Maliye Görüşlerinin Kamu Harcamalarına Yaklaşımları.....	9
1.4. Kamu Harcamalarının Artışı ile İlgili Görüşler.....	10
1.5. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması ve Savunma Harcamaları.....	13
1.5.1.İdari Sınıflandırmaya Göre.....	14
1.5.2.Ekonomik Sınıflandırmaya Göre.....	15
1.5.2.1. Yatırım Harcamaları-Cari Harcamalar Ayrımına Göre	16
1.5.2.2. Verimli Harcamalar-Verimsiz Harcamalar Ayrımına Göre.....	18
1.5.2.3. Gerçek Harcamalar-Transfer Harcamaları Ayrımına Göre.....	19
1.5.3. Kamu Harcamalarının Sağladıkları Faydalar Bakımından Sınıflandırılması.....	20
1.6. Kamu Harcamalarının Etkinliği ve Savunma Harcamaları.....	21

İKİNCİ BÖLÜM
SAVUNMA HARCAMALARI VE SAVUNMA HARCAMALARINI
ETKİLEYEN FAKTÖRLER

2.1. Savunma Harcamalarının Nedenleri.....	22
2.2. Savunma Harcamalarının Tanımı.....	23
2.3. Savunma Harcamalarının Özellikleri.....	25
2.4. Savunma Harcamalarının Düzeyi.....	28
2.5. Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler.....	31
2.5.1. Ekonomik Faktörler.....	31
2.5.1.1. Milli Gelir Faktörü.....	31
2.5.1.2. Bütçe Faktörü.....	36
2.5.2. Ekonomik Olmayan Faktörler.....	36
2.5.2.1. Coğrafi Faktörler.....	36
2.5.2.2. Siyasal Rejim Faktörü.....	37
2.5.2.3. Tarihsel Faktörler.....	38
2.5.2.4. Demografik Faktörler.....	39
2.5.2.5. Savaş Faktörü.....	40
2.6. Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri.....	42
2.6.1. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri.....	44
2.6.2. Dış Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri.....	51
2.6.3. Bütçe Üzerindeki Etkileri.....	51
2.6.4. Sosyal Refah Harcamaları Üzerindeki Etkileri.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYADA SAVUNMA HARCAMALARI

3.1. Dünyada Savunma Harcamalarının Eğilimi.....	53
3.2. Soğuk Savaş Döneminde Savunma Harcamaları.....	54
3.3. Soğuk Savaş Sonrası Savunma Harcamaları.....	57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA SAVUNMA HARCAMALARI

4.1. Ortadoğu'da Savunma Harcamalarının Nedenleri.....	66
4.1.1. Bölgedeki Ülkelerin Devlet Yapıları ve Yönetim Şekilleri.....	66
4.1.2. Bölgedeki Ülkelerin Toplumsal Yapıları.....	67
4.1.3. Bölgedeki Ülkelerin Sosyoekonomik Sorunları.....	71
4.1.4. İsrail Devletinin Varlığı ve Arap İsrail Çatışması.....	73
4.1.5. Petrolün Uluslararası Arenadaki Önemi ve Batılı Devletlerin Ortadoğu'yu Silahlandırma Arzusu.....	74
4.2. Ortadoğu Ülkelerinin Savunma Harcamaları.....	84
4.2.1. Irak.....	84
4.2.2. İran.....	88
4.2.3. Suriye.....	93
4.2.4. İsrail.....	96
4.2.5. Suudi Arabistan.....	102
4.2.6. Mısır.....	106
Sonuç	111
Kaynaklar	114

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1.1	Kamu Ekonomisinin Özellikleri.....	5
Tablo 1.2	Kamu Harcamalarının Topluma Sağladıkları Faydalar Bakımından Sınıflandırılması.....	20
Tablo 2.1	Uluslararası Kuruluşların Savunma Harcamaları Tanımları...	24
Tablo 2.2	1989–2004 Döneminde G -7 Ülkelerinde Savunma Harcamaları.....	33
Tablo 2.3	1989–2004 Döneminde G -7 Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Savunma Harcamaları.....	33
Tablo 2.4	1989–2004 Döneminde G -7’ler ve Rusya Dışındaki G–20 Ülkelerinde Savunma Harcamaları.....	34
Tablo 2.5	1989–2004 Döneminde G -7’ler ve Rusya Dışındaki G–20 Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Savunma Harcamaları.....	34
Tablo 2.6	1988–2004 Döneminde G -7 Ülkelerinin Savunma Harcamalarının GSYİH’na Oranları.....	35
Tablo 2.7	1988–2004 Döneminde G -7’ler ve Rusya Dışındaki G -20 Ülkelerinin Savunma Harcamalarının GSYİH’na Oranları.....	35
Tablo 2.8	1960–1967 Döneminde Çeşitli ABD Firmalarının Toplam Satışları İçinde Askeri Siparişlerin Aldığı Pay.....	46
Tablo 3.1	NATO’ya Üye Ülkelerin Toplam Savunma Harcamaları.....	61
Tablo 3.2	Dünyada Soğuk Savaş Sonrası Bölgelere Göre Savunma Harcamalarının GSYİH’ ya Oranı	61

Tablo 4.1	1980–1990 Döneminde Irak’a Konvansiyonel Silah Tedarik Eden Ülkeler.....	81
Tablo 4.2	1971–1990 Döneminde Ortadoğu ve K.Afrika Bölgelerine İhraç Edilen Konvansiyonel Silahların Tutarı ve Dünya Geneline Oranı.....	82
Tablo 4.3	1971–1990 Döneminde SSCB, ABD, Fransa, Çin ve İngiltere’nin Konvansiyonel Silah İhracatının, Dünya Genelindeki Konvansiyonel Silah İhracatına Oranı.....	83
Tablo 4.4	1983–1990 Döneminde Irak’ın Silah İthalatının Toplam İthalata Oranı.....	86
Tablo 4.5	Irak’ın Askeri Hizmet ve Silah/Askeri Malzeme Tedarik Ettiği Ülkeler.....	87
Tablo 4.6	İran’ın Sahip Olduğu/Olacağı Füze Sistemleri.....	91
Tablo 4.7	İran’ın Askeri Hizmet ve Silah/Askeri Malzeme Tedarik Ettiği Ülkeler.....	92
Tablo 4.8	Suriye’nin Askeri Hizmet ve Silah/Askeri Malzeme Tedarik Ettiği Ülkeler.....	95
Tablo 4.9	İsrail’in Askeri Hizmet ve Silah/Askeri Malzeme Tedarik Ettiği Ülkeler	99
Tablo 4.10	Suudi Arabistan’ın Askeri Hizmet ve Silah/Askeri Malzeme Tedarik Ettiği Ülkeler.....	103
Tablo 4.11	Mısır’ın Askeri Hizmet ve Silah/Askeri Malzeme Tedarik Ettiği Ülkeler.....	108

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 1.1	: İhtiyaçların Giderilmesinde Kamu Ekonomisi ve Özel Ekonomi.....	4
Şekil 1.2	: 1901–2005 Döneminde Avustralya’da Savunma Harcamaları.....	12
Şekil 1.3	: 1901–2005 Döneminde Avustralya’da Kamu Harcamalarının GSYİH’ ya Oranı (%).....	12
Şekil 1.4	: İdari Sınıflandırmaya Göre Kamu Harcamaları.....	14
Şekil 1.5	: Ekonomik sınıflandırmaya Göre Kamu harcamaları.....	15
Şekil 2.1	: Saf ve Saf Olmayan Kamu Malları.....	26
Şekil 2.2	: Savunma Harcamaları ve Üretim Olanakları Eğrisi.....	29
Şekil 2.3	: 1946–1978 Döneminde ABD’nin Savunma Harcamaları.....	42
Şekil 3.1	: 1816–1998 Döneminde Dünyada Toplam Savunma Harcamalarının Trendi.....	53
Şekil 3.2	: 1961–1993 Döneminde Dünyada Toplam Savunma Harcamaları	56
Şekil 3.3	: 1983–2001 Döneminde NATO’ya ve Varşova Paktı’na Üye Ülkelerin Savunma Harcamaları.....	57
Şekil 3.4	: 1995–2004 Döneminde Dünyada Toplam Savunma Harcamaları.....	60
Şekil 3.5	: 1988–2002 Döneminde Dünyada Bölgelere Göre Savunma Harcamalarının GSYİH’ya Oranı (%).....	62
Şekil 3.6	: 1988–2002 Döneminde Dünyada Bölgelere Göre Savunma Harcamalarının GSYİH’ya Oranı (%).....	63

Şekil 4.1	: 1989-1999 Döneminde Ortadoğu ve Tüm Dünya’da Savunma Harcamalarının GSMH’ye Oranı (%).....	65
Şekil 4.2	: 1989-1999 Döneminde Ortadoğu ve Tüm Dünya’da Savunma Harcamalarının Merkezi Hükümet Harcamalarına Oranı.....	65
Şekil 4.3	: Suriye’nin 1975–1983 Döneminde Savunma Harcamaları.....	70
Şekil 4.4	: İsrail’in 1975–1983 Döneminde Savunma Harcamaları.....	70
Şekil 4.5	: 1979–1988 Döneminde Petrol Fiyatları.....	80
Şekil 4.6	: 1975–1990 Döneminde Irak’ın Savunma Harcamaları.....	84
Şekil 4.7	: 1975–1990 Döneminde Irak’ın Savunma Harcamalarının GSYİH’ na Oranı (%).....	85
Şekil 4.8	: 1980–1990 Döneminde İran’ın Savunma Harcamaları.....	89
Şekil 4.9	: 1988-2004 Döneminde İran’ın Savunma Harcamaları.....	90
Şekil 4.10	: 1980-1989 Döneminde Suriye’nin Savunma Harcamaları.....	94
Şekil 4.11	: 1988-2004 Döneminde Suriye’nin Savunma Harcamaları.....	95
Şekil 4.12	: 1980-1990 Döneminde İsrail’in Savunma Harcamaları.....	97
Şekil 4.13	: 1988-2004 Döneminde İsrail’in Savunma Harcamaları.....	98
Şekil 4.14	: 1980–1990 Döneminde Suudi Arabistan’ın Savunma Harcamaları...102	
Şekil 4.15	: 1988-2004 Döneminde Suudi Arabistan’ın Savunma Harcamaları...103	
Şekil 4.16	: 1981-1990 Döneminde Mısır’ın Savunma Harcamaları.....107	
Şekil 4.17	: 1988-2004 Döneminde Mısır’ın Savunma Harcamaları108	

KISALTMALAR

AAOK	: Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ags	: Adı geçen site
AGSP	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
APOC	: Anglo Sakson Petrol Şirketi
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	: Barış İçin Ortaklık
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Merkezi Anlaşma Teşkilatı
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
FMS	: ABD'nin Dış Askeri Yardımları
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülke
GÜ	: Gelişmiş Ülke
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KAİK	: Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi
NATO	: Kuzey Atlantik İşbirliği Teşkilatı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

Giriş

Bu çalışma, Ortadoğu ülkelerinin savunma harcamalarını, nedenleri ve sonuçları ile irdelemeyi ve savunma harcamalarının gelecekte ortaya çıkacak seyrini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Dünyada soğuk savaş sona ermesine ve dünyadaki tek kutuplu düzen yerini çok kutuplu düzene bırakmasına rağmen savunma harcamaları halen önemini korumaktadır. Ortadoğu'da da savunma harcamaları önemini korumaktadır. Ortadoğu'da savunma harcamaları soğuk savaş sonrasında düşüş eğilimi içerisine girmişse de 1991 ve 2003 ABD'nin Irak müdahalelerinden sonra yeniden yükselmeye başlamıştır. Bu çalışma özellikle Ortadoğu'da savunma harcamalarının içsel ve dışsal nedenleri üzerinde durmuştur.

Yurt dışında savunma harcamalarını inceleyen çeşitli kuruluşlar, yazarlar ve araştırmacılar vardır. Ancak konuyla ilgili ülkemizde yapılan araştırma sayısı son derece azdır.

Bu çalışmada, sırasıyla kamu ekonomisi ve savunma harcamaları, savunma harcamaları ve savunma harcamalarını etkileyen faktörler, dünyada savunma harcamaları ve Ortadoğu'da savunma harcamaları incelenerek genelden özele doğru bir yöntem izlenmiştir. Ayrıca Ortadoğu ülkelerinin askeri hizmet, silah/malzeme tedarik ettiği ülkeler ve tedarik edilen askeri hizmet, silah/malzeme ayrıntısıyla incelenmiştir.

Savunma harcamaları hakkında veri toplanması son derece zordur. Çünkü bu harcamaların düzeyi ve içeriği en demokratik ülkelerde bile devlet sırrı olarak görülmektedir. Bu durum savunma harcamalarının son derece stratejik harcamalar olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada, Ortadoğu ülkelerinin savunma harcamaları verileri ise, bu konuda dünyanın en etkin araştırma kuruluşlarından biri olarak kabul edilen Stokholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nden (SIPRI) elde edilmiştir. Kullanılan veriler çoğunlukla 1980–2003 dönemini kapsamıştır. Çalışmanın sağlam verilere dayandırılması için veri bulunamayan veya eksik veri bulunan ülkeler çalışmaya dahil edilmemiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, savunma harcamalarının ve kamu ekonomisi içindeki yeri altı ana başlık halinde incelenmiştir. Bu ana başlıklar; Kamu ekonomisinin tanımı ve özellikleri, kamu harcamalarının tanımı, klasik ve modern maliye görüşlerinin kamu harcamalarına yaklaşımları, kamu harcamalarının artışı ile ilgili görüşler, kamu harcamalarının sınıflandırılması ve savunma harcamaları, kamu harcamalarının etkinliği ve savunma harcamalarıdır.

İkinci bölümde savunma harcamaları ve savunma harcamalarını etkileyen faktörler altı ana başlık halinde incelenmiştir. Bu ana başlıklar, savunma harcamalarının nedenleri, savunma harcamalarının tanımı, savunma harcamalarının özellikleri, savunma harcamalarının düzeyi, savunma harcamalarını etkileyen faktörler ve savunma harcamalarının ekonomik etkileridir.

Üçüncü bölümde, dünyada savunma harcamaları üç ana başlık halinde incelenmiştir. Bu ana başlıklar, dünyada savunma harcamalarının eğilimi, soğuk savaş döneminde savunma harcamaları ve soğuk savaş sonrası savunma harcamalarıdır.

Dördüncü bölümde, Ortadoğu'da savunma harcamaları, iki ana başlık halinde incelenmiştir. Bu ana başlıklar, Ortadoğu'da savunma harcamalarının nedenleri ve Ortadoğu ülkelerinin savunma harcamalarıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAMU EKONOMİSİ VE SAVUNMA HARCAMALARI

1.1. Kamu Ekonomisinin Tanımı ve Özellikleri

Kamu Ekonomisi, toplum mal ve hizmetlerine olan talebi ifade eden toplumsal ihtiyaçların devlet tarafından sağlandığı, siyasi ve idari organların kararı altında ve bütçe yoluyla organize edildiği iktisadi faaliyet alanıdır. Kamu ekonomisinin sağladığı hizmetler devlet denilen ve çeşitli kademe ve güçte organlardan meydana gelen kuruluşlar tarafından yürütülür.

Bazı mal ve hizmetlerin kamu ekonomisinde üretilmesinin zorunlu kılan sebep, ihtiyaçların karşılanmasında piyasanın yetersiz kalmasıdır¹. Toplumsal yaşamın gereği olarak beliren ortak ihtiyaçların, piyasa tarafından tam olarak karşılanamaması kamu ekonomisinin varlığını gerekli kılmıştır. Bireylerin ortak ihtiyaçlarının makro anlamda ifadesi olan kamusal ihtiyaçlar², (güvenlik, sağlık, eğitim, savunma gibi) toplumun geneline hitap ederler Bu tür ihtiyaçların karşılanabilmesi, kamusal hizmetleri ve kamusal harcamaları gerektirir. Bu hizmetleri verebilmek için geniş bir teşkilatlanmaya ve büyük bir yatırıma ihtiyaç vardır³. Bu durumda da devletin bu tür hizmetleri verebilmesi için, birtakım hizmetlerden yararlanması ve bir kısım malları kullanması gerekir. Devlet bu tür hizmetleri sürekli ya da geçici olarak istihdam edeceği kişilerden sağlayabilir. Gerekli malları da, özel kesimden satın alma, kiralama, ya da bizzat üretme yollarıyla sağlayabilir⁴.

Bütün toplumlarda, kamu ekonomisinin genel ekonomi içindeki yeri belirtilirken, toplum tercihlerinin belirlediği ihtiyaçların karşılanmasında, üretim kararlarını yöneten tercihlere göre, ortak bir gruplandırmaya gidilir. Gerek özel

¹ Nihat Edizdoğan, **Kamu Maliyesi 1**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, 1989, s. 8.

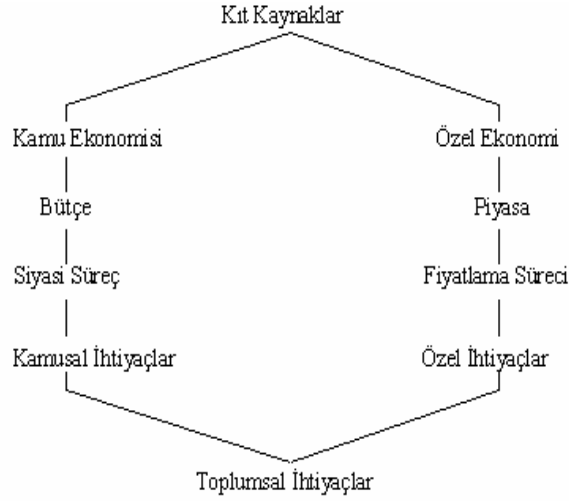
² Fehim Bakırcı, **Bütçe Politikalarının Mikroekonomik Etkileri**, www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/116.pdf, (2 Eylül 2005)

³ Türkiye Kamu-Sen, **Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısına İlişkin Türkiye Kamu-Sen'nin Raporu(2)**, 2004, www.kamusen.org.tr/kitap%5Cgorus2.pdf, (7 Ekim 2005)

⁴ Ertan Tosun, **Türkiye'de "Kamu Kesimi Ve Özel Kesim" Ayrımının Normatif ve Reel Planda Önemi ve Sınırları**, 1996, www.bumko.gov.tr/arastirmarapor/ETosun.pdf, (2 Ekim 2005)

ekonominin, gerek kamu ekonomisinin temeli, kıt kaynakların saptanan amaca uygun, ölçülü ve etkin bir şekilde kullanılmasdır⁵. Toplumsal yaşamın gereği olarak beliren ortak ihtiyaçları karşılama zorunluluğu, üretim ve tüketimin arasında kaynakların optimal dağılımını zorunlu hale getirmiştir. Toplumsal yaşamın sürekliliği için, bunun bir dizi karar alınarak bir düzen içerisinde işletilmesi gerekmektedir. Çağdaş yaşamda bu düzeni kuran ve işlerliliğini sağlayan devlettir⁶.

Şekil 1.1, kıt kaynaklarla ihtiyaçların giderilmesinde, kamu ekonomisi ve özel ekonominin kurdukları organizasyonu göstermektedir.

Şekil 1.1: İhtiyaçların Giderilmesinde Kamu Ekonomisi ve Özel Ekonomi

Kaynak: Edizdoğan, s.10

⁵ Edizdoğan, s. 9

⁶ Bakırcı, a.g.s.

Tablo 1.1: Kamu Ekonomisinin Özellikleri

KAMU EKONOMİSİNİN ÖZELLİKLERİ	
ÜRETİM YÖNÜNDEN	FİNANSMAN YÖNÜNDEN
<p>1. Tam Kamusal Mallar ve Hizmetler</p> <p>—Piyasadaki gibi fiyatlandırılmaz ve dolayısı ile pazarlanamazlar. —Faydaları bölünemez. —Bütçe ile yani kamu harcamaları ile üretilirler. —Kamusal finansman(vergi) gerektirir. —Bu tür mal ve hizmetlerden o ülke içindeki kimse yoksun bırakılmaz. —Tüketimlerinde bireyler arası rekabet yoktur. —Dışsal ekonomiler yaratırlar.</p>	<p>1.Politik Fiyat</p> <p>—Kamu hizmetlerinin sunulmasında hizmetten yararlananlar bir bedel öderler. Ancak bu bedel(fiyat),özel mal ve hizmetlerin fiyatlarının belirlendiği piyasa koşullarında değil, siyasi yolla saptanır.</p> <p>—Devlet bu çeşit mal ve hizmetler için yapılan toplam gideri bireyler arasında cebren dağıtır.</p> <p>—Bu tür mal ve hizmetlerin finansmanı vergidir.</p>
<p>2.Yarı Kamusal Mallar ve Hizmetler</p> <p>—Yararlanana doğrudan fayda sağladıkları gibi toplumun diğer bireylerine de fayda sağlayabilirler. —Piyasa tarafından üretilebilirler.Ancak yeterince üretilmediklerinde dışsal kayba neden olacaklarından devlet tarafından da üretilirler(eğitim, sağlık vs.). —Bireyler tarafından tüketimi sırasında bir bedel alınır.Topluma yayılan faydaların bedeli ise genel bütçeden bu kuruluşlara transfer olunan ödeneklerle karşılanır.</p>	<p>2.Piyasa Fiyatı</p> <p>—Devletin ticari alanda faaliyet gösteren teşebbüsleri,ürettikleri malları satarak devlete ek gelir getirmeye çalışırlar.</p> <p>—İktisadi amaçla piyasa için üretimde bulunan bu teşebbüsler,özel girişim gibi hareket ederler.Ancak bunların fiyatı rekabet, monopol ve anlaşmalara göre saptanır.</p>
<p>3.Yarı Özel Mallar</p> <p>—Tekel konumunda olan özel bir firmanın ürettiği demiryolu, su, posta gibi hizmetlerin maksimum etkinliği sağlayamadığı, bu yüzden devletin ortaya çıkan zararları sübvans ederek maksimum etkinliği sağladığı mal ve hizmet türleridir.</p>	<p>3.Yarı Politik Fiyat</p> <p>—Kamu ekonomisinde bazı mal ve hizmetlerin karşılanmasında vergiye benzemeyen, özel ekonomide piyasa koşullarına göre saptanan Ancak fiyata da benzemeyen bedeller vardır.(Harç, resim vb.)</p> <p>—Bunlar,kamu hizmetlerinden yararlananların, faydalanma karşılığı ödemesi gereken bedellerdir.</p>
<p>4.Kamu Sektörünce Sağlanan Özel Mallar</p> <p>—Özel ekonomide üretilen malların kamuca üretilmesidir.(Tekelleşmeyi önlemek ve kalkınmakta olan ülkelerde bu süreci hızlandırmak için). —Bu malların kullanımından doğan fayda içsel niteliktedir. Pozitif dışsallık yoktur. —Fayda tamamen toplam bireyler arasında bölünebilmektedir.</p>	
<p>5. Erdemli Mallar</p> <p>—Toplum için önemli olan ve piyasa koşullarında giderilemeyecek malların .devlet tarafından üretilmesidir(Ücretsiz sağlık,düşkünlere, özürülere devlet tarafından yardımcı olunması vb).</p>	

Kaynak: Edizdoğan, ss. 20,33

Tablo 1.1’de gösterilen tam kamusal mallar ve hizmetlerin özellikleri incelendiğinde: Bölünmezlik, kamusal mal ve hizmetleri karakterize eden en önemli özelliktir. Bu tür mal ve hizmetlerin sağladığı faydalar kişilere ayrı ayrı dağıtılamaz.(Adalet, milli savunma, iç güvenlik vb.). Yani kamusal mal ve hizmetlerin faydası bölünmemektedir⁷.Toplumu meydana getiren bireylerden her biri, bu malların üretilmesi için, finansmana gönüllü olarak katılsa da katılmasa da, hizmetten yararlanmaları kaçınılmaz bir sonuçtur⁸.

Birlikte tüketim özelliği, istenirse dahi toplum içinde bazı kişilerin bu tür mal ve hizmetlerin tüketiminden dışlanamamasıdır⁹.Bu tür mal ve hizmetler herkese eşit olarak fayda sağladıklarından dolayı, bireylerin bu tür mal ve hizmetlerden yararlanmalarına, fiyat ödemedikleri gerekçesiyle engel olunamaz.

Dışsal ekonomiler yaratma özelliği, bölünmezlik ve birlikte tüketim özelliklerinin sonucu olarak ortaya çıkar¹⁰.

Fiyatlandırılmama özelliği, kişilerin bu tür mal ve hizmetlerden sağladıkları faydanın kolektif faydadan ayırt edilip ölçülememesi, dolayısıyla fiyat mekanizması yoluyla bedelini ödeyene satılamaması ve sadece onun kullanımına sunulmasının olası olmamasıdır.

Tüketiminde bireyler arası rekabetin olmaması özelliği, bu tür mal ve hizmetleri bir bireyin tüketmesinde, diğer bireyler ile rakip olmaması ve fiyat mekanizması yolu ile rakiplerinin dışarıda tutulamaması nedeniyle, bireylerin ödeme arzusu söz konusu olmadan, kendi tercihlerine göre salt sosyal mallardan faydalanmalarıdır¹¹.

Kamusal finansmanı gerektirmesi özelliği ise, kamusal malların maliyetinin karşılanmasında piyasa finansmanının başarılı olamamasından dolayı, kamusal

⁷ İsmail Güneş, **Tam Kamusal Mal ve Hizmetler**,<http://idari.cu.edu.tr/igunes/kamu/tamkamusal.htm>, (4 Ocak 2006)

⁸ Edizdoğan, s.21.

⁹ Güneş, a.g.s., (4 Ocak 2006)

¹⁰ Edizdoğan, s.21

¹¹ Güneş, a.g.s., (4 Ocak 2006)

finansmana gidilmesidir. Bireyler kamusal mal ve hizmetlerden nasıl olsa bedava yararlanacaklarını düşündüklerinden, kamusal mal ve hizmetlerin maliyetine katılmak istemeyeceklerdir. Bu durumda gerekli finansman kaynağı olarak vergiye başvurulur. Yani finansman zorlamaya dayalı olarak yapılır¹².

Savunma harcamaları da bölüm 2.3’de değinileceği üzere, tam kamusal mal ve hizmetler sınıfı içine girerler. Tablo 1.1’de gösterilen tam kamusal mal ve hizmetlerin özelliklerinin hepsini gösterir. Tablo 1.1’de kamu ekonomisinin üretim yönünden ve finansman yönünden özellikleri incelenmiştir. Bu tabloya göre savunma hizmetlerinin kamu ekonomisi içindeki yeri incelendiğinde;

Üretim yönünden; savunma hizmetinin faydaları birimlere bölünemediği ve vergi ile finanse edildiği için tam kamusal mal ve hizmetler sınıfı içine girer.

Finansman yönünden; savunma hizmetlerinin fiyatı, özel sektördeki piyasa koşullarına göre değil, siyasi süreç ile belirlenir. Bu yüzden savunma hizmetlerinin fiyatı, finansman yönünden politik fiyat sınıfına girer.

1.2. Kamu Harcamalarının Tanımı

Bireylerin ortak ihtiyaçlarının, makro anlamda ifadesi olan kamusal ihtiyaçların karşılanabilmesi için devletin bir takım harcamalar yapması gerekmektedir. Kamu harcamaları, kamu kesiminde mal ve hizmet üreten tüm birimlerin yaptıkları harcamalar olarak tanımlanabilir¹³.Devletin yapmak zorunda olduğu faaliyetlerin bir sonucudur. Bu anlamı ile kamu harcamaları sadece devletçe yapılan değil, diğer kamu kuruluşlarınca yapılan harcamaları da kapsamaktadır¹⁴.

Kamusal ihtiyaçları gidermede kabul edilen yol ne olursa olsun, paralı değişimlere dayalı çağdaş toplumlarda, kamusal hizmet üretimi için gerekli giderlerin hemen hemen tümü bir devlet harcaması gerektirmektedir. Devletin çeşitli harcamaları,

¹² Edizdoğan, s. 23.

¹³ Tosun, a.g.s, (2 Ekim 2005)

¹⁴ Nazan Susam ve B. Elif Yılmaz, **Türkiye’de Kamu Harcamalarının GSMH İçindeki Payının Analizi ve Ülkeler Arası Karşılaştırma**,2001, <http://www.bayaz.edu.tr/~msempoz/bildiriler.htm>, (4 Ocak 2005)

kamu kesiminin örgütlenmesine uygun biçimde kısmen merkezi devlet örgütüne, kısmen mahalli idarelerce, kısmen de diğer kamu kurumlarınca gerçekleştirilir.¹⁵

Ancak kamu harcamaları tanımlanırken dar ve geniş anlamli olarak adlandırılmaktadır.

Dar anlamda kamu harcamalarının tanımlanırken, harcamayı yapanın hukuki kişiliğine bağlandığından dolayı hukuki tanım olarak değerlendirilir.¹⁶Bu tanım, bölüm 1.3' de değinilecek olan klasik maliye anlayışını yansıtan görüşleri içerir. Kamu hizmetlerinin bedeli olarak, devlet ve diğer tüzel kişilerin (belediye, il özel idaresi vb.) yaptıkları ödemeler şeklinde tanımlanabilir.¹⁷Dar(Temel) anlamda kamu harcamalarını formüle etmek gerekirse:

Dar Anlamda Kamu Harcamaları = Konsolide Bütçe(Genel Bütçe+Katma Bütçe) + Mahalli İdare Bütçeleri şeklinde formüle edilebilir.¹⁸

Geniş anlamda kamu harcamaları tanımlanırken, kamu harcamaları harcamayı yapanın salt hukuki kişiliği ile değil, devletin sosyal ve ekonomik faaliyetlerdeki rolüne göre tanımlanır. Bu tanım kamu harcamalarına sosyoekonomik açıdan yaklaşılmasına dayanır.¹⁹Geniş anlamda kamu harcamalarına, dar anlamdaki kamu harcamalarına iktisadi devlet teşekküllerinin harcamaları, sosyal sigorta ödemeleri eklenmiş halidir denilebilir. Formüle etmek gerekirse:

Geniş Anlamda Kamu Harcamaları = Konsolide Bütçe(Genel Bütçe+Katma Bütçe) + Mahalli İdare Bütçeleri + KİT Bütçeleri + Sosyal Sigorta Kurumları Bütçeleri, şeklinde formüle edilebilir.²⁰

¹⁵ Tosun, a.g.s., (2 Ekim 2005)

¹⁶ Edizdoğan, s. 37.

¹⁷ Mustafa Efendioğlu, **Türkiye'de Savunma Harcamalarının Kaynak Tahsisi Açısından Değerlendirilmesi (1985–1999 Dönemi)**, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), s.10.

¹⁸ Tosun, a.g.s., (2 Ekim 2005)

¹⁹ Edizdoğan, s. 37.

²⁰ Tosun, a.g.s., (2 Ekim 2005)

Savunma harcamalarının kamu harcamaları içindeki yerini incelediğinde; savunma harcamaları, konsolide bütçe içindeki en önemli harcama kalemlerinden biri olduğu için, hem dar hem de geniş anlamda kamu harcamalarının içinde yer almaktadır. Bu durum, savunma harcamalarının en temel kamu harcamalarından biri olduğunu göstermektedir.

1.3 Klasik ve Modern Maliye Görüşlerinin Kamu Harcamalarına Yaklaşımları

Klasik maliyenin kamu giderleri konusundaki prensibi genellikle “mümkün olduğu kadar az harcama”, şeklinde ifade edilmiştir. Fransızların ders kitaplarına kadar geçmiş “ iyi bir maliye bakanı, devlet hazinesine yaklaşılmaması önlemek için onun önüne yatmış çoban köpeğidir” şeklindeki slogan, bu cimri dönemin ürünlerindedir. Klasiklerin devleti üreten değil, tüketen bir örgüt gibi görmeleri kamu harcamalarını kısıtlamayı arzulamalarının sebeplerinden biridir. Klasikler, kamu harcamalarının gelir yaratıcı bir önemi olduğunu göz ardı etmişlerdir²¹.

Ancak klasikler, kamu harcamaları hakkındaki olumsuz görüşlerine rağmen, savunma hizmetini devletin temel ve asli fonksiyonu olarak görmüşlerdir²². Bundan dolayı, savunma hizmeti ve güvenlik için yapılan harcamalar zorunlu olarak kısıtlanamamaktadır. Bu yüzden klasikler kamu harcamaları olarak, sadece devletin güvenlik hizmetleri için yaptığı harcamaları kabul etmişlerdir²³.

Kamu harcamaları konusunda Keynesyen anlayış, tümüyle klasik anlayıştan farklıdır. Bu anlayış mevcut üretim kaynaklarını tam olarak kullanamama sebebini toplam talebin yetersizliğine bağlamıştır. Bireysel harcamalar yoluyla toplam talepteki yetersizliği gidermek mümkün değildir²⁴. Bu yüzden tam istihdamın sağlanabilmesi için, toplam talebin kamu harcamaları yoluyla yeterli genişlikte tutulması gerekir²⁵. Bazı

²¹ Halil Nadaroğlu, **Kamu Maliyesi Teorisi**, Gözden Geçirilmiş ve Geliştirilmiş 9. Baskı, İstanbul: Beta Basım Dağıtım, 1996, ss. 136–137.

²² Efendioğlu, s.10

²³ Edizdoğan, s. 39.

²⁴ Nadaroğlu, ss. 138–139.

²⁵ Nalân Ölmezoğulları, **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, 4. Baskı, Bursa: Ezgi Kitapevi, 2003, s. 80.

araştırmacılar savunma harcamalarını arttırmanın kısa dönemde Keynesyen efektif talep etkisini arttıracacağını savunmuşlardır.

1970'li yıllarda, Keynesyen görüşe karşı ortaya çıkan arz yönlü iktisat düşüncesi, savunma harcamalarının sürdürülmesini savunmuştur. Bu düşünceye göre; savunma harcamalarının arttırılmasıyla güvenlik artacak, böylece orta ve uzun vadede tasarruflar teşvik edilecektir²⁶

1.4 Kamu Harcamalarının Artışı ile İlgili Görüşler

Kamu harcamalarının tarihi seyri incelendiğinde, bu harcamaların boyutlarının giderek arttığı görülmüştür. Kamu harcamalarının artışı ile ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu bölümde incelenecek olan Wagner Kanunu ile Peacock-Wiseman'ın Sıçrama Tezi'dir.

Kamu harcamalarının artış kanunu olarak da isimlendirilen Wagner Kanunu, Adolph Wagner tarafından ortaya atılmıştır. Wagner kanununa göre toplumun önlenemeyen sosyal gelişmesi, kamu harcamalarındaki artışı zorunlu kılmaktadır²⁷.Wagner kanunu genellikle kamu harcamalarının milli gelirden daha hızlı artması olarak anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle kamu harcamalarının milli gelirdeki payının zamanla yükselmesidir²⁸.Wagner Kanununun doğruluğu çeşitli şekillerde sınanmıştır. Bu araştırmalar içinde en kapsamlı olanlardan birisi Amerika' lı iktisatçı Simon Kuznets'in incelemesidir. Bu araştırmada, sanayileşmiş tüm batı ülkelerinde tüketim harcamalarının, ulusal gelirdeki payının arttığını göstermiştir. Kuznets' e göre bu eğilimin sebebi toplumsal refah harcamaları ile savunma harcamalarındaki artışlardır. Başka bir karşılaştırmalı araştırmaya göre, hem sosyalist hem de kapitalist ülkeler için de kamu harcamalarının artış eğiliminde olduğu doğrulanmıştır. Ayrıca, tek tek ülkeler için yapılan zaman serileri araştırmaları da aynı eğilimi doğrulamıştır²⁹.Gerçekten de kamu harcamaları rakamları uzun bir zaman serisi göz

²⁶ Efendioğlu, s.10.

²⁷ **Kamu Maliyesi**,1. Baskı, Sakarya: Sakarya Kitapevi, 2004,s. 85

²⁸ Kenan Bulutoğlu, **Kamu Ekonomisine Giriş-Devletin Ekonomik Bir Kuramı**, 3. Basım, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1981, s. 221.

²⁹ Bulutoğlu, s. 226.

önünde bulundurulduğu takdirde hemen hemen tüm ülkeler için yükselme eğiliminde olduğu görülmektedir.³⁰

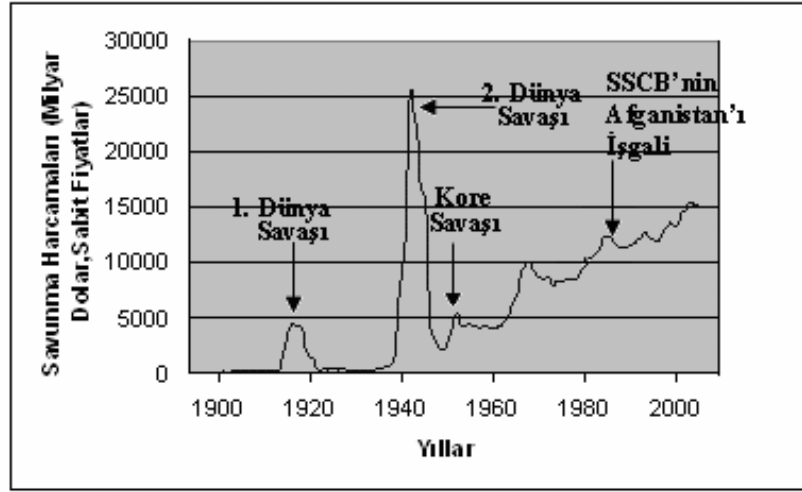
Sıçrama Tezi ise, 1890–1960 döneminde İngiltere’deki kamu harcamalarını inceleyen A.Peacock ve J.Wiseman tarafından ortaya konulmuştur. Bu teze göre, olağanüstü durumlarda kamu harcamalarında sıçrama şeklinde artışlar olmakta ve bu kamu harcama düzeyi olağanüstü dönemden sonra da diğer sonraki olağanüstü olaya kadar devam etmektedir. Böylece Peacock-Wiseman ikilisi, Wagner’in sürekli ve düzenli artış tezini, olağanüstü dönemlerde sıçrayarak artan bir yapıda gerçekleştiğini bularak, farklı bir yaklaşım geliştirmişlerdir³¹.

Bu görüşün dayandığı hipotez şu şekilde işlemektedir. Savaş, kriz ve olağanüstü dönemlerde kamu harcamalarının düzeyinde sıçramalar meydana gelir. Çünkü bu gibi dönemlerde, devlet zorunlu olarak yeni görevler üstlenir ve eskisine oranla daha fazla harcama yapmak zorunda kalır. Bu durum sonucunda, vergi mükelleflerinin de vergi hakkındaki kararları değişir. Yeni koşullar, toplum üyelerinin eskisine oranla daha ağır olan vergi yükünü, anlayışla karşılar hale gelmelerine sebep olur. Olağanüstü dönem bitip, normal döneme dönüş yapıldığında ne harcamalar ne de vergi yükü değişir. Eskisine oranla artmış vergileri, devlet yeni amaçlar için kullanmaya başlar. Mükellefler ise yeni vergi düzeyine alışmışlar ve normal karşılar hale gelmişlerdir. Tekrar bir sıçrama sebebi ortaya çıkıncaya kadar bu durum devam eder³².

³⁰ Edizdoğan, s. 45.

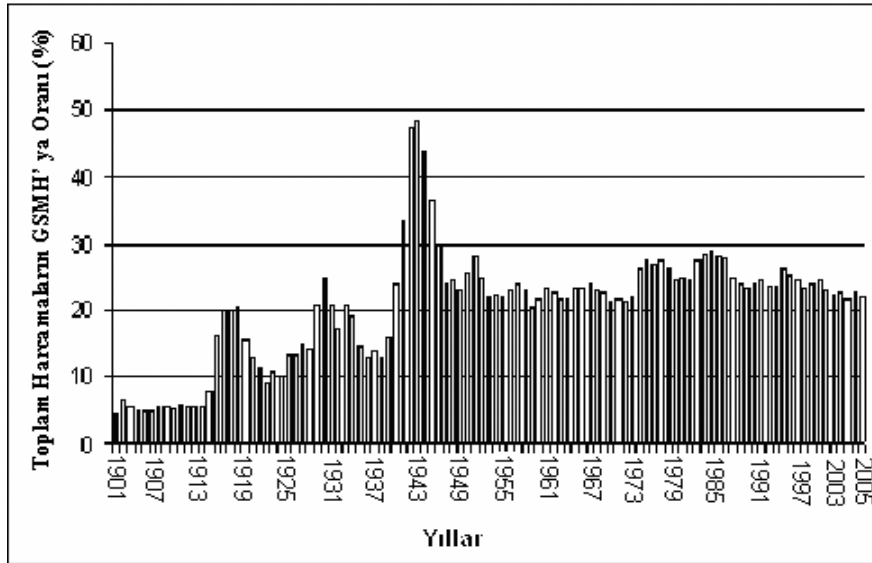
³¹ Murat Çiftçi, **Dünyada ve Türkiye’de 1980 Sonrası Savunma Harcamalarının Gelişimi**, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), s. 20.

³² Nadaroğlu, ss. 145–146.

Şekil 1.2: 1901–2005 Döneminde Avustralya’da Savunma (Milyar Harcamaları Dolar,2003–04 Sabit Fiyatları)

Kaynak: <http://www.aspi.org.au/22845paymoney/annex.html>

Şekil 1.3: 1901–2005 Döneminde Avustralya’da Kamu Harcamalarının GSYİH’ ya Oranı (%)

Kaynak: <http://www.aspi.org.au/22845paymoney/annex.html>

Şekil 1.2, 1901–2005 döneminde Avustralya'nın savunma harcamalarını, Şekil 1.3 ise, kamu harcamalarının GSYH içindeki payını göstermektedir.

Şekil 1.2 incelediğinde, Avustralya'nın savunma harcamalarının savaş dönemlerinde sıçrama yaptığı; kamu harcamalarının ise şekil 1.3'te görüldüğü gibi bu duruma paralellik gösterdiği görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı Döneminde savunma harcamaları 1918 yılında, 1914 yılına göre %162,7; aynı dönemde kamu harcamaları ise, %12,3 artış göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı Döneminde savunma harcamaları 1945 yılında, 1939 yılına göre % 385; kamu harcamalarının GSYİH' ya oranı ise aynı dönemde % 13,6 artmıştır. Yani savunma harcamalarındaki artış, kamu harcamalarının da artmasına sebep olmuştur. Her iki dünya savaşı da bittiğinde, yani olağanüstü dönem bitip normal döneme dönüldüğünde, kamu harcamalarının GSYİH' ya oranının savaş öncesi normal dönem seviyelerine düşmediği görülmektedir. Bu durum bize Peacock-Wiseman tezinin burada geçerli olduğunu gösterebilir.

Ancak, savunma harcamalarını arttırmanın, uzun dönemde mutlaka reel toplam kamu harcamalarını arttırdığı şeklinde bir yargı, hataya neden olabilir. Savunma harcamaları literatüründe yoğun olarak kullanılan bu tezi, dinamik olarak değerlendirmede bulunmak, ikilinin analizinde toplam kamu harcamaları ile incelemede bulunulmasından dolayı terminolojik bir eksiklik anlamını taşıyacaktı³³.

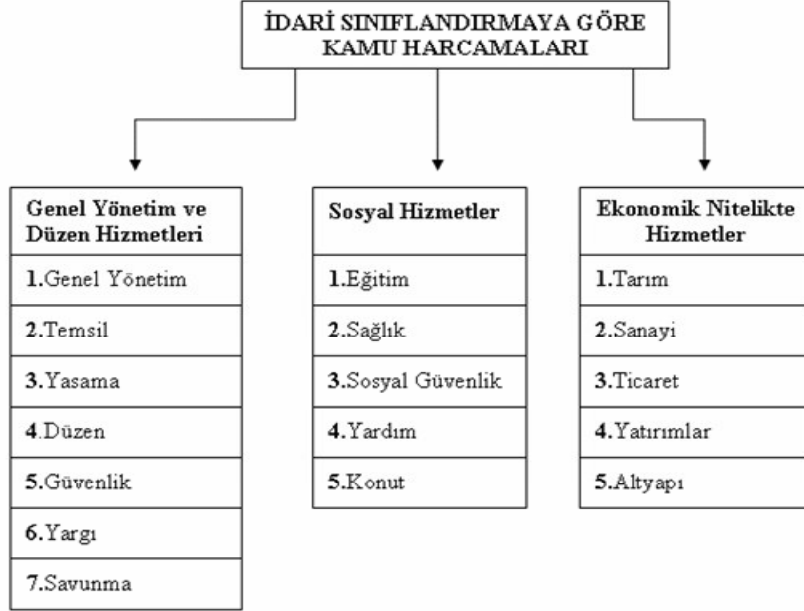
1.5 Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması ve Savunma Harcamaları

Kamu Harcamaları türdeş bir bütün teşkil etmez. Özel şartları, etkileri ve nitelikleri yönünden birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar değişik sınıflandırmalara yol açmıştır. Harcamaların sınıflandırılmasında kesin bir sınır olamamakla beraber, kamu harcamaları yapılan İşlerin niteliğine göre idari; harcamanın ekonomik niteliğine göre ise, ekonomik olmak üzere başlıca iki şekilde sınıflandırılmaktadır³⁴.

³³ Çiftçi, s. 21.

³⁴ Nazmiye Çelebier, **Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması, Türkiye'de Konsolide Devlet Bütçesinin Finansmanı(1965–1985)**, <http://www.bumko.gov.tr/arastirmarapor/NCelebier.pdf>, (4 Aralık 2005)

1.5.1 İdari Sınıflandırmaya Göre

Şekil 1.4:İdari Sınıflandırmaya Göre Kamu Harcamaları

Kaynak: Nazmiye Çelebier, a.g.s.

Şekil 1.4, bize idari sınıflandırmaya göstermektedir. Genel yönetim ve düzen hizmetleri, adeta toplumun demirbaş kamu hizmetleridir. Bunlar olmadan bir devlet düzeni ve piyasa ekonomisi kurulamaz. Sosyal hizmetler ise vatandaşlara tek tek veya topluca refah sağlayan hizmetlerdir. Ekonomik nitelikteki hizmetler ise, kişilere doğrudan fayda sunmak yerine, daha çok piyasadaki firmalara fayda sunarlar³⁵.

Kamu harcamasının idari sınıflandırılması bütçe tekniğine ait bir sorundur. Organik ve fonksiyonel sınırlandırma olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bütçelerde yapılan harcama ayrımları, idari birimlere göre olduğu zaman organik sınıflandırma, hizmetin çeşidine göre ayırım yapıldığı zaman, fonksiyonel sınıflandırma yapılmış olur.

Organik sınıflandırmanın esasları, hemen hemen her ülke de önceden saptanarak, hukuki prosedüre bağlanmıştır. Fonksiyonel sınıflandırma ise; siyasi

³⁵ Bulutoğlu, s. 219.

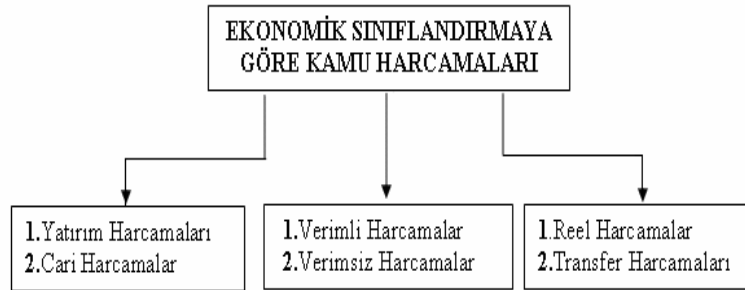
organların belirlediği, kamu harcamalarını kapsayan ve bu harcamalarla, ulaşılmak istenilen hedeflerin anlamlı bir şekilde birleştirildiği bir sınıflamadır. Yani fonksiyonel sınıflamada harcamayı yapan birim yerine, hizmet esastır³⁶.

Savunma harcamaları açısından idari sınıflandırmayı incelediğimizde: Eğer harcamayı yapan birimi esas alırsak, yani kamu harcamalarında organik sınıflandırma yaparsak; örneğin askeri öğrencilerin eğitimi için yapılan harcamalar, bütçede savunma harcamaları sınıfı içine girerler.

Eğer hizmetin çeşidini esas alırsak, yani kamu harcamalarının sınıflandırılmasında fonksiyonel ayrıma gidersek; askeri öğrencilerin eğitimi için yapılan harcamalar, bütçede savunma harcamaları içinde değil, eğitim harcamaları içinde yer alırlar.

1.5.2. Ekonomik Sınıflandırmaya Göre

Kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırılmasında, harcamayla gerçekleştirilen hizmetin türü değil, harcamanın ekonomik niteliği dikkate alınır. Temel olarak, şekil 1.5’de görüldüğü gibi, üç çeşit sınıflandırma olmasına rağmen; cari harcamalar ve yatırım harcamaları sınıflandırılması genel kabul görmektedir.³⁷

Şekil 1.5: Ekonomik sınıflandırmaya Göre Kamu harcamaları

Kaynak: Kenan Bulutoğlu, a.g.e ve Nazmiye Çelebier, a.g.s.

³⁶ Edizdoğan, a.g.e, ss. 76-77.

³⁷ Çelebier, a.g.s, (4 Aralık 2005)

1.5.2.1. Yatırım Harcamaları-Cari Harcamalar Ayrımına Göre

Bu ayırım; gerçek harcamaların, kendi içindeki bölünüşünün bir ifadesidir. Kamu harcamalarının üretim ve tüketim için kullanılması ayırımına dayanır.

Yatırım Harcamaları; üretimi arttıran, üretkenliği olumlu yönde etkileyen, üretim faktörlerinin verimliliğini arttıran, faydası birden fazla yıla yayılan, özellikle üretimde kullanılacak mallar için yapılan³⁸; bütünüyle ekonominin genel üretkenliğini hali hazırda ve gelecekte geliştirmeye yarayan masraflardır. Bir malın yatırım malı olabilmesi için satın alınan malın bir yıldan fazla üretim sürecinde kullanılması gerekir.³⁹ Genel olarak alet, makine, teçhizat gibi sermaye mallarına; bina, yol, köprü, baraj ve benzeri inşaatlara; firmalarca depolarında bulundurdukları ham, yarı ham ve mamul mallara yapılan harcamalar, yatırım harcamalarıdır.⁴⁰

Yatırımların, kamu yatırımları sayılabilmesi için, yapılan harcamaların ya doğrudan devlet tarafından ya da devletin kurduğu kredi müesseseleri aracılığı ile ikraz ve avanslar yoluyla yapılması; yapılan yatırımların ise ya devletin mali iştirakleri dolayısıyla ya da harp tahribatının onarılması amacıyla, devlet tarafından yatırımlar olması gerekir.⁴¹

Cari harcamalar, genel yönetimin gerektirdiği sermaye mallarına ayrılmamış olan harcamalardır. Genellikle, hizmetler ve faydası en çok bir yıl içinde tükenen mallar (dayanısız mallar) için yapıldıklarından, her yıl tekrarlanırlar. Bu nedenle, tüketimin dengesi ile ilişkili olup, milli gelirin kullanımını ilgilendirirler. Personel giderleri ısıtma aydınlatma, kırtasiye, su, kira, bakım ve küçük onarım giderleri vb. harcamalar cari harcamalardır.⁴² Tüketime yönelik harcamalar olup, toplam talep düzeyine doğrudan etkide bulunurlar.⁴³

³⁸ Edizdoğan, s.87.

³⁹ Efendioğlu, s. 8.

⁴⁰ <http://ekonomik.tripod.com/ekonomik9.html>, (2 Aralık 2005)

⁴¹ Efendioğlu, s. 8.

⁴² Edizdoğan, s.87.

⁴³ Efendioğlu, s. 8.

Uygulama açısından incelendiğinde, yatırım harcamaları ve cari harcamalar ayrımı bu kadar net değildir. Örneğin, eğitim hizmetlerine yapılan harcamalar genellikle maddi mal üretiminde bulunmadıklarından, kısa vadede cari harcama olarak adlandırılabilir. Ancak, eğitim harcamaları sayesinde iyi yetişen bireylerin, ülkenin üretim gücüne çok daha fazla katkı yapacağı kesindir. Bu açıdan, biraz daha uzun vadeli bakıldığında, eğitim harcamaları yatırım harcamaları olarak da adlandırılabilir.⁴⁴

Yukarıda anlatılanlar ışığında, savunma harcamalarını bileşimine göre (yapısına göre) ve kısa-uzun vadeli bakış açlarına göre incelemek daha yararlı olacaktır.

Savunma harcamaları, bileşimine göre incelendiğinde: İçinde askerlere ve diğer görevli sivil personellere, ordu içindeki bürokratlara ödenen ücretler ile; bakım-onarım harcamaları, uluslararası organizasyonlara katkılar(Örnek olarak Türkiye'nin NATO'ya yaptığı katkılar) vb. faydası bir seneden önce tüketilen cari harcamalar olduğu gibi; askeri araştırma ve geliştirme harcamaları, silah harcamaları, savunma sanayisine yapılan harcamalar gibi faydası bir seneden fazla zamana yayılan, yatırım harcamaları da vardır. Yani savunma harcamaları bileşimine göre incelendiğinde hem cari harcamaları hem de yatırım harcamalarını içinde barındırır.

Savunma harcamaları, kısa-uzun dönemli bakış açlarına göre incelendiğinde: Kısa dönemli bakış açısına göre bu tür harcamalar, cari harcamalardır. Çünkü ülke ekonomisinde genellikle, maddi mal üretiminde bulunmazlar. Ancak uzun dönemli bakış açısına göre bu tür harcamalar, yatırım harcaması sayılabilir. Çünkü bu harcamalar sayesinde, önemli bir caydırıcı güç oluşturulabilir. Böylece ülke güvenliği tehlikeye düşmeyeceğinden, ekonomi üretkenliğine devam edilebilir. Aksi durum düşünüldüğünde, yani ülkenin güvenliği tehlikeye düştüğünde, o ülkede sağlıklı bir üretimden söz edilemez.

⁴⁴ Edizdoğan, s.88.

1.5.2.2. Verimli Harcamalar-Verimsiz Harcamalar Ayrımına Göre

Verimlilik, kısaca çıktılar (mallar, hizmetler) ile bunların üretiminde kullanılan üretim faktörleri (kaynaklar) arasındaki oransal bir ilişkidir. Verimlilik, esas itibariyle yapılan faaliyetin, girdilerinin ve çıktılarının sayısal olarak ölçülmesidir. Bir faaliyetin verimli sayılabilmesi için: Aynı girdi ile daha fazla çıktı sağlanması, aynı çıktının daha az girdi ile elde edilmesi, çıktının girdi artışından daha yüksek düzeyde artırılması gerekir.⁴⁵

Ancak kamu harcamaları söz konusu olduğunda, bu ayırım bu kadar net değildir. Kamu harcamalarında bir harcamanın verimli sayılması için çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşler şunlardır:

—*Dar Mali Ölçüler:* Bu görüşe göre sadece kendi geliri ile kendi giderini karşılayan harcamalar verimli sayılır. Bu ölçüte göre, savunma harcamalarının verimli harcama sayılabilmesi için, savunma faaliyetlerinden en az savunmaya harcanan miktar kadar gelir elde edilmesi gerekir. Ancak en gelişmiş savunma sanayisine sahip, en fazla silah ihraç eden ülkeler için bile bu hemen hemen imkânsızdır. Bu yüzden dar mali ölçülere göre bu tür harcamalara verimsiz harcamalar denilebilir.

—*Harcamaların Devlet Gelir Kaynakları Üzerinde Olumlu Etkilerde Bulunması:* Devletin doğrudan veya dolaylı olarak, gelirlerini arttırıcı etkide bulunan hizmetler için yapılan harcamalar, verimli harcamalardır. (yol, liman vb kamu yatırımları, bilimsel araştırmalar için yapılan harcamalar verimli harcamalardır).Bu görüşe göre savunma harcamaları verimsiz harcamalar sınıfına girerler.

—*Harcamaların Milli Ekonominin Üretkenlik Gücünü arttırıcı Etkide Bulunup Bulunmaması:* Bu ölçüte göre milli ekonominin üretkenlik gücünü arttıran her harcama verimli harcama sayılmaktadır. Eğer savunma harcamaları, askeri sistemlerin

⁴⁵Ahmet Arslan, **Kamu Harcamalarında Verimlilik Etkinlik ve Denetim**, www.maliye.gov.tr /apk/MALDER%20(S140)/Kamu%20Harcamaları%20_A.%20ARSLAN_.pdf , (3 Aralık 2005)

gerektirdiği ileri teknolojinin gelişmesini, ileri bir savunma sanayisi kurulması koşullarını sağlıyorsa, verimli harcamaları arasına girebilir.⁴⁶

Birçok iktisatçıya göre savunma harcamaları ekonomimin verimli alanlarına yapılacak harcamaları çekip aldığı için verimsiz harcamalardır. Ancak bununla beraber savunma sanayini geliştirdiği için verimlide sayılabilir.⁴⁷

1.5.2.3. Gerçek Harcamalar-Transfer Harcamaları Ayrımına Göre

Gerçek harcamalar ve transfer harcamaları ayrımını İngiliz Prof. A.C Pigou yapmıştır. Gerçek harcamalar, devletin ve diğer kamu kuruluşlarının kamu hizmetlerini görmek için kullandığı üretim faktörlerini satın almak için yaptığı harcamalardır. Bu bakımdan gerçek harcamaların temel özelliği, harcamanın yapılmış olmasıdır.⁴⁸ Devlet harcamalarının bir kısmı, ekonomide cari dönemde üretilmiş mal ve hizmetlere doğrudan bir talep yaratırsa, bunlar reel harcamalar olarak adlandırılır ve milli gelir hesaplarına katılır.⁴⁹

Transfer harcamaları devletin doğrudan mal ve hizmet satın almadığı, ancak kişilerin satın alma gücüne etkide bulunarak; satın alma gücünün sektörler, kişiler ve sosyal gruplar arasında dağılımına yol açan harcamalardır. Milli gelire doğrudan etkide bulunmazlar. Örnek olarak borç faizleri ve üreticilere yapılan teşvikler verilebilir.⁵⁰ Milli gelirden artış yaratmayan kişiler ya da sosyal gruplar arasında satın alma gücünün el değiştirmesine neden olan harcamalardır. Yani transfer harcamaları bir satın alma gücünü kamu kesiminden diğer kesime aktarılması sonucunu yaratır. Düşük gelirliilere yapılan yardım amaçlı ödemeler, emeklilere ödenen aylıklar, yatırımlar özendirmek için verilen primler vb transfer harcamaları içine girerler.⁵¹

Yukarıda anlatılanlara göre savunma harcamaları, hem gerçek harcamaları hem de transfer harcamalarını (savaş gazilerine ödenen aylıklar, savaşta yenilen devletlerin

⁴⁶ Edizdoğan, s. 84.

⁴⁷ Efendioğlu, s. 10.

⁴⁸ Edizdoğan, s. 89.

⁴⁹ Efendioğlu, s. 10.

⁵⁰ Efendioğlu, s. 10.

⁵¹ Edizdoğan, ss. 92–93.

karşı tarafa ödemek zorunda oldukları savaş tazminatları, savaş gazilerine yapılan yardım amaçlı ödemeler, emekli askerlere ödenen emekli maaşları) içinde barındırır.

1.5.3. Kamu Harcamalarının Sağladıkları Faydalar Bakımından Sınıflandırılması

Bu şekildeki ayrımın öncüleri Alman yazar Cohn ile bunu geliştiren Amerikalı Plehn'dir. Bu ayrıma göre kamu harcamaları, bireylere, toplumun tümüne ya da bir kısmına sağladıkları faydalar bakımından sınıflandırılır.⁵²

Tablo 1.2: Kamu Harcamalarının Topluma Sağladıkları Faydalar Bakımından Sınıflandırılması

HARCAMALARIN SAĞLADIKLARI FAYDALAR BAKIMINDAN SINIFLANDIRILMASI
1. Toplumun Tüm Bireyelerine Fayda Sağlayan Harcamalar Devletin geleneksel fonksiyonlarını yerine getirmek için ürettiği, daha çok birimlere bölünemeyen mal ve hizmetlerdir.
2. Sadece Bir Kısım Sınıflara Ya da Zümrelere Özel Fayda Sağlayan Harcamalar Bir kısım harcamalar özel veya dolaylı olarak bir kısım sınıflara ya da zümrelere fayda sağlarlar. Ancak bu sınıflara fayda sağlarken topluma da dolaylı olarak fayda sağlayabilirler. (Devlet tarafından bakıma muhtaç olanların korunması vb.)
3. Bazı Bireylere Özel Olarak Ölçülebilir Faydalar Sağlayan Harcamalar Tüm topluma faydalı olmaya elverişli iken, bazı bireylere özel ve daha fazla yarar sağlayan harcamalardır. (Adalet hizmetleri gibi harcamalar tüm toplum dikkate alınarak yapılmışsa da birçok kez mahkemeye gitmiş biri hiç gitmemiş birine göre daha fazla fayda sağlamıştır.)
4. Bireylere Özel Yarar Sağlayan Harcamalar Kamu kesiminin, piyasa talebi için üretimde bulunması dolayısıyla yaptığı harcamalardır. Bu tip mal ve hizmetlerin sağladıkları fayda birimlere bölünebilir. (K.İ.T'lerin ürettikleri özel mal ve hizmetlerden bunları kullananlar bu sınıf içerisine girerler)

Kaynak: Nihat Edizdoğan, a.g.e

Savunma harcamalarını, tablo 1.2' deki bilgilere göre incelediğimizde, faydaları birimlere bölünemez nitelikte olduğu için toplumun tüm kesimine fayda

⁵² Edizdoğan, ss. 85–86.

sağlayan harcamalar sınıfı içine girer. Ayrıca savunma ürünleri üreten askeri bir tesis, sivil tüketim için de üretim yaparsa, yani özel sektörce üretilen veya üretilebilecek bir mal kamu sektöründe de üretilirse, bu üretim için yapılan harcamalar bireylere özel yarar sağlayan kamu harcamaları sınıfına girer.

1.6.Kamu Harcamalarının Etkinliği ve Savunma Harcamaları

Bölüm 1.5.2.2.'de verimlilik kavramının, kamu harcamalarını açıklamada yeterince net olmadığı belirtilmişti.Etkinlik, kamu harcamalarını açıklamada verimliliğe göre daha net olmaktadır.

Etkinlik, bir işletmenin veya kurumun önceden belirlenmiş amaçlarına ve stratejik hedeflerine ulaşmak amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetlerin sonucunda; bu amaç ve hedeflere ulaşma derecesini belirleyen bir performans boyutudur. Etkinlik, verimlilikten farklı olarak, daha çok amaç ve hedeflerle ilgilidir. Bir işletmenin amaç ve hedeflerine ulaşmış veya ulaşmadığını veya ulaşma derecesini gösterir. Yani etkinlik elde edilen sonuç ile hedefin veya hedeflerin ne derece sağlandığının ölçülmesidir.⁵³.

Bir faaliyetin etkin olarak ifade edilebilmesi için; söz konusu faaliyetin, işletmenin veya kurumun, amaç ve hedeflerine en iyi derecede yaklaşması gerekir⁵⁴

Savunma harcamaları açısından durum incelendiğinde, etkinlik kavramı verimlilik kavramına göre daha net olmaktadır. Çünkü askeri amaç ve hedefler büyük ölçüde önceden belirlenmiş durumdadır. Örneğin, yeni kurulacak bir füze sisteminin; hedefi ilk üç atıştan birinde mutlaka vurması amaçlanmışsa ve bu füze sistemi ile yapılan denemelerde, birinci veya ikinci atışta hedef vuruluyorsa, bu füze sistemi için yapılan harcamalar etkindir diyebiliriz.

⁵³ Yunus Güçel, **Modern Yönetimin Temel Esasları**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Yıl: 94, Sayı: 255, Haziran 1975, s. 16.

⁵⁴ Arslan, a.g.s. , (3 Aralık 2005)

İKİNCİ BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARI VE SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK ETKİLERİ

2.1. Savunma Harcamalarının Nedenleri

İnsanoğlu kendisi zayıf bir varlık olmasına rağmen, tarih boyunca diğer türlere karşı aklını kullanarak üstün çıkmasını bilmiştir. Ancak güçlü olmak ve hükmetmek duygusu insanı kendi kendisinin düşmanı haline getirmiştir.⁵⁵ Bu hükmetme duygusu yüzünden toplumlar hep birbiri üzerinde egemenlik kurmak istemiştir. İşte bu yüzden savunma hizmetleri, eski çağlardan beri her siyasi topluluğun ve günümüzdeki en modern devletlerin en başta gelen görevleri arasında yer alan, devletin varlığını ve belli bir toplum üzerindeki egemenlik örgütlenmesinin ön şartı, başka devletlerin aynı toplum üzerindeki egemenlik iddiasının reddi anlamına gelmektedir. Bu yüzden bir devletin var olma göstergesi olarak ilk örgütlenen hizmet olmuştur.⁵⁶

Devletler uluslararası ortamdaki çeşitli nedenler yüzünden bir savunma gücü bulundurmamak ve dolayısıyla bu güç için harcama yapmak zorunda olmuşlardır.

Bu nedenlerden birincisi, devletlerin milli çıkar ve amaçlarını gerçekleştirmek için, uluslararası kargaşa ortamında girişimci olmak zorunda olmalarıdır. Bu girişimcilik uluslararası mücadeleyi beraberinde getirir. Bu durumda askeri güç, uygulanacak dış politikaların gerçekleştirilmesi için ciddi bir destektir.

İkincisi, tüm devletler kendi fiziksel güvenliklerini sürdürebilmek için gerekli önlemleri almak zorundadırlar. Güvenlik bir devletin başka devletlerden kendisine yönelecek tehdidi önleme yeteneğidir.

Üçüncüsü, her devletin diğer devletlere nazaran sahip oldukları avantajları koruma zorunda olmalarıdır.

⁵⁵ Özden Özmen, **Dünyada ve Türkiye’de Savunma Sanayii ve Tedarik: Türkiye İçin Sanayi ve Teknoloji Politikaları Önerileri**,(Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001) ,s. 8.

⁵⁶ Efendioğlu, s. 12.

Dördüncüsü, uluslararası ortamda devletlerin karşılıklı bağımlıkları, stratejik konumdadır. Yani, bir devletin başarısı diğer devletlerin de hareketlerine bağlıdır. Bu yüzden, böyle bir ortamda politik davranışların sonuçlarını tam olarak tahmin etmeye imkân yoktur. Bu belirsizlik ortamının yaratacağı riskler bakımından devletler, önlemlerini almak zorundadırlar.

Beşincisi, uluslararası kargaşa ortamında devletlerin, ahlaki faktörlere göre hareket etmelerinin mümkün olmamasıdır. Bu yüzden her devlet, kendi çıkarları için gerekli amaçları hazırlamak ve gerekli önlemleri almak zorundadır.⁵⁷

Tüm bu nedenler yüzünden toplumlar ve devletler hep bir ordu bulundurmamak ve savunma için kaynak ayırıp, harcama yapmak zorunda olmuşlardır.

2.2 Savunma Harcamalarının Tanımı

Savunma harcamaları, savunma hizmetleri için, kamu harcamalarından ayrılan kısım olarak adlandırılır. Ülkenin refahı pahasına; milli gelirlerinden, tehdidin artan bir fonksiyonu olarak ayrılan pay olup, egemenlik ve beka harcamalarıdır. Bu harcamalara olan talep, güvenlik ve gelişme bağlamında ele alınmaktadır.

Savunma harcamaları kavramından tam olarak neyin kastedildiği, hem akademik çevrelerde hem de uluslararası politikada, tam olarak açık değildir. Bu kavram ile ilgili standart bir tanımın olduğu söylenemez. Ayrıca her ülkenin kendi ulusal tanımlaması, uluslararası kurumların tanımlarından farklı olabilir⁵⁸. NATO'nun, BM'nin ve IMF'nin savunma harcamaları tanımı, tablo 2.1'de gösterilmektedir.

⁵⁷ Yusuf Erge, **Türk Hava Gücünün Türkiye-Ortadoğu Dış Politikaları Üzerine Etkisi**,(Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), s. 15–16.

⁵⁸ Filiz Giray, **Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme**, C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/865.pdf, (6 Eylül 2005)

Tablo 2.1: Uluslararası Kuruluşların Savunma Harcamaları Tanımları

Savunma Güç ve Destekçileri İçin Yapılan Harcamalar	NATO	IMF	BM
1. Asker ve görevli (personel) ödemeleri	X	X	X
2. Askeri organizasyonlarla ilgili veya ordu içindeki tekniyen, bürokrat vs. ücretleri	X	X	X
3. Tıbbi hizmetler, vergisel ayrıcalıklar ve sosyal yardımlar (Akıbalılar dahil)	X	X	X
4. Emeklilik maaşları	X	-	X
5. Askeri okullar, hastaneler vb.	X	X	?
6. Silah harcamaları (ithal silahlar dahil)	X	X	X
7. Altyapı yatırımları, binalar vb.	X	X	X
8. Bakım ve onarım	X	X	X
9. Diğer malların tedatiki	X	X	X
10. Askeri araştırma ve geliştirme	X	X	X
Askeri/Savunma/Stratejik Amaçlarla İlgili Diğer Harcamalar			
11. Stratejik malların stoklanması	Xb	---	---
12. Silah ve üretim yerleri vb. korunak	Xb	X	---
13. Silah üretimin sübvansiyonları / Değişim sübvansiyonları	X	---	---
14. Diğer ülkelere yapılan askeri yardımlar	X	X	X
15. Uluslararası organizasyonlara katkılar (Askeri anlaşmalar, Birleşmiş Milletler Ulaştırma Koruması vb.)	X	X	---
16. Sivril savunma	---	X	X
Eski Askeri Güçler/Faaliyetlere Yapılan Harcamalar			
17. Gazilere sağlanan mükafatlar vb.	---	---	---
18. Savaş borçları	---	---	---
Diğer Güçlere Yapılan Harcamalar			
19. Orduya bağlı olmayan güçler/landama güçleri	Xc	Xc	Xc
20. Sınırlar/Gümrük ruhsatları	Xc	Xc	Xc
21. Polis idaresi	Xc	---	---
Diğer Hesaplardaki Harcamalar			
2. Yardım/Faaliyetten kurtarma	X	---	---
23. Birleşmiş Milletler Barış Koruma			
Gelecek Harcamalar İçin Yükümlülükler			
24. Kredi Temini	X	X	---

Kaynak: Filitz Ghayy, a.g.m

Semboller:

X:Savunma harcamalarına dahil

Xb: E-ger savunma organizasyonu tarafından yönetiliyor ve finanse ediliyorsa savunma harcamalarına dahil

Xc: Askeri faaliyetler için eğitilip, donatıldığı ve mevcut olduğu hukukî verilmiş zaman

---:Savunma harcamalarına dahil değil

2.3 Savunma Harcamalarının Özellikleri

Savunma harcamalarının birinci özelliği; savunma hizmetlerinin dolayısı ile savunma harcamalarının, toplumda ekonomik ilişkilerin kurulması için, temel gereklilik olmasıdır.⁵⁹ Bu bakımdan egemenlik ve savunma hizmetleri, piyasa ekonomisinin faaliyete geçmesi için gerekli bir masraf olarak görülmektedir.⁶⁰ Bu tür hizmetler olmaksızın, çok az sayıda ekonomik faaliyet gerçekleştirilebilir. Yani savunma hizmetleri, bizzat bir nihai tüketici veya üretici hizmeti değildir. Dış saldırılardan; diğer mal ve hizmetleri korumak üzere üretilen ve talepleri iktisadi gelişmeye paralel olarak artan, tamamlayıcı veya ara tüketici hizmetleri arasında yer alan hizmetlerdir.⁶¹

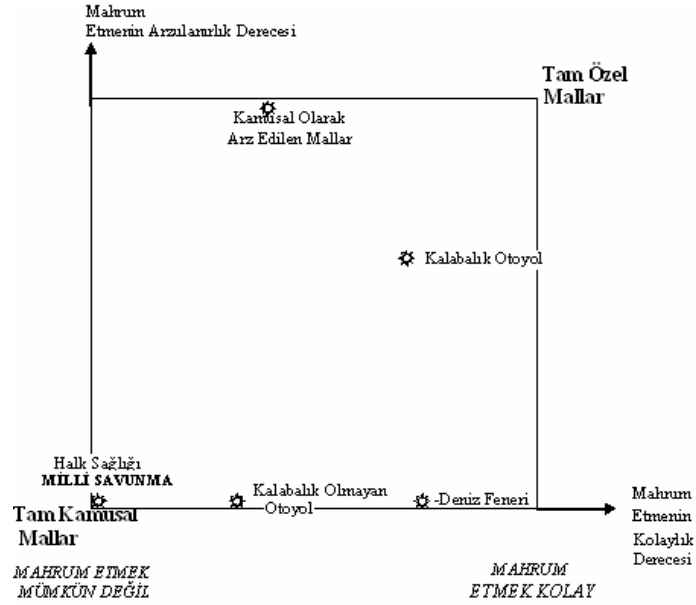
İkinci özelliği, savunma hizmetlerinin kamu ekonomisi içinde, tam kamusal mal ve hizmetler içinde yer almasıdır. Tam kamusal mal ve hizmetlerin en önemli özelliği, herhangi bireye veya bireylere, bu malların kullanımının sınırlandırılmasının(tayınlamanın olmaması) mümkün olmamasıdır. Ayrıca bu durum istenen bir şey de değildir. Çünkü bu malları bir kişinin tüketmesi başkalarının tüketimini sınırlandırmaz. Yani bunların ek bir bireye sunulmasının marjinal maliyeti sıfırdır.⁶² Savunma hizmeti bir bütün olarak incelendiğinde, hizmetten ülkede yaşayan herkes, birbirine rakip olmadan yararlanır.(Ancak savunma hizmetinin bileşimi incelendiğinde, savunma hizmetlerinin yapısını oluşturan unsurlar bu özellikte farklılık gösterebilir).Bundan ötürü, hizmetin sunulduğu alanda bölünmez faydalar sağlar. Bu yüzden savunma hizmeti devletin temel görevleri arasında yer almaktadır. Yani geleneksel bir tam kamusal hizmet olarak kabul edilmektedir. Savunma hizmetlerinin bu özelliği şekil 2.1’de gösterilmiştir.

⁵⁹ Efendioğlu, s. 12.

⁶⁰ Kamil Tügen, **Dünyada ve Türkiye’de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri**, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Yıl:26, Sayı:12, Aralık 1989, s.48.

⁶¹ Giray, a.g.s. , (6 Eylül 2005)

⁶² Joseph E. Stiglitz, **Kamu Kesimi Ekonomisi**, 2. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1994
Çeviren: Ömer Faruk Batrel, ss. 150–153.

Şekil 2.1: Saf ve Saf Olmayan Kamu Malları

Kaynak: J.E.Stiglitz

Üçüncü özelliği, savunma hizmetinin iki yönlü olmasıdır. Savunma hizmetlerinin yapısına göre incelendiğinde iki yönlüdür. Bunlardan birincisi, ülkeye karşı yapılacak bir saldırının caydırılması; ikincisi ise, saldırının gerçekleşmesi durumunda buna karşı konulmasıdır.⁶³

Savunmanın caydırıcı işlevi; savunmanın yapılmasına değil, üstün savunma gücünün varlığının duyurulmasına, bu gücün muhtemel saldırganca bilinmesine ve kabul edilmesine bağlıdır. Ülkenin mutlak askeri güç üstünlüğü olmasa bile, muhtemel saldırganlar, saldırıdan umdukları yararı açıkça aşan bir zarara uğrayacaklarına inanırlarsa, gene savunmanın caydırıcı işlevi gerçekleşir.

Saldırının gerçekleşmesi durumunda buna karşı konulması; yani savunmanın koruyucu ve püskürtücü özelliği ise saldırı başladıktan sonra silahların kullanılmasına, yani eyleme dayanır. Bu durum savunma hizmetlerinin diğer kamu hizmetlerinden farklı bir bileşimde olduğunu gösterir. Ülkenin savunma gücü, caydırıcı ve koruyucu

⁶³ Giray, a.g.s. , (6 Eylül 2005)

hizmet faydalarını birlikte bir birleşik ürün olarak yaratır. Aynı silahlar, bir yandan koruma işlevi taşıırken, diğer yandan tüm ülke için caydırıcı yararlar üretir.⁶⁴

Savunma hizmetinin caydırıcı yönü incelendiğinde; yurt içinde bulunan herkes, istesin istemesin, caydırma hizmetine maruzdur. Kimse ülkede yaşadığı sürece, bu hizmetten mahrum bırakılamaz. Savunmanın caydırma faydası yurt çapında bölünmez bir ortak tüketim hizmetidir. Yani savunmanın caydırıcı yönü ülkenin her yerinde homojendir.⁶⁵

Ancak savunma hizmetinin ikinci yönü olan koruyuculuk ve püskürtücülük bu durumda farklılık gösterebilir. Bu özellikler, caydırıcılıkta olduğu gibi yurt çapında sunulur. Ancak bu hizmetin yoğunluğu o ülkedeki bölgelere göre farklılık gösterebilir. Savaş stratejisi gereği bazı bölgeler daha az savunulabilir veya hiç savunulmayabilir. Bu bakımdan hizmetten yararlanma bakımından bölgeler birbirlerine rakip olabilirler. Bu özelliğin bölgeler arası farklılaştırılması, en yüksek düzeyde can, mal değerini ve ülkenin ekonomik gücünü en yüksek düzeyde korumak için, maliyet etkinliği ilkesine göre yapılır.

Kullanılan silahlarda, savunmanın bu iki yönüne göre farklılık gösterebilir. Geleneksel silahlar daha çok koruyucu, daha az caydırıcı hizmet faydası yaratırlar. Ancak ileri teknoloji ürünü silahlar ise, daha çok caydırma işlevi görürler. Hatta nükleer silahlar gibi bazı mutlak tahrip silahları, sadece caydırma işlevi görürler.⁶⁶

Hem caydırıcılık hem de saldırıya karşı konulması; barış zamanında askeri eğitim, araç, gereç ve malzeme için harcama yapılmasını gerektirir. Savaş başlayınca savaşın türünü, yaygınlığını ve yoğunluğunu, diğer faktörler yanında; barış zamanında yapılan harcamaların büyüklüğü belirleyecektir.⁶⁷

Üçüncü özelliği ise savunma harcamalarının dışsal ekonomiler yaratmasıdır. Dışsallık, ekonomik bir faaliyet sonucu (üretim ve tüketim) yaratılan, fayda ya da

⁶⁴ Bulutoğlu, s.270.

⁶⁵ Giray, a.g.s, (6 Eylül 2005)

⁶⁶ Bulutoğlu, ss. 270–273.

⁶⁷ Giray, a.g.s , (6 Eylül 2005)

zararların; üçüncü kişileri de olumlu veya olumsuz bir biçimde etkileyebilmesi olarak ifade edilmektedir.⁶⁸Başka bir deyişle tüketicilerin fayda fonksiyonları ile üreticilerin üretim fonksiyonları arasındaki bağımlılığa dışsallık denir.⁶⁹ Savunma harcamaları hem pozitif hem de negatif dışsallıklar yaratabilirler.

Savunma hizmetlerinin yarattığı pozitif dışsallıklara örnek olarak teknolojinin ikili kullanımını gösterebiliriz. Savunma hizmeti, doğası gereği ileri teknoloji kullanır. Daha sonra bu ileri askeri teknoloji, sivil amaçlı üretim için de kullanılabilir. Nitekim elektronik ve ulaştırma alanlarındaki icatların neredeyse tamamı, ilk defa askeri nedenlerle gerçekleştirilmiştir.⁷⁰Örneğin internet askeri kullanım için icat edilmiştir.

Savunma hizmetlerinin yarattığı negatif dışsallıklara örnek olarak ise, gereğinden fazla yapılan savunma harcamalarının bütçe açıklarını artırıcı yöndeki etkisini gösterebiliriz.

2.4 Savunma Harcamalarının Düzeyi

Bir ülkenin savunma harcamalarını teşkil eden unsur, o ülkenin güvenlik fonksiyonu olup; güvenlik fonksiyonunun eğimi, ülkenin kabul edebileceği risk seviyesine bağlıdır. Böylesine soyut bir gereğe dayanan bu harcamaların optimum düzeyde yapılması, risk faktörlerinin iyi belirlenmesine ve yeterli güvenlik seviyesinin tespitine bağlıdır. Tam rekabet piyasasında talep, harcanabilir gelirin bir fonksiyonu iken savunma harcamalarında talep, mevcut teknolojinin ve potansiyel düşmanın fonksiyonudur.⁷¹

Savunma harcamalarına ne kadar para ayrılacağı, tüm ülkeler için önemlidir. Çünkü gereğinden az kaynak ayrılması, ülkenin ekonomik büyümesini istikrarsızlık ve kargaşaya yol açarak tehdit edebilecekken⁷²; gereğinden fazla kaynak ayrılması ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yapacaktır. Çünkü o ülke ancak başka mallardan

⁶⁸ İsmail Güneş, Dışsallıklar Teorisi ve Ağ dışsallıkları, http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=240, (3 Ocak 2006)

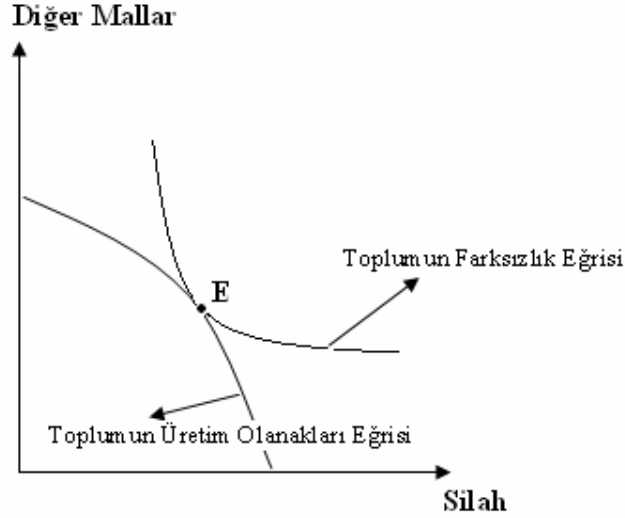
⁶⁹ Edizdoğan, s. 25.

⁷⁰ Giray, a.g.s., (6 Eylül 2005)

⁷¹ Tuncay Özkan, **Silahsızlanma Görüşmeleri ve Savunma Harcamalarına Etkisi**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Yıl: 110, Sayı:329, Temmuz 1991, s.5.

⁷² Giray, a.g.s., (6 Eylül 2005)

vazgeçerek daha fazla savunma harcaması yapabilecektir. Bu durum şekil 2.2’de görülmektedir. Ayrıca gereğinden fazla yapılan savunma harcamaları, diğer ülkelerin savunma harcamalarını her zaman arttırmıştır⁷³. Savunma harcamalarına gereğinden fazla kaynak ayrılmasının bir başka sonucu da, ileriki yıllarda savunmaya daha az kaynak ayrılmasına sebep olabilmesidir.⁷⁴ Ayrıca bu durum ülkenin güvenliğini tehlikeye sokabilir.

Şekil 2.2: Savunma Harcamaları ve Üretim Olanakları Eğrisi

Kaynak: Joseph E. Stiglitz, a.g.e

Şekil 2.2’deki analiz, savunma harcamalarındaki değ iş iklik için toplumun yapması gereken fedakârlığı belirlemede iyi bir düşünme şeklidir. Ancak ne kadar savunma harcamasının yeterli olacağını belirlemede faydasızdır. Bu analizi, savunma harcamalarında uygulamak için, artan askeri harcamalardan ne kadar ekstra koruma sağlayacağımızı bilmemiz; yani ekstra bir milyar dolar savunma harcamasından ne kadar ekstra fayda sağlayacağımızı belirlememiz gerekir.⁷⁵

⁷³ Tuncay Özkan, **Türkiye’de ve Dünyada Savunma Harcamaları**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Yıl: 110, Sayı:330,Ekim 1991, s.5

⁷⁴ Yunus Güçel, **Modern Yönetimin Esasları**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Yıl: 94,Sayı: 255, Haziran 1975, s.9.

⁷⁵ Stiglitz, ss. 390–391.

Savunma harcamalarının düzeyini belirlemek için çeşitli teoriler vardır⁷⁶. Bu teoriler şunlardır:

Birincisi, savunma kamusal bir mal olarak tanımlandığından kolektif tüketim mantığı gereği, optimal savunma harcamaları düzeyi; marjinal faydalar (MB) toplamının, marjinal maliyetlere (MC) eşit olduğu miktar kadar olacaktır. Yani, optimal savunma harcamaları düzeyi, $\sum MB = MC$ şeklinde ifade edilebilir. Savunma harcamaları, caydırma ve koruma olmak üzere iki kısımdan oluştuğuna göre; optimal savunma harcamaları düzeyi ,aşağıdaki eşitlikteki gibi de gösterilebilir.

$$\begin{array}{ccc} \text{Savunmanın marjinal} & + & \text{Caydırmanın marjinal} & = & \text{Marjinal Maliyetler} \\ \text{faydalarının toplamı} & & \text{faydalarının toplamı} & & \\ \sum_{\text{Savunma}} MB & + & \sum_{\text{Caydırma}} MB & = & MC \end{array}$$

Ancak bu eşitlikte caydırmanın marjinal faydasının bulunması zordur. Çünkü, bir ülkenin ne kadar harcama ile potansiyel düşmanların o ülkeye saldırmaktan vazgeçeceği tam olarak bilinemez.⁷⁷ Savaşın olmaması caydırma olarak kabul edilirse, acaba bunda harcamaların ne kadar etkisi olmuştur? Gerçekleşmemiş bir saldırı, mutlaka savunmanın caydırıcılığının bir sonucu olmayabilir.⁷⁸

Savunma, başlamış bir saldırının püskürtülmesi anlamına geldiğinden, savunmanın marjinal faydalarının belirlenmesi daha kolaydır. Çünkü gelebilecek saldırının şiddeti, potansiyel düşmanların askeri gücüne ve silah sistemlerine bağlıdır. Bunların ne kadar harcama ile püskürtülebileceği önceden büyük oranda belirlenmiştir.

İkinci teori ise, savunmanın oluşturacağı caydırıcılığa dayanmaktadır. Bu durumda bir tek hizmet düzeyi vardır ve bu değiştirilemez. Ancak, saldırının olmaması durumunda, savunma hizmeti ile harcama tutarı arasında bir ilişki kurulması olası görülmemektedir. Dolayısıyla analizlerde; savunma, eğitim ve sağlık harcamalarının karşılıklı fırsat maliyetlerinin değerlendirilmesi daha yararlı sonuçlar

⁷⁶ Giray, a.g.s. , (6 Eylül 2005)

⁷⁷ Giray, a.g.s. , (6 Eylül 2005)

⁷⁸ Bulutoğlu, s. 272.

verecektir.⁷⁹ Ayrıca bu iki teoride, sadece güvenlik gerekçeleri göz önüne alınarak yapılmıştır. Savunma harcamalarının düzeyini belirleyebilmek için, savunma harcamalarını etkileyen faktörleri incelemek gerekir.

2.5 Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler

İktisat teorisinde tüketim harcamaları, kullanılabilir gelirin bir fonksiyonu iken; savunma harcamaları mevcut teknolojinin ve potansiyel düşmanın varlığına bağımlı olmaktadır.⁸⁰ Savunma harcamalarını etkileyen faktörler çok çeşitli olmakla beraber, bu faktörleri ekonomik faktörler ve ekonomik olmayan faktörler olmak üzere ikiye ayırabilir.

2.5.1 Ekonomik Faktörler

İktisadi faktörler, bir ülkenin savunma harcamalarının nitelik ve niceliğini belirleyen önemli unsurlardır.⁸¹

2.5.1.1. Milli Gelir Faktörü

Ülkelerin milli gelirlerinin düzeyi, savunma harcamalarının düzeyini etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Genelde milli gelir seviyesi yüksek, sanayileşmiş GÜ'in, hem toplam hem de kişi başına düşen miktar olarak savunma harcamaları; milli gelir seviyesi daha düşük GOÜ' lere göre daha yüksektir.

Ayrıca savunma harcamalarının GOÜ' lerde durumu, gelişmiş ülkelere göre farklı özellik taşımaktadır. GOÜ' lerde bu harcamalar ekonomik değil, stratejik faktörlerle yapılmakta ve güvenlik ihtiyacı ile tehdit edilme duygusu, askeri bütçenin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır.⁸²

Tablo 2.2 ve 2.3 dünyanın en zengin ve en sanayileşmiş ülkeleri olarak kabul edilen G-7 ülkelerinin 1988-2004 döneminde toplam ve kişi başına düşen savunma harcamalarını, tablo 2.4 ve 2.5 ise aynı dönemde, GOÜ'ler olarak kabul edilen, G-7'ler

⁷⁹ Giray, a.g.s. , (6 Eylül 2005)

⁸⁰ Ahmet Hamdi Zekey, **Savunma Sanayi Yatırımlarının Ekonomi Üzerine Etkileri**, 1999 <http://www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/doc/1999-2/bilder3.doc>, (6 Ağustos 2005)

⁸¹ Giray, a.g.s. , (6 Eylül 2005)

⁸² Özmen, s. 14.

ve Rusya dışındaki G-20 ülkelerinin toplam ve kişi başına düşen savunma harcamalarını göstermektedir. Tablo 2.2'ye göre, 1989–2004 döneminde 7 sanayileşmiş ülkenin savunma harcamalarının toplamının ortalaması, 82 milyar dolar civarında iken; tablo 2.4'e göre, aynı dönem içerisinde gelişmekte olan 10 ülke için bu oran, 9 milyar dolar civarındadır. Tablo 2.3'e göre, aynı dönemde 7 sanayileşmiş ülkenin kişi başına düşen savunma harcamalarının toplamının ortalaması 652 dolar civarında iken; tablo 2.5'e göre aynı dönemde bu miktar gelişmekte olan 10 ülke için 198 dolar civarındadır.

Daniel P.Hewitt tarafından 1991 yılında tamamlanan 17 yıllık bir araştırma, bu konuda oldukça faydalı bilgiler sunmaktadır.¹²⁵ Ülkede yapılan araştırmaya göre; askeri harcamalar gözlenebilir finansal sıkıntılara karşı yüksek şekilde tepki verebilmektedir. Bu harcamaların GSMH' ya oranı; gelir düzeyi orta ve düşük düzeydeki ülkelerde yüksek, yüksek gelirli ülkelerde ise sabittir⁸³. Tablo 2.6, 1988–2003 döneminde G–7 ülkelerinin, tablo 2.7 ise G-7'ler ve Rusya dışındaki G–20 ülkelerinin savunma harcamalarının GSYİH' larına oranını göstermektedir. Tablo 2.6'ya göre 1988–2003 döneminde 7 sanayileşmiş ülkenin savunma harcamalarının GSYİH' larına oranlarının toplamının ortalaması %2,4 iken; Tablo 2.7'ye göre bu oran gelişmekte olan 10 ülke için % 3,3'tür.

Yani, milli gelir düzeyi yüksek GÜ' ler, GOÜ' lere nazaran; hem ülke genelinde, hem de kişi başına çok daha fazla savunma harcaması yapmaktadır. Ancak, GOÜ' lerin savunma harcamalarının GSYİH' larına oranı, GÜ' lere nazaran daha yüksek olmaktadır.

⁸³ Özmen, s. 14.

**Tablo 2.2: 1989–2004 Döneminde G -7 Ülkelerinde Savunma Harcamaları
(Milyon Dolar,2003 sabit fiyatları)**

Yıllar	ABD	İngiltere	Fransa	Almanya	İtalya	Kanada	Japonya	ORTALAMA
1989	450972	53623	50274	48564	26432	12609	36574	97006,9
1990	431282	52312	50052	51180	25426	12615	37642	94358,4
1991	378488	54041	50378	48270	25784	11374	38505	86691,4
1992	399963	48850	48793	45912	25043	11451	39434	88492,3
1993	379016	47749	48252	41272	25177	11399	39867	84676,0
1994	357395	46191	48501	38484	24554	11132	40053	80901,4
1995	336635	42579	46100	37852	22425	10437	40454	76640,3
1996	318420	43267	44992	37124	24720	9492	41269	74183,4
1997	316789	40608	45156	35768	25920	8793	41468	73500,3
1998	309447	40842	43946	35886	26777	9420	41362	72525,7
1999	310326	40344	44318	36612	27825	9769	41439	72947,6
2000	322309	40925	43806	36021	29681	9474	41726	74848,9
2001	324908	41777	43677	35432	29192	9894	42150	75290,0
2002	364819	44068	44574	35546	30004	9815	42619	81635,0
2003	414400	51082	45384	34762	27562	10039	42729	89422,6
2004	455304	47401	46174	33888	27759	10640	42442	94801,1
ORTALAMA	366904,6	45978,7	46523,6	39535,8	26517,6	10522,1	40608,3	82370,7

Kaynak: http://first.sipri.org/non_first/result_milex.php?send

**Tablo 2.3: 1989–2004 Döneminde G -7 Ülkelerinde Kişi Başına Düşen
Savunma Harcamaları(Dolar,2003 sabit fiyatları)**

Yıllar	ABD	İngiltere	Fransa	Almanya	İtalya	Kanada	Japonya	ORTALAMA
1989	1782	941	898	615	464	467	297	781
1990	1687	918	878	648	446	451	304	762
1991	1465	948	884	603	452	406	311	724
1992	1531	857	856	574	439	409	318	712
1993	1435	838	832	510	442	393	319	681
1994	1339	796	836	475	431	384	320	654
1995	1247	734	795	462	393	360	324	616
1996	1167	746	776	453	434	316	328	603
1997	1148	700	765	436	455	293	329	590
1998	1109	704	745	438	462	314	328	586
1999	1101	696	751	446	480	315	326	588
2000	1131	697	742	439	512	306	329	594
2001	1128	709	728	432	503	319	332	593
2002	1254	746	743	433	526	317	336	622
2003	1409	862	756	424	484	314	334	655
2004	1533	798	770	408	487	333	332	666
ORTALAMA	1342	793	797	487,25	463	356	323	652

Kaynak: http://first.sipri.org/non_first/result_milex.php?send ve http://earthtrends.wri.org/searchable_db/index.php?theme=4

Tablo 2.4: 1989–2004 Döneminde G -7’ler ve Rusya Dışındaki G–20 Ülkelerinde Savunma Harcamaları(Milyon Dolar,2003 sabit fiyatları)

Yıllar	Hindistan	Brezilya	Arjantin	S. Arabistan	Meksika	G. Afrika	G. Kore	Çin	Avustralya	Türkiye	ORTALAMA
1989	8848	10064	2363	14623	1763	4239	9955	11463	7274	6161	7675,3
1990	8729	6918	1602	14634	1890	4177	10112	12277	7310	7445	7503,4
1991	8167	4087	1718	27911	2019	3528	10432	12808	7435	7653	8575,8
1992	7816	4237	1788	15084	2235	3105	11039	15441	7652	8050	7642,7
1993	8822	5593	1864	17037	2443	2827	11545	14343	7942	8900	8131,6
1994	8792	5621	1879	14718	3048	2993	11884	13665	8031	8717	7934,8
1995	9042	8249	1987	12974	2692	2662	12501	14000	7779	8939	8082,5
1996	9286	7116	1881	12953	2828	2314	13175	15500	7684	10008	8274,5
1997	10091	8726	1813	17080	2933	2128	13494	15700	7820	10427	9021,2
1998	10178	8223	1803	20258	2895	1917	13026	18000	8203	10926	9542,9
1999	11364	7587	1858	18165	3061	1816	12672	20200	8606	12064	9739,3
2000	11821	8042	1821	19934	3067	2120	13450	22200	8581	11675	10271,1
2001	12357	9323	1791	21233	3186	2371	13839	26100	8921	10703	10982,4
2002	12342	9357	1480	18637	3027	2538	14487	30700	9382	11388	11333,8
2003	12698	7901	1528	18772	2941	2596	14860	33100	9705	10278	11437,9
2004	15059	7500	1503	19290	2819	2645	15488	35400	10085	10142	11993,1
ORTALAMA	10338,3	7409,0	1791,2	17706,4	2674,2	2748,5	12622,4	19431,1	8275,6	9592,3	9258,9

Kaynak: http://first.sipri.org/non_first/result_milex.php?send

Tablo 2.5: 1989–2004 Döneminde G -7’ler ve Rusya Dışındaki G–20 Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Savunma Harcamaları(Dolar,2003 sabit fiyatları)

Yıllar	Hindistan	Brezilya	Arjantin	S. Arabistan	Meksika	G. Afrika	G. Kore	Çin	Avustralya	Türkiye	ORTALAMA
1989	11	69	74	919	22	118	234	10	437	109	200
1990	10	46	49	884	22	113	236	11	433	129	193
1991	9	27	52	1632	24	94	241	11	434	130	265
1992	9	28	53	858	26	81	252	13	440	135	189
1993	10	36	55	945	28	72	261	12	451	146	202
1994	10	36	55	797	34	75	266	11	450	141	187
1995	10	51	57	684	30	65	278	11	430	142	176
1996	10	44	53	663	31	56	290	13	420	156	173
1997	10	53	51	848	31	50	295	13	422	160	193
1998	10	49	50	974	30	45	282	14	438	165	206
1999	11	45	51	846	31	42	272	16	454	179	195
2000	12	47	49	900	31	48	287	17	448	171	201
2001	12	54	48	930	32	53	294	20	461	154	206
2002	12	53	39	792	30	57	305	24	480	162	195
2003	12	44	40	775	28	58	312	25	492	144	193
2004	14	42	39	774	27	58	323	27	506	140	195
ORTALAMA	11	45	51	889	28	68	277	16	450	148	198

Kaynak: http://first.sipri.org/non_first/result_milex.php?send ve http://earthtrends.wri.org/searchable_db/index.php?theme=4

Tablo 2.6: 1988–2004 Döneminde G -7 Ülkelerinin Savunma Harcamalarının GSYİH' na Oranları (%)

Yıllar	ABD	İngiltere	Fransa	Almanya	İtalya	Kanada	Japonya	ORTALAMA
1988	5,7	4,1	3,7	2,9	2,3	2	1	3,1
1989	5,5	4,1	3,6	2,8	2,3	2	0,9	3,0
1990	5,3	4	3,5	2,8	2,1	2	0,9	2,9
1991	4,7	4,2	3,5	2,2	2,1	1,9	0,9	2,8
1992	4,8	3,7	3,4	2,1	2	1,9	0,9	2,7
1993	4,5	3,5	3,3	1,9	2,1	1,8	0,9	2,6
1994	4,1	3,3	3,3	1,7	2	1,7	1	2,4
1995	3,8	3	3,1	1,7	1,8	1,5	0,9	2,3
1996	3,5	2,9	3	1,6	1,9	1,4	0,9	2,2
1997	3,3	2,7	2,9	1,6	1,9	1,2	0,9	2,1
1998	3,1	2,6	2,8	1,5	2	1,3	1	2,0
1999	3	2,5	2,7	1,5	2	1,3	1	2,0
2000	3,1	2,5	2,6	1,5	2,1	1,2	1	2,0
2001	3,1	2,5	2,5	1,5	2	1,2	1	2,0
2002	3,4	2,5	2,5	1,5	2,1	1,2	1	2,0
2003	3,8	2,8	2,6	1,4	1,9	1,2	1	2,1
ORTALAMA	4,0	3,2	3,1	1,9	2,0	1,6	1,0	2,4

Kaynak: http://first.sipri.org/non_first/result_milex.php?send

Tablo 2.7: 1988–2004 Döneminde G -7'ler ve Rusya Dışındaki G -20 Ülkelerinin Savunma Harcamalarının GSYİH' na Oranları(%)

Yıllar	Hindistan	Brezilya	Arjantin	S. Arabistan	Meksika	G. Afrika	G. Kore	Çin	Avustralya	Türkiye	ORTALAMA
1988	3,1	2,5	1,5	18,3	0,5	4,3	4,2		2,2	2,9	4,4
1989	2,9	3,3	1,5	15,7	0,5	4,1	4,1	2,8	2,1	3,1	4,0
1990	2,7	2,5	1,2	12,8	0,5	3,8	3,7	2,7	2,1	3,5	3,6
1991	2,5	1,4	1,3	22,6	0,5	3,2	3,5	2,5	2,2	3,8	4,4
1992	2,3	1,5	1,4	10,6	0,5	2,9	3,4	2,7	2,2	3,9	3,1
1993	2,4	1,8	1,5	12,5	0,5	2,5	3,3	2,1	2,2	3,9	3,3
1994	2,3	1,6	1,5	10,6	0,6	2,6	3,1	1,9	2,1	4,1	3,0
1995	2,2	2,1	1,6	9,3	0,6	2,2	2,9	1,8	2	3,9	2,9
1996	2,1	1,7	1,4	8,5	0,6	1,8	2,9	1,8	1,9	4,1	2,7
1997	2,2	2	1,3	10,7	0,6	1,6	2,7	1,7	1,9	4,1	2,9
1998	2,2	1,9	1,3	14,3	0,5	1,5	2,8	1,9	1,9	4,4	3,3
1999	2,3	1,7	1,4	11,4	0,6	1,3	2,5	2	1,9	5,4	3,1
2000	2,3	1,7	1,3	10,6	0,5	1,5	2,5	2	1,8	5	2,9
2001	2,3	1,9	1,4	11,5	0,5	1,6	2,5	2	1,9	5	3,1
2002	2,2	1,9	1,2	9,8	0,5	1,6	2,4	2,4	1,9	4,9	2,9
2003	2,1	1,6	1,2	8,7	0,5	1,6	2,5	2,3	1,9	4,9	2,7
ORTALAMA	2,4	1,9	1,4	12,4	0,5	2,4	3,1	2,2	2,0	4,2	3,3

Kaynak: http://first.sipri.org/non_first/result_milex.php?send

2.5.1.2.Bütçe Faktörü

Bütçe, gelecekte belli bir dönemde gerçekleşmesi öngörülen gelir ve giderlerin karşılıklı tahminlerini içeren, çoğunlukla takvim yılını veya ekonomik yılı kapsayan, devlet gelir ve giderleri planının parasal göstergesidir.⁸⁴ Tanımından da anlaşılacağı gibi bütçe harcamaları, devletin gelirleri ile sınırlıdır. Savunma harcamaları da bütçenin en önemli harcama kalemlerinden biridir ve devlet gelirleri ile finanse edilmesi gerekir. Bunun da bir sınırı vardır. Örnek vermek gerekirse, kayıt dışı ekonomiyi kayıt altına alamayan bir ülkede devlet, savunma harcamalarını yeterince finanse edemeyebilir; bu durum ülkenin güvenlik gereksinimlerini yeterince karşılayamama pahasına, savunma harcamalarına bütçeden ayrılan payın gereğinden düşük olmasına yol açabilir. Ya da tersi durumda, ekonomisinin büyük bölümü kayıt altında, harcamalarını finanse etmede daha başarılı olan bir ülkede; savunma harcamalarına bütçeden gerekli miktarda pay ayrılabilir.

Ayrıca, ağır borçlu ve çok küçük ekonomik hacimdeki ülkelerde ise, askeri harcamaların diğer ülkelere oranla daha az olduğu gözlenmiştir. Bunun en önemli nedeni, dış fon yardımlarının miktarıdır. Bu durumda, ülkelerin katlanmak zorunda oldukları bir faiz maliyeti oluşmaktadır. Dolayısıyla yüksek faiz ödemeleri hükümet harcamalarını arttırmakta ve bütçeden askeri harcamalara ayrılacak pay azalmaktadır.⁸⁵

2.5.2. Ekonomik Olmayan Faktörler

2.5.2.1 Coğrafi Faktörler

Coğrafi unsurlar, jeopolitiğin değişmeyen unsurlarıdır. Coğrafi unsurlar aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

⁸⁴ Ekonomi Sözlüğü, <http://www.ekonomist.com.tr/apps/dictionary.app/dictionary.php/es.dict/bütçe>, (8 Aralık 2005)

⁸⁵ Özmen, s. 14.

Birincisi, ülke veya bölgenin dünya üzerindeki yeri, sınırları, sahip olduğu coğrafi bütünlük ve coğrafi özellikleri; ikincisi ise ülkenin coğrafi karakteridir(ada, kıta, kenar ve kıta içi devlet olma durumu)⁸⁶.

Bu durum farklı coğrafi özelliklere sahip ülkelerin duyarlılıklarını ve tehdit algılamalarını farklı kılmakta⁸⁷ ve ülkelerin savunma harcamalarının düzeyinde farklılıklara sebep olmaktadır.

Bu duruma örnek olarak Türkiye verebilir. Türkiye; ABD, BDT, AB ve Ortadoğu güç merkezlerinin birleşme noktasında, üç kıtanın teşkil ettiği dünya adasının menteşesi durumundadır. Dünya adasının iki iç denizi olan Karadeniz ve Akdeniz'in her ikisi ile uzun kıyıları olan tek ülkedir. Ayrıca bu iki denizi bağlayan boğazlar da Türk egemenlik bölgesindedir. Türkiye; kuzeyi güneye, güneyi kuzeye, batıyı doğuya, doğuyu batıya açar ve kapar⁸⁸. Ayrıca kara sınırlarımıza komşumuz olan ülkelerin askeri personel sayılarının toplamı, Rusya hariç 958.100 kişidir.⁸⁹ Yani Türkiye, bulunduğu coğrafi konum nedeniyle duyarlılığı ve tehdit algılaması yüksek bir ülkedir.

Bu durumda, Türkiye'nin savunma harcamalarının ve personel sayısının; duyarlılığı ve tehdit algılaması daha düşük düzeyde olan başka bir ülkeye göre daha yüksek olması, Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konumun zorunluluğudur.

2.5.2.2 Siyasal Rejim Faktörü

Savunma harcamalarını etkileyen önemli bir faktördür. Askeri rejimler savunma harcamalarını desteklemede sivillerden daha cömert davranmaktadırlar. Hatta sivil yönetimli bir ülkede bile, askeri güç sivil otorite ile ne kadar fazla ilgili olursa,

⁸⁶ Suat İlhan, **Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık**, İstanbul: Bilgi Kitabevi, İkinci Basım, 2005, s. 31

⁸⁷ Burada duyarlılık ile anlatılmak istenen dış etkenlere karşı açıklık ve bu etkenler karşısında hassas olma halidir. Çabuk etkilenme ve kırılganlık özelliği gösterme anlamını da içerir. Tehdit ise "birinin gözünü korkutma, gözdağı verme" şeklindeki sözlük anlamından farklıdır. Burada kullanılan tehdit, tehlikeli durum yaratma hali ve sonradan zarar verebilme olanağı anlamındadır (Suat İlhan, a.g.e., s.51).

⁸⁸ Suat İlhan, a.g.e, s. 50

⁸⁹ Ali Külebi, **Komşularımız ve Silahlı Kuvvetleri**, 2004, Türkiye Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=119> (12. 10. 2005)

savunma harcamalarının merkezi bütçe ve ulusal üretim içindeki payında artış o kadar büyük olabilmektedir.⁹⁰

Ülkeler değişik siyasi kategorilere ayrılmışlardır. Bu kategoriler:

—Çok partili demokrasiler,

—Monarşi ile yönetilen ülkeler,

—Askeri hükümetler tarafından yönetilen ülkeler,

—Sosyalist hükümetler tarafından yönetilen ülkeler,

—Diğerleri (Tek partili sistemle yönetilen ve istikrarsız demokrasiye sahip ülkeler). Şeklinde sıralanabilir.

Bu kategorileri savunmaya en fazla harcama yapandan en az harcama yapana doğru sıralarsak; monarşi ile yönetilen ülkeler, askeri hükümetler ile yönetilen ülkeler, sosyalist ülkeler, diğerleri ve çok partili demokrasiler şeklinde sıralanabilir. Çok partili demokrasiler en az harcamacılar olarak göze çarpmaktadırlar⁹¹.

Ancak savunma harcamalarının miktarının belirlenmesinde, siyasi etkenlerin ne kadar etkili olduğu değerlendirilirken, savunma harcamalarını etkileyen diğer faktörlerin de objektif olarak değerlendirilmesi gerekir.

2.5.2.3 Tarihsel Faktörler

Toplumlar arasındaki tarihsel düşmanlıklar, ülkelerin savunma harcamalarını belirlemede önemli bir faktör olabilir. Bu duruma Yunanistan'ın savunma harcamaları örnek gösterilebilir. 2003 yılı verilerine göre, AB ülkeleri arasında savunma harcamalarının GSYİH' na oranı en yüksek olan ülke, Yunanistan'dır.2003 yılında tüm AB ülkelerinde bu oranın ortalaması % 1,7 iken, aynı yıl Yunanistan'da bu oran % 4,1

⁹⁰ Giray, a.g.s , (6 Eylül 2005)

⁹¹ Özden Özmen, "Dünyada ve Türkiye'de Savunma Sanayii ve Tedarik: Türkiye İçin Sanayi ve Teknoloji Politikaları Önerileri",(Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalı,2001), s.15

olarak gerçekleşmiştir⁹². Bu durumun en önemli nedenlerinden birinin, Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı tarihsel olarak beslediği düşmanlık olduğu söylenebilir. Nitekim Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök 20 Nisan 2005'te Harp Akademileri Komutanlığında verdiği konferansta bu konuya değinmiş ve aşağıdaki değerlendirmelerde bulunmuştur:

“...Yunanistan Silâhlı Kuvvetlerinin (Genelkurmay Başkanı) devir-teslim töreninde, Türkiye tehdit olarak nitelenmiş ve “Uluslararası adalete, uluslararası anlaşmaların temelinde aykırı olarak, doğu komşumuzdan bize yönelik tehdit ve hukuk dışı istekler, yasa dışı temel karakteristikleri oluşturmaktadır” ifadesi kullanılmıştır.

...1997–2003 yılları arasında Yunanistan'ın silâhlanma ve modernizasyon harcamaları, yaklaşık 16 milyar dolar olarak ifade edilmektedir. Ayrıca Yunanistan, savunma harcamalarının gayri safi millî hâsılaya oranı yönünden AB ülkeleri arasında birinci durumdadır. NATO üyesi ülkelere bakıldığında ise, Türkiye ve Yunanistan'ın GSMH oranlarına göre savunma harcamalarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen savunma harcaması ise Türkiye'de 164 dolar iken, Yunanistan'da 709 dolardır.”

2.5.2.4 Demografik Faktörler

Aşırı ve eksik nüfuslar(nüfus yoğunluğu) ve nüfusun yaş profili, savunma harcamalarını etkileyen faktörler arasında sayılabilir.

Aşırı nüfus, bir ülkede mevcut nüfusun, var olan kaynakların gerekli yaşama koşulları ve iş olanakları sağlayabileceği nüfustan fazla olduğu durumdur. Aşırı nüfusun savunma harcamaları üzerindeki etkisine verilecek en iyi ve belki de en uç örnek, Nazi Almanya'sıdır. Hitler, Almanya'nın mevcut kaynakları ile aşırı düzeydeki nüfusunu geçindiremeyeceğini ve bu adaletsizliğin mutlaka düzeltilmesi gerektiğini ileri süren yaygın bir propaganda kampanyası başlatmıştır. Ve sonuçta Almanya'nın aşırı nüfus yoğunluğu İkinci Dünya Savaşına sebeplerden biri olmuştur.⁹³ Almanya savaş için

⁹² http://first.sipri.org/non_first/result_milex.php?send , (3 Ocak 2006)

⁹³ Mert Bayat, **Milli güç ve Devlet**, Belge Yayınları, 1986, İstanbul: Amaç Basımevi, s 204.

savunma sanayisini geliştirerek silahlanma yoluna gitmiş ve sonuçta savunma harcamalarını arttırmıştır.

Ayrıca aşırı nüfus sorunu yaşayan ülkeler işsizlik sorununu savunma sanayisi kurarak hafifletmek isteyebilirler.

Eksik nüfus ise, bir ülkede yaşayan insan sayısının, ülkenin kaynaklarını değerlendirmek için gerekli insan gücünü sağlayamamasıdır. Savunma harcamaları açısından durum incelendiğinde; eksik nüfus sorunu yaşayan ülkeler, çağdaş düzeyin üstüne çıkacak bir gelişim gösterebilir dahi, nüfuslarının azlığı dolayısı ile gerekli sayıda asker bulunduramayabilir, gerekli savunma sanayisini kuramayabilir⁹⁴ ve gerekli miktarda savunma harcaması yapamayabilir.

Nüfusun yaş profili dikkate alındığında, genç nüfusu az olan bir ülke, gerekli sayıda asker bulunduramayabilir. Bundan dolayı savunma harcamaları düşük düzeyde kalabilir. Öte yandan, genç nüfusu fazla olan bir ülke, gerekli sayıda askeri bulundurabileceğinden, savunma harcamaları daha yüksek düzeyde olabilir.

2.5.2.5. Savaş Faktörü

Savaşla ilgili harcamalar seferberlik dönemlerinde, savaş süresince ve savaşı izleyen yıllarda sürekli artmaktadır. Savaşın başlamasıyla savaş ekonomisine geçilmekte, ekonomiler tereyağı üretmek yerine top imal etmektedirler. İkinci Dünya savaşı sırasında SSCB ve ABD milli hâsıllarının yarısından fazlasını milli savunma giderlerini karşılamak üzere harcamışlardır. Savaşın bitmesiyle savaşla ilgili harcamalar durmamaktadır⁹⁵. Savaş bittikten sonraki büyük onarım, savaş tazminatları, şehit aileleri ve sakat kalanlara yapılan yardımlar, savaş nedeniyle alınan borçların taksit ve faizleri de savaş giderleri içinde düşünülmesi gerekir⁹⁶.

Savaş durumunda olan ülkelerin savunma harcamaları, genellikle sıçrama yapmaktadır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze, silahlarda gerçekleştirilen baş döndürücü gelişmeler ABD ve SSCB gibi ülkelerin barış zamanlarında da büyük

⁹⁴ Mert Bayat, a.g.e, s 205.

⁹⁵ İsmail Türk, **Kamu Maliyesi**, Gözden geçirilmiş 2. Baskı, Ankara: Turhan Kitapevi 1996, s.40

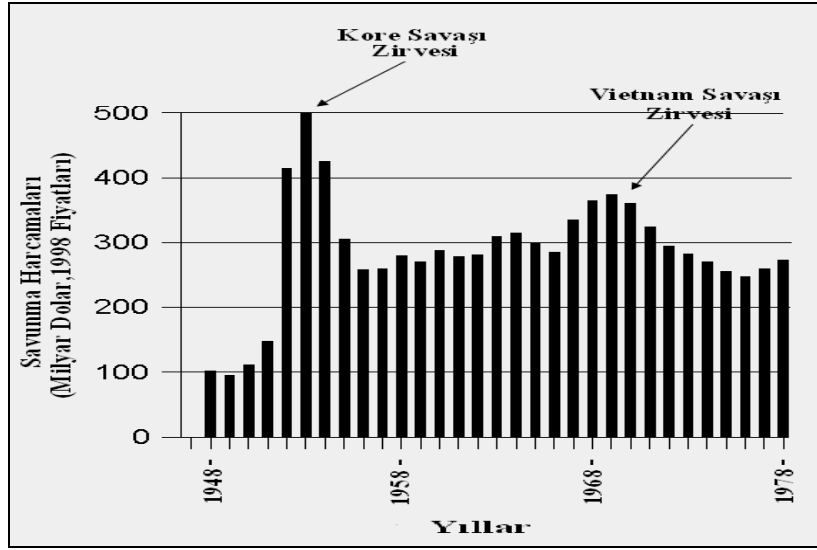
⁹⁶ Nadaroğlu, s.150

savunma giderlerine katlanmalarını zorunlu kılmıştır. Böylece, savunma harcamalarının miktarının savaş ve barış dönemleri arasındaki farkı büyük ölçüde azalmıştır. Çünkü teknolojinin etkisi ile silah sistemlerindeki gelişmeler ihbar ve savaş sırasının kısalması nedeni ile büyük ölçüde seferberliğe dayalı olan savunma hazırlıklarının yerini savaşa daha fazla hazırlıklı bulunma zorunluluğu almış⁹⁷; “barış istiyorsan savaşa hazırlıklı ol sözü” geçerlilik kazanmıştır. Ayrıca bu durum “savunma ekonomisi” kavramını da ön plana çıkarmıştır. Savunma ekonomisinin temel amacı ise; “fayda ve kazancı” daima göz önünde tutmakla beraber her şeyden önce milletin güvenliğini teminat altına almaktır.⁹⁸

Şekil 2.3 bize bu durumun doğru olabileceğini göstermektedir. ABD’nin savunma harcamaları Kore Savaşı ‘nın zirvesinde, savaşın başladığı yıla göre neredeyse % 400 artarak sıçrama yapmışken; aynı oran Vietnam savaşının zirvesinde, savaşın başladığı yıla göre ancak %25 civarında artmıştır.

⁹⁷ Sabri Yirmibeşoğlu, **Savunma Harcamalarının Artışı ve Kuvvet Yapılarındaki Gelişmeler**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Yıl: 95, Sayı:258, Haziran 1976, s.22.

⁹⁸ Aziz Akgül, **Niçin Savunma Ekonomisi?**, Silahlı Kuvvetler Dergisi , Yıl: 98, Sayı: 272, Aralık 1979, s. 132.

Şekil 2.3: 1946–1978 Döneminde ABD'nin Savunma Harcamaları (Milyar Dolar, 1998 Fiyatları)

Kaynak: www.clw.org/archive/oldclw/images/spdhst98.gif

Savunma harcamalarını etkileyen faktörlerin etkisi ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir. Ülkelerin savunma harcamalarının eğilimi de, yine ülkeden ülkeye değişen faktörlere bağlı olarak zaman içinde değişim gösterebilmektedir. Örneğin, Avrupa ve Kuzey Amerika'da 1998'den sonra savunma harcamalarındaki artışın nedenleri arasında yer alan faktörlerin başında, barışı destekleme operasyonları şeklinde ifade edilebilecek yeni askeri görev anlayışı gelmektedir. 1990'ların sonundan itibaren, Rusya'da savunma harcamalarındaki düşüşün temel nedeni ise ekonomik sınırlamalardır⁹⁹

2.6. Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri

Modern kamu harcamalarının çoğu ekonomik refaha hiçbir katkıda bulunmayan amaçlara tahsis edilmektedir. Silahlanma ordu beslenme gibi giderler bu konunun en güzel örnekleridir ve bu giderler ekonomik bir israf olarak kabul edilir.¹⁰⁰

Gerçekten de askeri amaçlara yönelmiş harcamalar kaynakların üretken alanlarda kullanılmasını engellemektedir. Diğer bir deyişle Savunma harcamaları

⁹⁹ Giray, a.g.s , (6 Eylül 2005)

¹⁰⁰ Nadaroğlu, s.164.

retken ekonomi karşısında bir fırsat maliyeti oluştururlar. Bu nedenle toplumlar, kıt kaynakların savunma hizmetleri ile diğer mal ve hizmetler arasında tahsisi konusunda bazı tercihlerde bulunmak durumundadırlar. Daha fazla savunma hizmeti, ancak başka mallardan ve hizmetlerden fedakrlık yapmak pahasına elde edilebilir. Birçok ülkede savunma harcamaları için ayrılan kaynaklar, büyüme için son derece önemli olabilecek alternatif kullanım alanlarından çekilip alınmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında, savunma harcamalarının, ülkenin gelişmesini ve iktisadi büyümesini hızlandıracak faaliyetlerin ihmal edilmesi pahasına gerçekleştirildiği söylenbilir.¹⁰¹

Gerçek durum acaba yukarıda ifade edilen gibi midir? Hemen belirtelim ki gerçek yukarıda ifade edildiği gibi olsa bile bu harcamalardan vazgeçmek mümkün değildir. Çünkü askeri harcamaların ortaya çıkışı, politik ve stratejik nedenlere dayanır.¹⁰²

Savunma harcamalarından vazgeçip, bu kaynakları ekonominin diğer verimli alanlarında kullanacağımızı varsayarsak, ülkenin ekonomisi üzerinde daha olumlu etkileri olacağı açıktır. Ancak, bu son derece idealist bir görüştür. Günümüz koşullarında bu harcamalardan vazgeçildiği takdirde, ülkenin güvenliği tehlikeye düşeceğinden o ülkede sağlıklı bir üretimden söz edilemeyecek ve ülkenin genel ekonomik durumu büyük bir olasılıkla savunma harcamalarına kaynak ayrıldığı zamankinden daha kötü duruma düşecektir. Bu yüzden savunma gücü ve buna bağlı ihtiyaçlar ulusal kalkınmayı engellemeyecek, ancak savunma gücünü de azaltmayacak bir dengede olmalı ¹⁰³ ve savunma harcamaları mümkün olduğu kadar ekonominin üretkenlik seviyesini artırıcı şekilde yapılmalıdır.

Ayrıca literatürde çeşitli araştırmacıların savunma harcamalarının ekonomik etkilerini incelediği araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmacılar arasında savunma harcamalarının yatırım, tasarruf ve dış ticaret dengesine etkisinin negatif olduğu şeklinde genellikle görüş birliği varken, savunma harcamalarının büyümeye, istihdama, enflasyona ve eğitim-sağlık harcamalarına etkisi hakkında görüş birliği yoktur.

¹⁰¹ Giray, a.g.s. , (6 Eylül 2005)

¹⁰² Nadaroğlu, s.164.

¹⁰³ Zekey, a.g.s. ,(6 Ağustos 2005)

2.6.1. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Askeri harcamaların, ekonomik büyümeye olan etkisi üzerine, çeşitli alternatif görüşler vardır. Savunma harcamaları, verimli yatırımlar, sağlık ve eğitim harcamaları arasında bir denge bulunmaktadır. Bundan ötürü savunma harcamalarının; yatırımları, eğitim ve sağlık harcamalarını, alt yapı harcamalarını dışlayıcı etkisi (crowding out) ile ekonomik büyümeyi geciktirmesi olasıdır.¹⁰⁴ Ancak, bu harcamaların çoğunluğunun cari harcamalardan oluştuğu düşünülürse, savunma harcamalarının da özel kesim dayanıklı tüketim malı talebini ve dolayısıyla özel kesim yatırımlarını dışlayıcı etkisinin ağırlık kazanmaktan uzak olduğu düşünülebilir.¹⁰⁵

Çağımızda savunma harcamaları çok çeşitli özellikler göstermektedir. Malzeme alımları ve personel giderlerine ayrılacak giderler, büyük tutarlarda ise savunma harcamalarının fazla üretken olmayan tüketime gittiği söylenebilir.¹⁰⁶ Savunma harcamaları, kıt kaynakları doğrudan verimli yatırımlardan ve beşeri sermaye birikiminden uzaklaştırabilir. Savunma alanında genellikle uzmanlar, bilim adamları ve mühendisler gibi nitelikli işgücü istihdam edilir. Bu ise, ekonominin diğer alanları için beşeri sermaye arzını azaltabilir. Böylece, savunma harcamaları yüksek büyüme oranları içeren kalkınma projelerinde kullanılacak kaynakları, başka alanlara kaydırmak suretiyle yüksek bir fırsat maliyetine neden olabilir.

Bu durum, sadece savunma dışı kamu harcamalarını değil aynı zamanda bağlantılı özel sektör harcamalarını da düşürebilir.¹⁰⁷ Nitekim geleneksel eşanlı denklemler sistemini kullanarak 50 gelişmekte olan ülke için 1965–1973 verilerini inceleyen **Değer** ve **Smith** savunma harcamalarının yatırım ve tasarrufu negatif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Jülide Yıldırım, Selami Sezgin, Nadir Öcal, **Military Expenditure and Economic Growth in The Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis**, 2005, <http://ssezgin.pamukkale.edu.tr/ocalyilsezg.pdf>, (10 Ekim 2005)

¹⁰⁵ Çiftçi, , ss. 22–23.

¹⁰⁶ Nadaroğlu, s.165.

¹⁰⁷ Giray, a.g.s.

¹⁰⁸ Halil Kayım, **Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkileri ve Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi**, (Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2003), s. 50.

Ancak savunma harcamalarının ekonomiyi uyarıcı, canlandırıcı ve hızlandırıcı etkisi de (spin of etkisi) söz konusudur. Özellikle savunma sanayisi ve savunma AR-GE faaliyetleri, sivil kesime uzman personel yetiştirici etkisi, silah ihracatı, sivil kökenli savunma sanayilerinin teşkili ve benzeri pek çok açıdan spin of etkisi kendini göstermektedir¹⁰⁹. Sanayileşmiş ülkelerde barış dönemlerinde genellikle efektif talep azlığı nedeniyle üretimde daralmalar görülür. Bu gibi dönemlerde savunma harcamaları iktisadi faaliyetleri teşvik edip, üretimde canlanmaya neden olabilir.

Nitekim savunma harcamalarının efektif talebi artırarak istihdam alanı oluşturduğunu ve kapitalist sistemi durgunluktan kurtardığını ileri süren **Sweezy** ve **Baran**; kapitalizmin 2. Dünya savaşı öncesi ile sonrasını karşılaştırdıkları çalışmalarında, ABD savunma harcamalarının önemli bir istihdam kaynağı yarattığı sonucuna ulaşmışlardır. 1939 yılında ABD’de işsizlik oranı % 17,2 iken,1961 yılında savunma ile ilgili işlerde çalışanların payı %9,4 olarak gerçekleştiğinden işsizlik oranı % 6,7’ye düşmüştür.¹¹⁰

Yüksek teknolojiye sahip bir savunma sanayii, özellikle imalat sanayi üzerinde önemli etkilere sahiptir. Hatta yüksek teknolojinin hâkim olduğu bir savunma sektörüne sahip Amerika’da, fiili olarak ülkenin sanayi politikasını öncelikle Pentagon’un belirlediği görüşü ileri sürülmektedir¹¹¹.Tablo 2.8 bu görüşü doğrular niteliktedir.1960–1967 döneminde, ABD’de, ileri sanayi ve teknoloji ürünleri üreten 38 şirketin, toplam satışlarının içindeki askeri siparişlerin oranının ortalaması, % 41’dir.

¹⁰⁹ Çiftçi, ss. 23.

¹¹⁰ Kaym, s. 48.

¹¹¹ Giray, a.g.s. , (6 Eylül 2005)

Tablo 2.8:1960–1967 Döneminde Çeşitli ABD Firmalarının Toplam Satışları İçinde Askeri Siparişlerin Aldığı Pay

	ŞİRKET	%		ŞİRKET	%
1	Lockheed Aircraft	88	20	Bendix	42
2	General Dynamics	67	21	Textron	36
3	McDonnell-Douglas	75	22	Ling-Temco-Vought	70
4	Boeing Co.	54	23	Internat. Tel. and Tel.	19
5	General Electric	19	24	I.B.M	7
6	No. American Rockwell	57	25	Raymond International	9
7	United Aircraft	57	26	Newport News Shipbuilding	90
8	American Tel. and Tel.	9	27	Northrop	61
9	Martin-Marietta	62	28	Thiokol	96
10	Sperry-Rand	35	29	Standard Oil of N.J	2
11	General Motors	2	30	Kaiser Industries	45
12	Grumman Aircraft	67	31	Honeywell	24
13	General Tire	37	32	General Telephone	25
14	Raytheon	55	33	Collins Radio	65
15	A.V.C.O	75	34	Chrysler	4
16	Hughes	50	35	Litton	25
17	Westinghouse Electric	13	36	Pan Am. World Air	44
18	Ford(Philco)	3	37	F.M.C.	21
19	R.C.A	16	38	Hercules	31
				ORTALAMA	41

Kaynak: S. Melman, *Pentagon Capitalism*, (H.Brocher, P.Liau, Ch. A. Michalet, *Maliye Ekonomisi*'nden naklen)

Bilimsel harcamalara ve teknik gelişmelere ayrılan askeri harcamalar ise verimli sayılır. Çünkü bu araştırmalar sonucunda gerçekleştirilen buluşlar, kısa sürede toplum yaşantısının doğal ve vazgeçilmez bir parçası haline gelerek yeni sanayi dallarının doğmasına, istihdam alanlarının açılmasına ve dolayısıyla milli gelir seviyesinin yükselmesine sebep olmaktadır.¹¹² Silah üreticisi ülkelerin araştırma-geliştirme faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan yeni teknolojileri, kısa sürede tüm topluma yayılacaktır. Bu durum teknolojinin ikili kullanımından (dual use technology) kaynaklanmaktadır.¹¹³ Ancak savunma sanayisini geliştirememiş, silah ve askeri teknoloji bakımından dışa bağımlı konumda olan ülkelerde teknolojinin ikili kullanımından fazla söz edilemeyeceğinden teknolojik geri beslemeler zayıf kalabilir ve bu yüzden bu ülkelerin sanayi sektörleri yeterli gelişimi gösteremeyebilir.

¹¹² Edizdoğan, s. 104.

¹¹³ Giray, a.g.s. , (6 Eylül 2005)

Ancak, bilimsel harcamalara ve teknik gelişmelere ayrılan askeri harcamaların, ekonomik büyümeye negatif etki yapacağını savunanlar da vardır. Bu görüşe göre askeri teknoloji, sivil teknolojiye göre daha düşük verime sahiptir. Bu yüzden savunma harcamaları içindeki AR-GE harcamaları bu konudaki sivil harcamaların aleyhindedir. Teknolojik sapma olarak adlandırılan bu duruma göre, modern silah sanayisinin AR-GE amacıyla tükettiği insan gücü ve malzeme kaynaklarının çok önemli boyutlarda olduğu vurgulanmaktadır. Kıt kaynakların sivil amaçlardan askeri amaçlara dönüşümü, bu ülkenin verimliliği ve teknolojik gelişmesi üzerinde uzun dönemli zararlı bir etkide bulunmaktadır. Bu zararlı etki, askeri AR-GE faaliyetlerinden elde edilen teknolojilerin, sivil kullanım alanlarına dönüşümüyle biraz hafiflemektedir¹¹⁴.

Ayrıca savunma alanındaki araştırma-geliştirme faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan buluşlar sadece devlete satılabilen nihai mal ve hizmetlere yönelik ise, bunların genel olarak verimlilik artışına katkılarının sıfır olabileceği söylenebilir.¹¹⁵ Ancak bu görüşün pek fazla doğru olduğu söylenemez. Nitekim elektronik ve ulaştırma alanındaki buluşların tümüne yakını askeri nedenlere dayanmaktadır.¹¹⁶ ABD'deki ilk elektronik bilgisayar olan ENIAC üzerindeki çalışmaların ana amacı mermi ve bomba yollarının hesaplanmasıdır. Bu proje ABD Ordusu'ndan mali destek almıştır¹¹⁷.

Savunma amacıyla askeri araç ve gereçler için gerçekleştirilen talep, özel kesimdeki arzın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Hatta özel kesimde sadece askeri nedenlerden doğan talebi karşılamak için savaş döneminde kurulan bir sanayi, ufak değişikliklerle savaş sonrası sivil ihtiyaçlar için üretime devam edebilmektedirler¹¹⁸. Ancak bu durumun ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceğini söyleyen görüşler de vardır. Bu görüşe göre eğer savunma harcamaları ağır bir sınaî temeli gerektiren silah üretimini içeriyorsa, ithal ikameci sanayileşme stratejisi iyice güçlenir, bu da ihracatın teşvikini ve tarım gibi sektörlerin gelişimini engeller. Böyle bir

¹¹⁴ Şimşek, s. 10.

¹¹⁵ Giray, a.g.s. , (6 Eylül 2005)

¹¹⁶ Edizdoğan, s.104.

¹¹⁷ Chris Freeman, Luc Soete, **Yenilik İktisadı**, Birinci Basım, Ankara: Tübitak Yayınları, 2003, s. 203. , Çeviren: Ergun Türkcan

¹¹⁸ Edizdoğan, s.104.

strateji, genellikle gelişmekte olan ülkelerde iktisadi büyüme açısından olumsuz sonuçlara yol açabilir¹¹⁹.

Yukarıda savunma harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkileri üzerine olumlu ve olumsuz görüşler açıklanmıştır. Ancak savunma harcamalarının bir ülkenin ekonomik büyümesine olumlu mu, yoksa olumsuz mu etkide bulunacağı hakkında kesin bir yargıya varmadan önce, bazı konjoktürel faktörlerin, özellikle de o ülke ekonomisinin tam ya da eksik istihdam hallerinden hangisinde bulunduğu göz önün de tutulması gerekir¹²⁰.

Eğer ekonomi tam istihdam da ise, askeri amaçlarla gerçekleştirilecek ilave talep, toplam talebin artması sonucunu doğuracaktır. Kaynakların tam olarak kullanıldığı varsayımı altında bu artış faktör fiyatlarının artmasına dolayısıyla fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine, yani enflasyona sebep olabilir.

Ancak, ekonominin ilave talebi absorbe edebilecek yedek kapasiteye sahip olup olmamasına göre bu durum değişiklik gösterebilir. Bu konuyla ilgili yapılan bir araştırmaya göre dolar ve sterlinin dünyadaki egemen konumları sayesinde, ABD ve İngiltere'nin ülkelerindeki enflasyonu kısmen, özellikle dolar ve sterlin rezervlerine sahip olan diğer ülkelere aktardıkları belirtilmiştir. Bu araştırma ABD ve İngiltere'de askeri harcamalar ile enflasyon arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmaması sonucunu kısmen açıklamaktadır. Ayrıca, ABD ve İsviçre başta olmak üzere Batı ülkeleri, başka ülkelerden politik ve ekonomik istikrarsızlıklar nedeniyle dışarıya kaçarak kendine emin bir yer arayan yabancı sermayelerin alıcısı olarak, kendi ülkelerindeki enflasyonun etkisini azaltabilmektedirler. Yani gelişmiş, parası dünyada egemen olan bir ülkenin ekonomisi tam kapasitede olduğu halde savunma harcamalarını arttırması, mutlaka enflasyona sebep olmayabilir.

Literatürde savunma harcamaları enflasyon ilişkisini inceleyen araştırmacıların bir kısmı savunma harcamalarının enflasyonu direkt etkilediğini, bir kısmı ise iki değişken arasında ilişki mevcut olmadığını ileri sürmüşlerdir. Yüksek savunma harcamalarının ekonomide düşük enflasyona yol çatığını belirten **Benoit**, bu

¹¹⁹ Giray, a.g.s. , (6 Eylül 2005)

¹²⁰ Nadaroğlu, s.165

enflasyonun savunma harcamalarının uyardığı talep artışından kaynaklandığını ve ülkenin mevcut üretim kapasitesinin kullanılmasını teşvik ettiğini ileri sürmüştür. Buna karşılık savunma harcamalarının enflasyona etkisini, ihracat sektörünü dikkate alarak inceleyen **Rothschild**; artan savunma harcamalarının ihracata yönelik üretimi önemli seviyede azalttığını ve bu savunma yükünün ülke ekonomilerinde enflasyona neden olduğunu belirtmiştir.¹²¹

Eksik istihdam halinde ise savunma harcamaları toplam talebi arttıracak, Atıl kapasite halindeki kaynakların kullanılmasına ve ekonomik dengenin tam istihdama yaklaşmasına yardımcı olacak, diğer bir ifade ile işsizlik oranı ve durgunluğun azalmasına sebep olacaktır Eksik istihdam durumunda savunma harcamalarının artırılması, çarpan etkisine sebep olabilir. Ancak bu tezin geçerliliği için bir ülkedeki darboğazların(eksik istihdamın) arz cephesinden mi yoksa talep cephesinden mi kaynaklandığı belirlenmelidir. Eğer bu darboğazlar(eksik istihdam) talep cephesinden kaynaklanıyorsa, o zaman harcamalar bir süre için talep yetersizliğini karşılamada etkili olabilir. Ancak darboğazların nedeni arz yetersizliği ise, o zaman askeri harcamalar beklenen yarar yerine ekonomiye ek yükler getirebilir¹²².

Ayrıca bu durum gelişen ve gelişmekte olan ülkelere göre de farklılık gösterecektir. Çünkü gelişen ülkelerin ekonomileri talep yetersizliği ile değil, arz yetersizliği ile karşı karşıyadır. Ekonomisi eksik istihdamda olan gelişmekte olan bir ülkenin savunma harcamalarını arttırması, mutlaka işsizliğin ve durgunluğun azalmasına sebep olmayabilir. Böyle bir durumda savunma harcamalarının arttırılması ekonomiye ek yükler getirebilecektir¹²³.

Literatürde savunma harcamaları-büyüme ilişkisini inceleyen çeşitli araştırmalar, çeşitli sonuçlara ulaşmışlardır. Bu araştırmalardan bazıları aşağıdadır.

Benoit 1950–1965 yılları arası 44 GOÜ' yi incelemiş ve savunma harcamalarının modernizasyon etkisi yaratarak, büyümeyi güdülediğini ileri sürmüştür.

¹²¹ Kayım, s. 49.

¹²² Muammer Şimşek, **Askeri Harcamaların Ekonomik Etkileri**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı:338, Yıl:112,Ekim 1993, s. 11.

¹²³ Şimşek, s.13.

Franklin ve **Looney** ise Benoit'in örnek modelini kullanarak, mali kaynak kısıtı altındaki 25 GOÜ ve mali kaynak kısıtı altında olmayan 9 GOÜ' yi incelemişlerdir. Mali kaynak kısıtı altında bulunan bir ülkenin savunma harcamalarına devam etmesinin, reel yatırımları düşüreceğini ve büyümeyi negatif etkileyeceğini; mali kaynak kısıtı altında olmayan ülkenin ise savunma harcamaları sürerken, bu harcamaların ekonomi üzerinde negatif etkisinin baskın olmayacağını, dolayısıyla savunma harcamalarının büyümeyi pozitif yönde etkileyeceğini ileri sürmüşlerdir.

Değer tipi arz ve talep yanlı modele göre ise savunma harcamaları ekonomik büyümeyi hem direkt hem de dolaylı yoldan etkilemektedir. **Değer**, savunma harcamalarındaki artışın enflasyon ve vergileme yoluyla tasarruf üzerinde negatif etki yaptığını, bu etkinin de dolaylı olarak ekonomik büyümeyi yavaşlattığını ileri sürmüştür. **Değer** ve **Smith** ile **Değer** ve **Sen**, yaptıkları çalışmalarda savunma harcamalarının büyümeye doğrudan etkisinin pozitif, tasarruflara ve yatırımlara etkisinin negatif olması nedeniyle, büyümeye dolaylı etkisinin negatif olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Savunma harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisini arz yanlı faktörlerin kullanıldığı **Feder-Ram** Modeline göre, **Ateşoğlu** ve **Mueller** Feder tipi 2-sektör modelini A.B.D.'ye uygulamışlar ve savunma harcamalarının büyümeye etkisini küçük, anlamlı ve pozitif bulmuşlardır. Bu modele devlet sektörünü de ekleyen **Adam**, **Behrman** ve **Bodin** ise 29 düşük gelirli GOÜ ile 30 orta gelirli GOÜ' nün 1974–1986 verilerini kullanarak yaptıkları araştırmada, savunma harcamalarının büyümeye etkisinin olmadığı sonucunu elde etmişlerdir.

Savunma harcamaları-büyüme ilişkisini talep yanlı geleneksel ekonometrik model kurarak inceleyen **Faini**, **Annez** ve **Taylor** ise, savunma harcamalarının kısa dönemde Keynesyen efektif talep etkisini gösterebileceğini; fakat sivil yatırımlar üzerinde “crowding-out” etkisinin ortaya çıkabileceğini ileri sürmüşlerdir.¹²⁴

¹²⁴ Kayım, s. 39–43.

2.6.2. Dış Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

Askeri harcamalara çok fazla kaynak ayıran GÜ' ler önemli miktarda silah ihraç etmelerine rağmen yine de ülke dışındaki askeri harcamaları fazla olması yüzünden ödemeler dengesinde önemli sorunlar ile karşılaşmaktadırlar.

Daha az gelişmiş ülkelerin askeri harcamaları diğer kamu harcama şekillerine göre daha çok ithalata yönelik talep niteliğindedir.¹²⁵ Savunma harcamaları içinde önemli bir kalem olan silahların bir kısmının yurtdışından ithal edilmesi, gelişmekte olan ülkelerin kıt olan döviz kaynakları ve dış ödemeler dengesi üzerinde ciddi açıklar oluşturabilir¹²⁶. Nitekim Geleneksel eşanlı denklemler sistemini kullanarak 50 GOÜ için 1965–1973 verilerini inceleyen **Değer** ile Arjantin, Paraguay ve Peru için 1969–1987 verilerini inceleyen **Sheetz**, savunma harcamalarının tasarrufu ve dış ticaret dengesini negatif etkilediği sonucunu elde etmişlerdir.¹²⁷

2.6.3. Bütçe Üzerindeki Etkileri

Savunma harcamaları bütçe üzerinde olumsuz etkiler yapabilir. Çünkü yetkililer genellikle ilave askeri harcamaları karşılamak amacıyla kaynak bulmak için vergileri yükseltmede veya diğer harcamaları kesmede isteksiz davranırken, bütçe açıklarını ve kamu borçlarını kullanırlar. Bu durum gelecekteki enflasyonist baskıları arttıran önemli bir faktördür¹²⁸. Ayrıca Savunma harcamalarının azaltılması bütçe tasarrufları yaratabilir; bu tasarruflar alternatif kamu harcama taleplerini (sağlık ve eğitim) karşılamak için kullanılabilir veya vatandaşlara daha düşük vergilendirme biçiminde yansıyabilir.¹²⁹

¹²⁵ Şimşek, s.10.

¹²⁶ Giray, a.g.s. , (6 Eylül 2005)

¹²⁷ Kayım, ss. 50–51

¹²⁸ Şimşek, s.11.

¹²⁹ Giray, a.g.s. , (6 Eylül 2005)

2.6.4. Sosyal Refah Harcamalarına Etkileri

Savunma harcamalarının sağlık, eğitim gibi sosyal refah harcamalarına etkisinin pozitif veya negatif olduğuna dair bir fikir birliği yoktur. Araştırmacıların bir kısmı savunma harcamaları-sosyal refah harcamaları ilişkisinin negatif, bir kısmı pozitif olduğu sonucunu elde ederken, diğer bir kısmı ise aralarında ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.¹³⁰

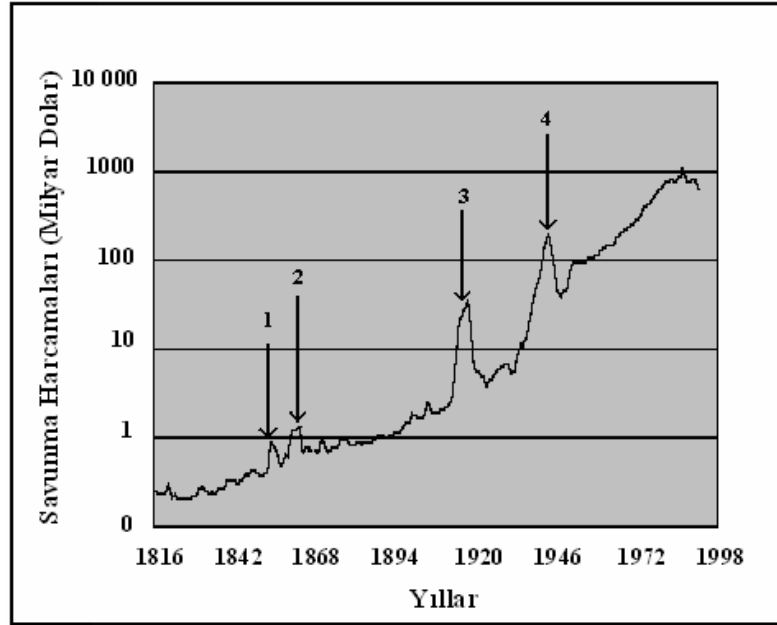
¹³⁰ Kayım, s. 51.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYADA SAVUNMA HARCAMALARI

3.1 Dünyada Savunma Harcamalarının Eğilimi

Savunma harcamaları, dönemsel yapı ile doğrudan ilişkili bir konumdur. Savaş dönemlerinde yaşanan artışlar, genel seviyeyi yukarı çıkarsa da barışla birlikte azalmakta ve bu şekilde dalgalı bir seyir izlemektedir.¹³¹Şekil 3.1’ deki grafik incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir. Bu grafikte numaralandırılmış oklar bize 1816–1998 yılları döneminde, dünyadaki toplam savunma harcamalarında dört önemli sıçramanın yaşandığını göstermektedir. Bu sıçramaların sebepleri aşağıdadır:

Şekil 3.1:1816–1998 Döneminde Dünyada Toplam Savunma Harcamalarının Eğilimi (Milyar Dolar)*

Kaynak: <http://www.appstate.edu/~elorantaj/warwick2002d.pdf>

¹³¹ Çiftçi, s.53.

1 numaralı ok ile belirtilen sıçramanın en önemli sebebi 1848 ihtilallerinin etkisi ile İtalya'da çıkan milli birlik hareketleri sonucu Fransa'nın da desteğini alan İtalya'nın, Fransa ile birlikte Avusturya'ya karşı savaşmasıdır¹³².

2 numaralı ok ile belirtilen sıçramanın nedenleri olarak; Almanya'da ortaya çıkan milli birlik hareketi ve sonucunda Avrupa'da ortaya çıkan savaşlar;İngiltere'nin1840–1842 yılları arasında Çin ile giriştiği Afyon Savaşı; ayrıca yine Fransa ve İngiltere'nin Çin'e 1860 yılında asker göndermek zorunda kalması ve Rusya'nın 1853–1856 yılları arası Osmanlı devleti ile giriştiği Kırım savaşı¹³³ sayılabilir.

3 numaralı ok ile gösterilen sıçramanın sebebi Birinci Dünya Savaşı ve 4 numaralı ok ile gösterilen sıçramanın sebebi ise İkinci Dünya Savaşıdır.

Savunma harcamaları, savaşlarla birlikte yükselmiş, savaşlardan sonra ise azalmış ise de, savaşlardan önceki düzeyine inmemiştir.

3.2 Soğuk Savaş Döneminde Savunma Harcamaları

Soğuk savaş , [II. Dünya Savaşı](#) sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninde, ABD ve SSCB arasında, 1991'de SSCB'nin dağılmasına kadar süren sürekli gerginlik ve sınırlı çatışma biçimidir.1917'de başlayan Doğu-Batı çekişmesinin bir ürünüdür. Bu çekişme, II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha belirgin hale gelmiştir.¹³⁴ Bu dönemin ayırıcı özelliği, dünyanın adeta birbirine düşman ideolojiler taşıyan iki kampa ayrılması, bu kampların lideri durumundaki süper güçlerin yaklaşık olarak eşit bir güce sahip olmaları ve ellerinde bulundurdukları nükleer silahlardır. Bu iki kutbun nükleer silahlara sahipliğinin yarattığı "dehşet dengesi", Dünyada uzun süreli bir barışın da anahtarı olmuştur. Uzun barıştan kastedilen de aslında bütüncül bir barışın varlığı değil, merkezde (Avrupa) uluslararası sistemin en etkili iki süper gücü arasında bir büyük savaşın yaşanmamasıdır.¹³⁵ Batı Bloğu ABD'nin liderliğinde 1949'da NATO'yu

¹³² Veli Yılmaz, **Siyasi Tarih**, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları,1998, s.84,www.harpak.tsk.mil.tr /dscgi/ds.py/GetRepr/File-69/html ,(5 Ocak 2006)

¹³³ Yılmaz, a.g.s. , (5 Ocak 2006)

¹³⁴ http://tr.wikipedia.org/wiki/So%C4%9Fuk_sava%C5%9F, (6 Ocak 2006)

kurarak kendi güvenlik sistemini, Doğu Bloğu ise 1955'te Sovyet Rusya'nın kendi uydularını bir arada toplamasıyla Varşova Paktı denilen Varşova Güvenlik Paktı ile kendi güvenlik sistemini kurmuştur.

Soğuk savaş ortamında egemen olan iki unsur olan kapitalizm ve komünizmin çelişkisi¹³⁶ iki kutup arasında silahlanma yarışına sebep olmuş; iki büyük güç arasındaki silahlanma yarışı dolaylı olarak her iki tarafın alt bölgesel sistemlerine yayılmıştır.¹³⁷ Ayrıca silahlanmanın çılgınlık boyutuna ulaştığı bu dönemde her iki kutuptaki güçlerin silahlanma paranoyası, ekonomik açıdan faturanın üçüncü dünya ülkelerine kesilmesine sebep olmuştur.¹³⁸ Sonuç olarak her iki kutbun da savunma harcamalarını arttırması zorunluluk olmuştur. Özellikle nükleer savaşların yarattığı tehlike ABD ve SSCB'nin barış yıllarında da büyük savunma masraflarına katlanmalarına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra NATO gibi kolektif savunma örgütlerinin harcamaları da üye devletlere ek mali yükümlülükler getirmiştir.¹³⁹

1962 Küba buhranından sonra, bu gergin yapı yavaş yavaş yerini yumuşamaya bırakmaya başlamıştır. Özellikle Avrupa'da ABD ve SSCB'nin de dahil olduğu Karşılıklı ve dengeli kuvvet indirimi ile Avrupa'da bir güvenlik ve işbirliği sisteminin kurulmasını öngören 1 Ağustos 1975'te imzalanan Helsinki Deklarasyonu¹⁴⁰ bloklarda yumuşama eğilimi bir parça daha güçlenmiştir. Ancak bu durum savunma harcamalarının düzeyinin düşmesi için yeterli olmamıştır. 1960'lardan itibaren füzelerin savaş teknolojisinin ana unsuru olmuş olması, SSCB'nin 1979 yılında Afganistan'ı işgali, 1980'de başlayan İran-İrak savaşı, 1979'da İran'da İslam devrimi ile birlikte Şah rejiminin devrilmesiyle ABD'nin Körfez'de hayati çıkarlarının tehlikeye girmesi savunma harcamalarının yükselmesine sebep olmuştur.

¹³⁵ Gülden Ayman, "İki Kutuplu Dünya ve İttifaklar", **Güç Tehdit ve İttifaklar, Neo-realist Bir Perspektiften Soğuk Savaş Sonrası Yunan Dış Politikası**, 2001, http://www.saemk.org/yayin-detay.asp?_sbj=icerikdetay&id=5&dba=002&dil=tr (10 Kasım 2005)

¹³⁶ Özmen, s.9.

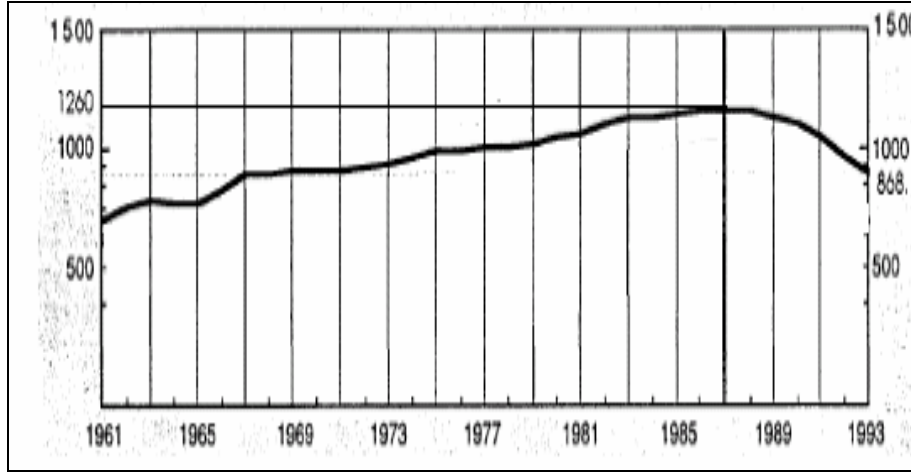
¹³⁷ Gamze Güngörmüş Kona, **Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dâhili Risk Faktörlerinin Etkisi**, 2004, <http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/Sayi08/10Kona.pdf>

¹³⁸ Özmen, ss. 9-10.

¹³⁹ Nadaroğlu, s.150.

¹⁴⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Genişletilmiş 14. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi, s.648.

Ancak silahlanma yarışını Gorbaçov 1985'te SSCB'de iktidara geldiği zaman SSCB ekonomisi bu yarışı kaldıramayacak hale gelmiş; bu yüzden 8 Aralık 1987'de ABD ile Orta Menzilli Füzelere (Intermediate Range Nuclear Forces) konusunda bir anlaşma imzalamıştır.¹⁴¹(Bu anlaşma her iki ülkenin menzili 500 ile 5499 km arasında olan nükleer füzelerini yasaklıyordu).Ayrıca 19 Kasım 1990'da, 16 NATO ülkesi ve Varşova Paktı'nın 7 ülkesi, Avrupa'da Konvansiyonel kuvvetlerin sınırlandırılmasına ilişkin Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması imzalanmıştır. İmzalanan her iki anlaşmanın da etkisi ve 1990'da Berlin Duvarı'nın yıkılıp, soğuk savaşın fiilen bitmesi ile; 1987'den sonra hem tüm dünyada hem de ABD ve SSCB'de savunma harcamalarındaki artış, yerini düşüşe bırakmıştır.

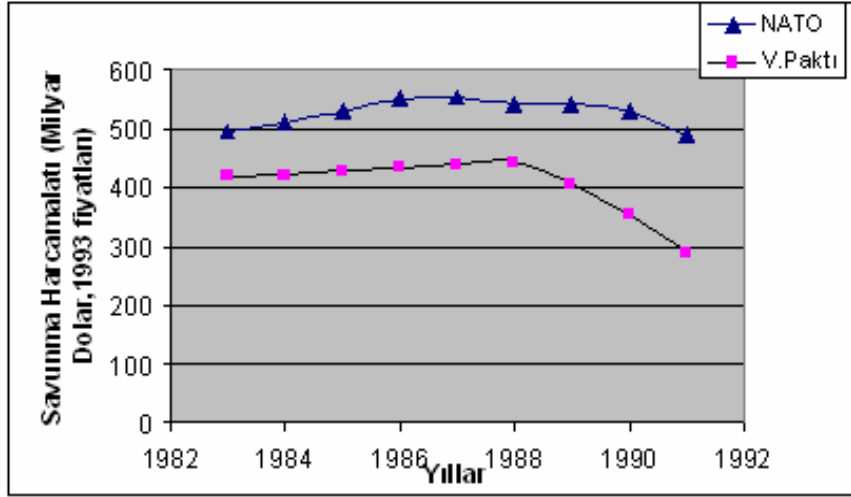

Şekil 3.2:1961–1993 Döneminde Dünyada Toplam Savunma Harcamaları (Milyar Dolar,1993 Sabit Fiyatları)

Kaynak: <http://datacentre2.chass.utoronto.ca/military/cb6516.all.pdf>

Şekil 3.2 incelendiğinde dünyada toplam savunma harcamaları 1987 yılına kadar yükselmiş, 1987'de en yüksek değerini aldıktan sonra düşmeye başlamıştır.

¹⁴¹ Armaoğlu, ss.914–917.

Şekil 3.3: 1983–2001 Döneminde NATO’ya ve Varşova Paktı’na Üye Ülkelerin Savunma Harcamaları (Milyar Dolar,1993 fiyatları)

Kaynak:<http://datacentre2.chass.utoronto.ca/cgi-bin/military/search.cgi>

Şekil 3.3 ise, NATO’ya ve Varşova Paktı’na üye ülkelerin 1983–1993 döneminde savunma harcamalarını göstermektedir. Bu dönemde hem NATO’ya hem de Varşova Paktı’na üye ülkelerin savunma harcamalarının durumu, dünyadaki toplam savunma harcamalarının durumuna paralellik göstermiş, her iki pakta üye ülkelerin savunma harcamaları 1988’e kadar yükselmiş, bu tarihten sonra ise düşmeye başlamıştır.

3.3 Soğuk Savaş Sonrası Savunma Harcamaları

1991’de SSCB dağılmış, Varşova Paktı feshedilmiş ve soğuk savaş resmen sona ermiştir. Soğuk savaşın bitmesiyle güvenlik algılaması da değişmiştir. Bloklar arası dengenin ortadan kalkması, blok liderlerinin kendileriyle aynı kutup içinde yer alan veya yakın etkileri altında yer alan devletler üzerindeki denetim mekanizmasının yok olmasına sebep olmuştur. Böylece soğuk savaş sırasında bazı bölgeler ile sınırlı tutulan silahlanma soğuk savaşın bitimiyle dünya çapında yayılmaya başlamış, soğuk savaş dönemindeki tehditler, yerini bölgesel ve etnik çatışmalar, örgütlü suçlar ve uluslararası terörizme bırakmıştır ¹⁴². Böylece soğuk savaş sonrası dönemde artık

¹⁴² Çağrı Erhan, **Küreselleşme Tehditleriyle Mücadele**, 2003, [http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=61,\(3 Eylül 2005\)](http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=61,(3 Eylül 2005))

düşman tek bir devlet (SSCB) ya da tek bir ideoloji (komünizm) değil, birçok ideoloji ya da birçok devletin tehdit olabileceği bir yapı olarak karşımıza çıkmıştır¹⁴³.

SSCB'nin dağılması sonucu stratejik açıdan önemli bölgelerde yeni bağımsız devletler ortaya çıkmış ve iki kutuplu dünya düzeni yerini ABD'nin lideri olduğu Batı'nın, tek kutuplu dünya düzenine bırakmıştır. Tüm bu gelişmeler ve değişim sonucunda "Küreselleşme" kavramı uluslararası ilişkilerin ana belirleyicisi olmuştur.

Güvenlik sistemi de küreselleşme kavramı ile birlikte değişikliğe uğramıştır. Tehdidin "nasıl" boyutu "kim ve nerede" boyutlarının önüne geçmiş, yeni tehdit ve risklerin ortaya çıkması güvenlik kavramının kapsamını genişletmiştir. Bu çerçevede güvenliğin askeri boyutuna, bilgi ve teknoloji boyutu da eklenmiş ve sınırların korunması esasına dayalı askeri savunma anlayışı, yerini milli menfaatleri sınırların ötesinde daha uzaktan korunmasını esas alan "stratejik güvenlik" anlayışına bırakmıştır.

Yeni güvenlik anlayışı çerçevesinde silahlı kuvvetlerin konvansiyonel harbin yanı sıra barışı destekleme, abluka, ambargo, insani yardım, doğal afetlerde yardım ve terörle mücadele gibi savaş dışı harekât türlerini de icra edebilecek bir kuvvet yapısına sahip olmasının gerekliliği anlaşılmıştır.

Küreselleşmenin yarattığı ortamda tehdit ve risklerin farklı ve çok boyutlu bir özellik kazanması bu tehdit ve risklere karşı ülkelerin ortak hareket etmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu kapsamda, Avrupa birliği ekonomik ortaklık boyutuna güvenlik boyutunu da ekleyerek Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasını (AGSP) hayata geçirmeye başlamış, NATO yeni üyelerin katılımıyla genişlemiştir. Asya'da Rusya Federasyon'u ve Çin'in öncülük ettiği Şanghay işbirliği Örgütü gibi kolektif güvenlik organizasyonları oluşturulmuştur¹⁴⁴.

NATO'da değişen güvenlik ortamına uyum sağlamaya çalışmıştır. İlk adım olarak 1991'de Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi(KAİK) konseyi kurulmuştur. KAİK;

¹⁴³ Halil Bilecen, **Maastricht Antlaşması'ndan Günümüze Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası**,<http://www.usak.org.uk/junction.asp?docID=346&ln=TR>, (10 Ocak 2006)

¹⁴⁴ Reşat Turgut, "Küreselleşmenin Askeri Boyutu ve Güvenlik Stratejilerine Etkileri", **Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik- Birinci Uluslar arası Sempozyum Bildirileri**, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları,2003,s. 42-43.

Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri, Rusya ve bu devletten ayrılan yeni cumhuriyetlerle irtibatı devam ettirmek, onları siyasi reformlara ve yeni Avrupa yapısına entegre etmek amacıyla kurulmuştur¹⁴⁵.1997’de KAIK yerini Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi’ne (AAOK) bırakmıştır.

NATO’nun Ocak 1994’te Brüksel’de yapılan Zirve toplantısında, NATO Avrupa çapında güvenlik ve istikrarı güçlendirecek Barış İçin Ortaklık (BİO) adında yeni bir girişim başlatmıştır.

1995’de Mısır, İsrail, Moritanya, Fas Tunus ve Ürdün 2000’de ise Cezayir NATO ile bir diyaloga katılmaya davet edilerek Akdeniz Diyalogu başlatılmıştır¹⁴⁶.

Ayrıca NATO yeni üyelerin katılımıyla genişlemiştir.1999 yılında Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya¹⁴⁷, 2004 yılında İstanbul Zirvesinde ise, Bulgaristan, Romanya, Letonya, Estonya, Litvanya, Slovenya ve Slovakya NATO’ya katılarak üye sayısı 26’ya ulaşmıştır¹⁴⁸.

Böylece NATO görevini doğuya doğru kaydırmış ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Bağımsız Devletler Topluluğu’nda, yani eski SSCB coğrafyasının önemli bir bölümünde aktif hale gelmiştir.¹⁴⁹Ayrıca NATO, Akdeniz Diyalogu ile Doğu Akdeniz, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da da söz sahibi olmaya çalışmaktadır.

Bu dönüşüme paralel olarak küresel ortamda “güven ve güvenlik artırıcı önlemler” mekanizmaları ile soğuk savaş döneminde başlayan silahsızlanma hareketlerine ivme kazandırılmıştır¹⁵⁰.Böylece savunma harcamalarının düzeyi de hem tüm dünya genelinde, hem de NATO’ya üye ülkelerde değişmiştir.

¹⁴⁵ Harp Akademileri Komutanlığı, **21. Yüzyıla Girerken Dünya Düzeni**, İstanbul,2000, s.19.

¹⁴⁶ NATO El Kitabı, Belçika, 2001,s.91,www.nato.int/docu/other/tr/handbook.pdf, (4 Mart 2005)

¹⁴⁷ ¹⁴⁷ Harp Akademileri Komutanlığı, a.g.e, s.18.

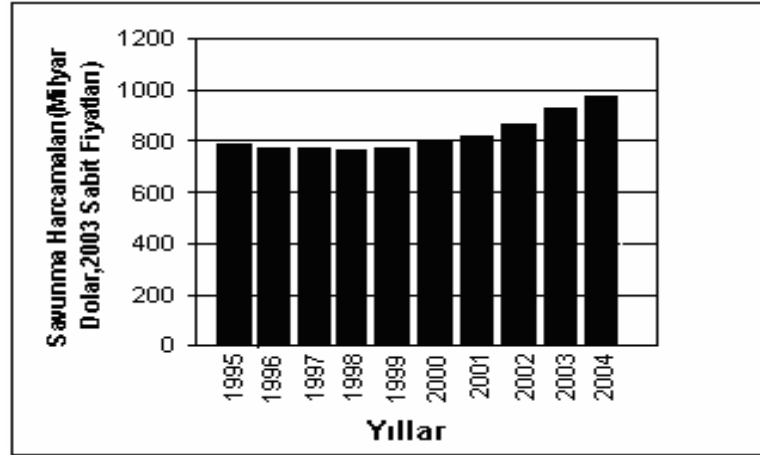
¹⁴⁸ Sinan Ogan, **NATO Ukrayna İlkilerinde Yeni Dönem**,2005, <http://www.avsam.org/tr/gunlukbulten.asp?ID=422>, (11 Ekim 2005)

¹⁴⁹ Efendioğlu, s. 40.

¹⁵⁰ Reşat Turgut, “Küreselleşmenin Askeri Boyutu ve Güvenlik Stratejilerine Etkileri”, **Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik- Birinci Uluslar arası Sempozyum Bildirileri**, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları,2003,s.43.

Tüm dünyada soğuk savaş sonrası toplam savunma harcamaları düşmeye başlamıştır. Ancak bu dönemdeki düşüş, bölgesel çatışmaların ve savaşların olmamasından değil, soğuk savaşın son dönemlerinde başlayan nükleer silahsızlanma çalışmalarının savunma harcamalarının düzeyini düşürücü etkisinden ileri gelmektedir. Bu dönemde ABD'nin Irak, Haiti ve Somali'ye müdahale etmesi gibi savunma harcamalarının genel düzeyini yükseltici olaylar olmuştur. Ancak nükleer silahsızlanma çalışmalarının savunma harcamalarının düzeyini azaltıcı etkisi, bu dönemde mevcut savaşların savunma harcamalarının düzeyini artırıcı etkisinden daha etkili olmuştur.

Tablo 3.1 1990–2003 döneminde NATO'ya üye ülkelerin toplam savunma harcamalarını, şekil 3.4 ise 1995–2004 döneminde dünyadaki toplam savunma harcamalarını göstermektedir. Şekil 3.4'e göre 1996–1999 döneminde savunma harcamalarının azalışı durmuş ve sabit bir seyir izlemiş, 2000–2004 döneminde ise savunma harcamaları yükselmeye başlamıştır. Bu durumun en önemli sebepleri ise 11 Eylül 2001'de, terör saldırılarının sonucunda ABD'nin Afganistan'a müdahalesi ve 2003 yılında ABD ve İngiltere liderliğindeki koalisyon güçlerinin Irak'ı işgalidir.

Şekil 3.4: 1995–2004 Döneminde Dünyada Toplam Savunma Harcamaları (Milyon Dolar, 2003 Sabit Fiyatları)

Kaynak: http://www.sipri.org/contents/milap/milex/mex_wnr_table.html

Tablo 3.1: NATO'ya Üye Ülkelerin Toplam Savunma Harcamaları

Yıllar	Savunma Harcamaları (Milyon Dolar-1995 fiyatları ile)
1990	584681
1995	472284
1999	455270
2000	468564
2001	470095
2002	506737
2003'	523498

Kaynak: <http://www.nato.int/docu/pr/2003/p03-146.xls>

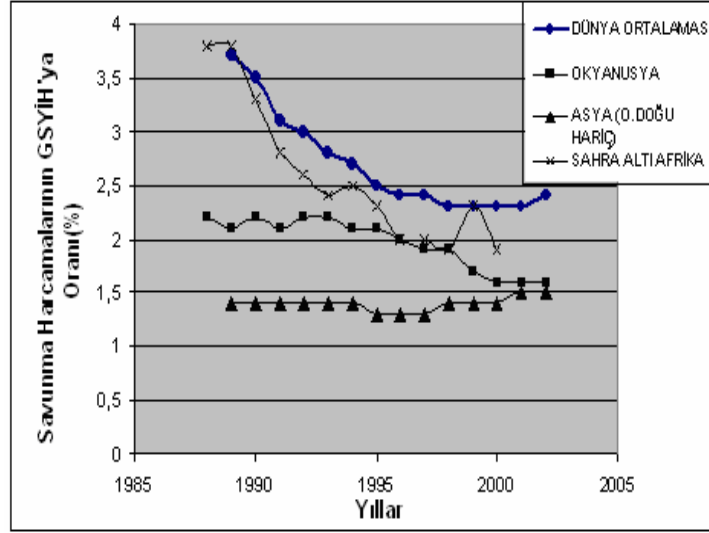
NATO'ya üye ülkelerin de toplam savunma harcamaları, dünya genelindeki eğilim ile paralellik göstermiştir. Savunma harcamaları 2000 yılına kadar düşüş eğilimi içinde olmuş, bu tarihten itibaren ise yükselmeye başlamıştır.

Tablo 3.2: Dünyada Soğuk Savaş Sonrası Bölgelere Göre Savunma Harcamalarının GSYİH' ya Oranı

YILLAR	TÜM DÜNYA	KUZEY AMERİKA	GÜNEY AMERİKA	AVRUPA	OKYANUSYA	ASYA (ODOĞU HARİC)	ORTADOĞU VE KUZAY AFRİKA	SAHRA ALTI AFRİKA
1988	*	5,4	2	3,8	2,2	*	7,7	3,8
1989	3,7	5,2	2,3	3,6	2,1	1,4	7,2	3,8
1990	3,5	5,1	1,9	3,3	2,2	1,4	6,4	3,3
1991	3,1	4,5	1,5	2,6	2,1	1,4	8,2	2,8
1992	3	4,6	1,6	2,7	2,2	1,4	6,8	2,6
1993	2,8	4,3	1,9	2,5	2,2	1,4	6,6	2,4
1994	2,7	3,9	1,7	2,4	2,1	1,4	6,4	2,5
1995	2,5	3,6	1,8	2,2	2,1	1,3	5,9	2,3
1996	2,4	3,3	1,6	2,1	2	1,3	5,4	2
1997	2,4	3,1	1,8	2,1	1,9	1,3	5,7	2
1998	2,3	3	1,8	2	1,9	1,4	6,4	1,9
1999	2,3	2,9	1,7	2	1,7	1,4	6,1	2,3
2000	2,3	3	1,5	2	1,6	1,4	5,9	1,9
2001	2,3	3	1,7	1,9	1,6	1,5	6,2	*
2002	2,4	3,2	1,7	1,9	1,6	1,5	*	*
ORTALAMA	2,69	3,87	1,76	2,47	1,96	1,39	6,49	2,58

Kaynak: <http://earthtrends.wri.org>

* Veri yok

Şekil 3.5: 1988–2002 Döneminde Dünyada Bölgelere Göre Savunma Harcamalarının GSYİH'ya Oranı (%)

Kaynak: <http://earthtrends.wri.org>

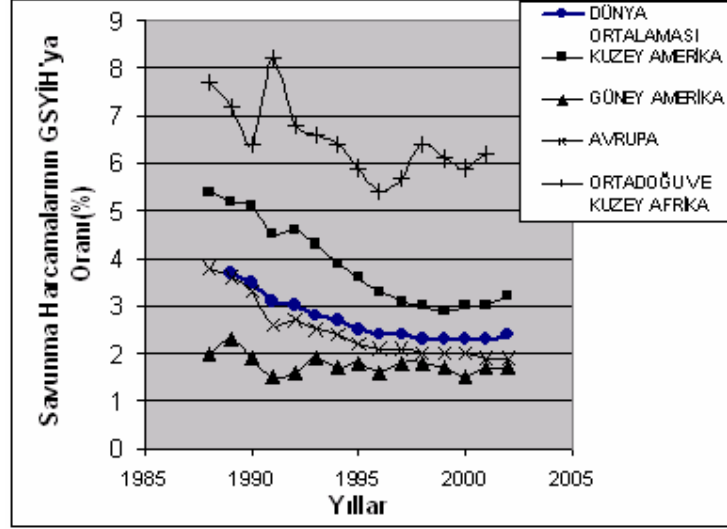
Tablo 3.2, şekil 3.5 ve şekil 3.6; 1988–2004 döneminde dünyada bölgelere göre savunma harcamalarının GSYİH' ya oranını göstermektedir. Bu oranın dünya ortalaması bu dönemde düşüş göstermektedir. Ancak 2002'de tekrar yükselişe geçmiştir.

Şekil 3.5 incelendiğinde Okyanusya, Asya ve Sahra Altı Afrika Bölgelerinde bu oranın Dünya ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Şekil 3.6 incelendiğinde ise Kuzey Amerika ve Ortadoğu- Kuzey Afrika Bölgelerinde bu oranın Dünya ortalamasının üstünde kaldığı görülmektedir. Ortadoğu-Kuzey Afrika Bölgesi bu oranda birinci konumdadır.

Önümüzdeki yıllarda ise savunma harcamalarının dünya genelinde artacağı ön görülmektedir. Özellikle ABD'nin tek kutuplu dünya düzenine karşı çıkan Çin, Hindistan, İran ve Rusya gibi Asyalı güçlerin ABD merkezli tek kutuplu dünya düzenini değiştirme çabaları sürmektedir¹⁵¹. Bu durum dünya genelinde savunma harcamalarını

¹⁵¹Cavid Veliev, **İkinci Kutup İçin İşbirliği**, 2005, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=211&sayfa=2>, (3 Eylül 2005)

yükseltecek etkenlerden biri olacaktır. Sadece Çin'in, her yıl yüzde 10–15 oranında savunma bütçesini arttırdığı¹⁵² unutulmamalıdır.

Şekil 3.6: 1988–2002 Döneminde Dünyada Bölgelere Göre Savunma Harcamalarının GSYİH'ya Oranı

Kaynak: <http://earthtrends.wri.org>

Ayrıca ABD'nin Irak müdahalesi sonucunda Irak'ın belirsizliğini koruması, İran'a olası bir ABD müdahalesi, Suriye'nin ABD tarafından hedef tahtasına konulması, başta Ortadoğu'da olmak üzere savunma harcamalarını yükseltecek diğer etkenlerden olacaktır.

¹⁵² Ali Külebi, Çin'in Askeri Gücü, 2005, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=210>, (3 Eylül 2005)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA SAVUNMA HARCAMALARI

Ortadoğu, dünyanın en fazla askerileştirilmiş bölgesi olarak dikkati çekmektedir. Bölgede bir yandan güvenlik endişesi, diğer yandan nüfus ve hâkimiyet mücadelesi silahlanmanın temelini oluşturmuştur.¹⁵³ Soğuk Savaş sırasında iki büyük güç arasında adeta bir yarışa dönüşen silahlanma dolaylı olarak her iki tarafın da alt bölgesel sistemlerine yayılmış, bu süreç içinde Ortadoğu bölgesi de bu çıkmaza yönelmeye başlamıştır.¹⁵⁴ Silahlanma, komşu ülkeler üzerinde bir baskı unsuru yaratırken, ülke gelirlerinin büyük bir kısmını eriterek ülke ekonomisinin ve toplumsal ihtiyaçların gerektirdiği yatırımların yapılmasını engellemiştir.¹⁵⁵

Ortadoğu, tarih sürecinde ve günümüzde çatışmalarla ve savaşlarla özdeşleşmiştir. Yüzyıllardır varlığını koruyan dengesiz ve istikrarsız yapı, kendi dengesini doğurmuş, böylece mevcudiyetini de sürdürmeyi garanti altına almıştır. Ortadoğu'da savaş, çatışma ve son zamanlarda terörizm sorunların çözümüne giden yolda öncelikle başvurulan eylemler olarak öne çıkmaktadır. Ortadoğu'nun bu kendine özgü yapısının oluşmasında silahlanma kavramı büyük önem taşımaktadır.¹⁵⁶

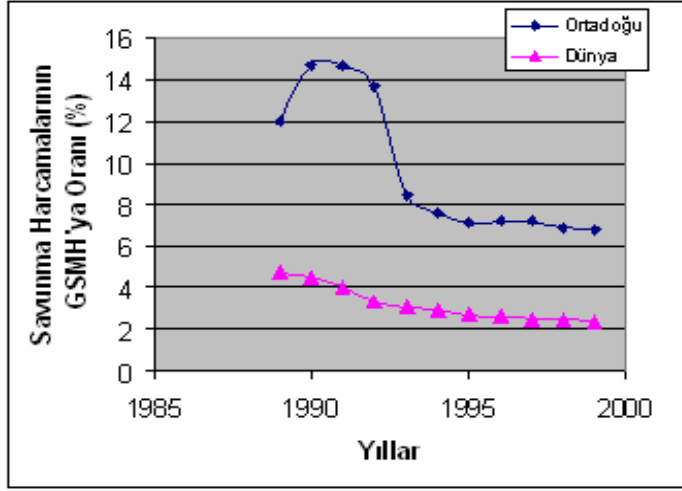
Şekil 4.1, 1989–1999 döneminde Ortadoğu ve tüm dünya da savunma harcamalarının GSMH' ye Oranını, Şekil 4.2 ise aynı dönemde Ortadoğu ve tüm dünya da savunma harcamalarının merkezi hükümet harcamalarına oranını göstermektedir. Her iki şekilde de Ortadoğu'nun değerleri dünya ortalamasının çok üstünde seyretmektedir.

¹⁵³A.Öner Pehlivanoglu, **Ortadoğu ve Türkiye**, Birinci Baskı, İstanbul: Kastaş Yayınevi,2004,s.48.

¹⁵⁴Gamze Güngörmüş Kona, **Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi**,2004,<http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/Sayi08/10Kona.pdf> ,(8 Eylül 2005)

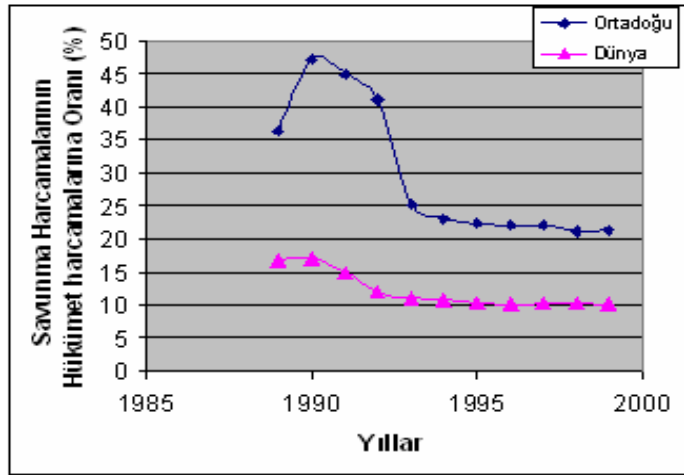
¹⁵⁵ Pehlivanoglu, s48

¹⁵⁶ Kona, a.g.s, (8 Eylül 2005)

Şekil 4.1: 1989–1999 Döneminde Ortadoğu ve Tüm Dünya’da Savunma Harcamalarının GSMH’ye Oranı (%)

Kaynak: <http://www.globalsecurity.org/military/library/report/2003/wmeat9900/19476.xls>

Şekil 4.2: 1989–1999 Döneminde Ortadoğu ve Tüm Dünya’da Savunma Harcamalarının Merkezi Hükümet Harcamalarına Oranı

Kaynak: <http://www.globalsecurity.org/military/library/report/2003/wmeat9900/19476.xls>

4.1 Ortadoğu'da Savunma Harcamalarının Nedenleri

Ortadoğu'da yüksek savunma harcamaları ve aşırı silahlanmanın faktörleri; Ülkelerin sosyoekonomik yapıları, devletlerin mevcut yapıları ve yönetim şekilleri, mevcut güç dengesizlikleri ve güvenlik çelişkileri, İsrail Devletinin varlığı ve Arap İsrail çatışması¹⁵⁷, dış güçlerin Ortadoğu'yu silahlandırmadaki arzuları ve Ortadoğu'nun uluslararası arenadaki önemidir.

Ancak burada sıralanan hiçbir faktör diğerlerinden bağımsız değildir, faktörlerin aralarında karşılıklı etkileşimde bulunduğu karmaşık ilişkiler söz konusudur.

4.1.1. Bölgedeki Ülkelerin Devlet Yapıları ve Yönetim Şekilleri

Bölgedeki ülkeler, emperyalistlerden kurtulduktan sonra devlet olma özelliklerini geliştirememişlerdir. Bundan kast edilen, elit yönetimlerin demokratik unsurlardan uzak yönetim tarzlarıdır¹⁵⁸.

Demokrasinin temel niteliklerini sıralayacak olursak: İlk olarak siyasal iktidarın özgür genel seçimler ile oluşturulması, ikinci olarak gerektiğinde siyasal iktidarın karar ve uygulamalarını denetleyebilen bağımsız yargının varlığı, üçüncü olarak farklı toplumsal çıkar ve görüşleri temsil eden siyasi partiler, dördüncü olarak siyasal katılımı kolaylaştıran, dernekler sendikalar gibi kitle örgütleri, son olarak da yurttaşların bilgi edinme hakkını sağlayacak özgür kitle iletişim araçlarının mevcudiyeti gerekmektedir.¹⁵⁹

Demokrasinin temel nitelikleri incelendiğinde, Türkiye ve İsrail dışında bölgede hiçbir ülke için demokratik tanımlamasını kullanmak doğru olmayacaktır.

Ülkeden ülkeye farklılıklar gösterse de Ortadoğu dünyada mutlak monarşilerin halen hüküm sürdüğü tek bölge olma özelliğini muhafaza etmektedir. Bölgede otoriter, totaliter veya diğer demokrasi dışı yönetimler vardır. Mutlak monarşiler, şeyhlikler, emirlikler, militarist ağırlıklı rejimler bölge ülkelerinin genel rejim özellikleridir.

¹⁵⁷ Gamze Güngörmüş Kona, **Orta Doğu, Orta Asya Ve Kesişen Yollar**, 2. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s.157.

¹⁵⁸ Kona, a.g.s. , (8 Eylül 2005)

¹⁵⁹ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi, 1995, s.206.

Ayrıca Ortadoğu coğrafyasında bulunan ülkelerin hepsinde istisnasız iktidarı elinde bulunduran bir elit grup olmuştur¹⁶⁰. Yönetenler, genellikle halkın seçimi yerine askeri darbeler veya başkaldırılarla veya aile bağı nedeniyle kendisinden önce gelen liderin ardılı olarak iktidara geldiklerinden, çoğunlukla topluma karşı sorumluluk alışkanlıkları yoktur. Çoğu yerde feodal düzenin devlet yönetiminde etkin olduğu görülmüştür.

Böyle bir yapı içinde, otokrat liderler kendilerine karşı oluşan ve oluşacak toplumsal muhalefetten korunmak, kendi otokrat yönetimlerinin devamını sağlamak için silahlanmayı ve militarizmi ön plana çıkarmışlardır. Bu durum Ortadoğu'da savunma harcamalarının artmasında etkili olmuştur. Otokrat devlet düzeni içinde lidere doğrudan bağlı askeri yönetimler, sistemin devamlılığı ve güvencesidir. Askeri yönetimler polis ve istihbarat ağı ile desteklenmektedir. Daha çok aile, akrabalık ve aşiret bağı ile birbirine bağlı kişilerin yer aldığı silahlı kuvvetler, otokrat liderin güvencesidir¹⁶¹.

Bu duruma örnek olarak Suudi Arabistan'ı örnek gösterebiliriz. Suudi Arabistan'da silahlı kuvvetler kraliyet rejiminin koruyucusudur. Silahlı kuvvetlerin rejime bağlı bireylerden oluşmasına önem gösterilmiştir. Subaylar arasındaki hoşnutsuzluklar yüksek maaş ve ayrıcalıklar ile minimize edilmiştir¹⁶².

4.1.2. Bölgedeki Ülkelerin Toplumsal Yapıları

Ortadoğu'da topluma, toplumun en küçük birimi olan aileden başlayarak, hiyerarşik bir yapı hâkimdir. Ailede tüm otorite, en yaşlı kişinin elinde toplanmaktadır. Ailelerin oluşturduğu etnik ve dini birliğe dayalı kabilelerde de hiyerarşik bir yapı hâkimdir. Kabilenin önde gelen kararları kabile için bağlayıcı olur. Bu yüzden bölgede dini ve etnik alt gruplara olan bağlılık ülkeye olan bağlılıktan daha önemlidir.¹⁶³

Olgunlaşmamış ulus devlet yapısı yüzünden bölgedeki insanlar dinsel grupların ulusun alt birimi değil, tersine ulusların bir dinin alt birimi olduğu görüşüne

¹⁶⁰Kona, a.g.s., (8 Eylül 2005)

¹⁶¹Pehlivanoglu, ss. 42-44.

¹⁶²Pehlivanoglu, s.161.

¹⁶³ Kona, a.g.s., (8 Eylül 2005)

yatkındırlar¹⁶⁴. Ayrıca Ortadoğu’da uluslaşmamanın nedenlerinden biri de petrolun, siyasi seçkinler tarafından; yönetilen ekonomik seçkinlerin çıkarlarını zedelemeyen ekonomik güce ulaşmalarını sağlayan bir araç olarak kullanılmasıdır. Bu araç sayesinde siyasi seçkinler, geleneksel olarak ekonomik seçkinlerin denetiminde olan mali kaynaklara bağımlı olmaksızın alt gruplardan destek sağlamışlar, kendilerine siyasi destek verecek grupların, (asker, bürokrat vb.) oluşmalarını sağlamışlardır. Petrolden sağlanan dış mali kaynakların bir kısmının topluma aktarılması ile toplumsal muhalefeti oluşturan grupların merkezi otoriteye bağlılıkları satın alınmıştır. Böylece bu grupların ikna ve işbirliği ile birbirlerine kaynaşarak “uluslaşmaları” süreci hiç yaşanmamıştır¹⁶⁵.

Bölgedeki sosyal yapı, çok parçalı etnik ve mezhepsel bir görünüm vermektedir. Irksal açıdan, hâkim olan unsur başta Araplar ve Persler olmak üzere Kürt, Türkmen, Çerkez ve Yahudilerdir. Dini açıdan Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Museviler etkindirler. Ayrıca Müslümanlar da Şii, Sünni ve Vehhabilerin etkin olduğu parçalanmış bir yapı sergilemektedir¹⁶⁶.

Etnik ve dini çeşitlilik hem bölgedeki ülkelerinin kendi içinde hem de ikinci bir devlet ile ilişkilerinde de önemli bir güvenlik sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum bölgenin kırılganlığını arttırmakta ve çatışma ortamının önünü açmakta, sonuç olarak silahlanmanın ve savunma harcamalarının artmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu duruma 1975–1976 yılları arasında Lübnan’da çıkan iç savaşı örnek gösterebiliriz. Lübnan’ın dini yapısı büyük çoğunlukla Müslümanlar ve Hıristiyanlardan oluşmaktaydı. Lübnan’ın siyasal sistemi, dini yapıdaki bu bölünmüşlük üzerine kurulmuş idi. Fransız sömürgeciliğinden kalan bu sisteme göre Cumhurbaşkanlığı Hıristiyanların, Başbakanlık daima Sünni Müslümanların, meclis Başkanlığı ise Şii Müslümanların olmaktadır. Memuriyetler de din ve mezhep genişliğine göre dağılmakta idi. Hıristiyanlar milli meclis ve hükümette çoğunluğu ellerinde tutuyorlardı. Hıristiyanların siyasi yapı içindeki bu imtiyazlı konumları onlara toplumda ekonomik

¹⁶⁴ Bernard Lewis, **İslam’ın Krizi**, 2. Basım, İstanbul: Literatür Yayınları, 2003, s.4.

¹⁶⁵ Nebil İlseven v.d, “Petrol Sorunu”, **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, Türkiye Sosyal Ekonomik Araştırmalar Vakfı, s.84.

¹⁶⁶ Pehlivanoglu, s. 41.

ve sosyal üstünlük ve güç de kazandırmıştı. Oysa yıllar geçmiş zamanla Müslümanlar çoğunluk olmuş, fakat siyasi sistem değişmemiş, Müslümanlar ise bu durumdan hoşnutsuzluk duymaya başlamıştı. Bu hoşnutsuzluk önce Hristiyan-Müslüman çatışmasına ve sonra kısa sürede iç savaşa dönüşmüştür.¹⁶⁷

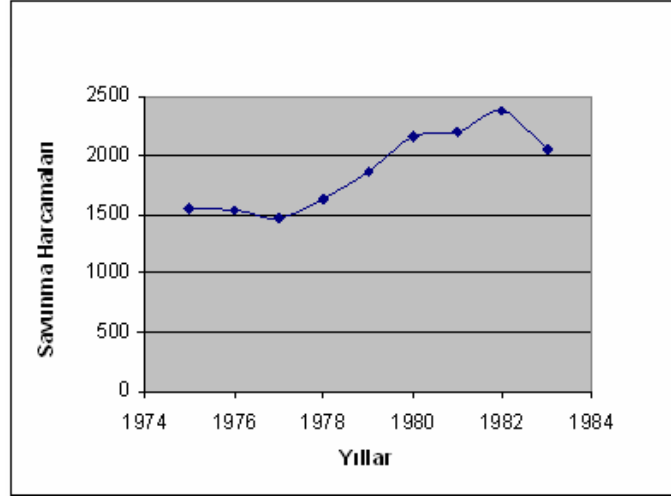
Suriye, bu çarpışmalar olurken özellikle 1976 yılı içinde her seferinde bir kısım askerini Lübnan'a sokmuştur. Sonuçta 1976 Ekimi'nde Riyad'da yapılan Arap Birliği zirvesinde Lübnan'daki Suriye kuvvetlerinin Arap Barış Gücü adı ile görev yapması kararlaştırılmıştır¹⁶⁸.Suriye askerlerinin Lübnan'a müdahalesi Lübnan'daki sorunları çözmek yerine çatışmalara yeni bir boyut getirmiştir. Suriye Lübnan'daki FKÖ'yü kendi kontrolüne alıp İsrail'e karşı kullanmıştır¹⁶⁹.İsrail bu yüzden 1978 ve 1982 yıllarında Lübnan'ı işgal etmiştir.

Sonuç olarak Lübnan'ın toplumsal ve siyasi yapısındaki etnik ve dini bölünmüşlük önce ülkede iç savaşa sebep olmuş, daha sonra bu durum ülke dışına taşarak Suriye ve İsrail'in de içinde bulunduğu bir çatışma ortamı yaratmıştır. Bu durum Suriye ve İsrail'in savunma harcamalarının artmasına sebep olmuştur. Şekil 4.3 ve şekil 4.4'de Suriye ve İsrail'in savunma harcamaları incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir.

¹⁶⁷ Armaoğlu, ss.730–732.

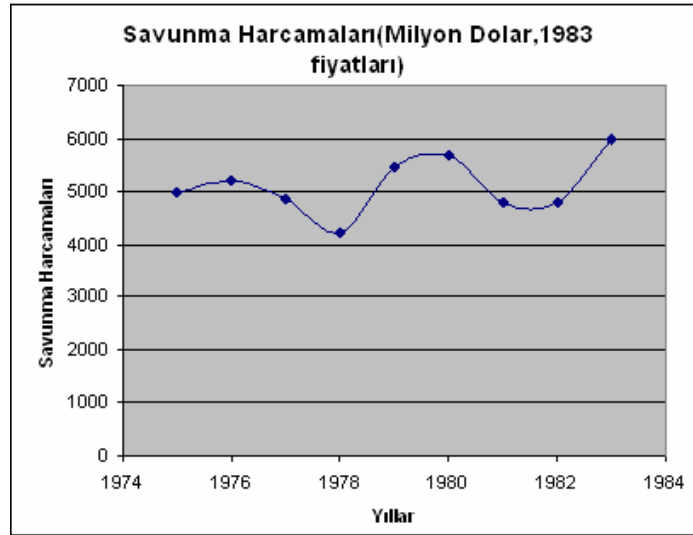
¹⁶⁸ Armaoğlu,s.733.

¹⁶⁹ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**,1. Basım, İstanbul: Alfa Yayınları,2004, ss. 440-441.

Şekil 4.3: Suriye'nin 1975–1983 Döneminde Savunma Harcamaları (Milyon Dolar,1983 Sabit Fiyatları)

Kaynak:<http://datacentre2.chass.utoronto.ca/cgi-bin/military/search.cgi>

Şekil 4.4: İsrail'in 1975–1983 Döneminde Savunma Harcamaları (Milyon Dolar,1983 Sabit Fiyatları)

Kaynak:<http://datacentre2.chass.utoronto.ca/cgi-bin/military/search.cgi>

Şekil 4.3 incelendiğinde, Suriye'nin Savunma harcamalarının 1977 yılından sonra düzenli olarak arttığı görülmektedir. Şekil 4.4'de İsrail'in savunma harcamaları incelediğinde, İsrail'in 1978'de Güney Lübnan'ı işgalinden sonra savunma harcamalarının 1979'da % 29 artarak sıçrama yaptığı görülmektedir.1979 yılında Lübnan'ı tamamen terk eden İsrail'in savunma harcamaları, 1980 yılında % 4,2 artarak yükselişini sürdürmüş,1981 yılında ise %15,7 azalarak düşmeye başlamıştır. Ancak 1982 yılında Lübnan'ı tekrar işgal eden İsrail'in savunma harcamaları bu işgalin etkisi ile 1983 yılında % 25 artarak tekrar sıçrama yapmıştır.

4.1.3. Bölgedeki Ülkelerin Sosyoekonomik Sorunları

Ortadoğu, emperyalist devletlerin kontrolünden çıkıp bağımsızlığa geçtikten sonra, öncelikle ekonomik yapıyı ele almıştır. Uzun süre yabancı güçlerin kontrolünde olan üretim faktörlerini millileştirme çalışmalarına başlanmıştır. İlk zamanlar tepkilerin yoğunluğu dolayısıyla hızlı ve istikrarlı işleyen bu süreç, sonraları yavaşlamış ve durmuştur. Böylece, yabancı sermaye ve dış güçler tekrar bölge içine sızmayı başarmış ve kolonyal dönemdeki gibi olmasa da, etkilerini yönetici elitler yoluyla yerleştirmişlerdir.¹⁷⁰

Ortadoğu ülkeleri genellikle az gelişmiş ülkeler olup, bölgede çağdaş nitelikli sanayileşmiş ülke göstermek pek kolay değildir.¹⁷¹ Bölgedeki ülkelerde kamu maliyesi petrol üretimi ihracına ve gelirine bağlıdır. Hükümetler petrol geliri dışında gelir elde etmek üzere, özel yatırımları teşvik etmede yetersiz kalmışlardır. Petrol gelirleri otokrat yöneticinin kişisel kararları oranında, toplumun ihtiyaçlarına dağıtılmaktadır. Petrol gelirlerinin artış sağladığı dönemlerde altyapı, sosyal ve ekonomik sorunların çözümünde büyük mesafeler kaydedilir; ancak petrol gelirlerinin azaldığı dönemlerde sosyoekonomik sorunlar artar ve bu sorunların çözümü zorlaşır.¹⁷²Zira Suudi Arabistan'da petrol fiyatlarındaki bir dolarlık değişim 2,7 milyarlık kazanca veya kayba neden olmaktadır.¹⁷³

¹⁷⁰Kona, a.g.s. , (8 Eylül 2005)

¹⁷¹Mehmet Kocaoğlu, **Ortadoğu, Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar**, Ankara: Genelkurmay Basımevi,1995,s.179.

¹⁷² Pehlivanoglu, s.51.

¹⁷³ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD**,1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s.120.

Ayrıca sadece petrol gelirlerine dayalı bir ekonomi, ülkenin sosyo-ekonomik yapısına yarardan çok zarar getirebilir.(Petrol gelirleri yükseliş gösteren bir dönem içinde olursa bile).Bu bakımdan, Gylfason'un Hollanda Hastalığı Tezi'ne değinmekte yarar vardır.

Hollanda hastalığının belirtilerinin birincisi doğal kaynak ihracatından gelen gelirden dolayı milli paranın aşırı değerlenmesidir. Aşırı değerlenen milli para sonucu ihracatın artması ve azalması gibi dalgalanmalardan dolayı döviz kurlarındaki belirsizlik ihracata ve diğer ticarete zarar verir. İkinci belirti doğal kaynak sektörü çalışanlarına daha fazla ücret ve kar payı verildiği için diğer endüstrilerin bu sektörle rekabet etmelerinin zorlaşması sonucu bu endüstrilerin gerilemesidir. Sonuç olarak toplam ihracat azalma eğilimine girer, ihraç kalemlerinin çeşitliliğinde daralma görülür, ekonomik büyümenin lokomotifini olan imalat ve hizmet sektörü ihracatı düşer ve ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımlar sekteye uğrar.

Ayrıca Gylfason, yaptığı regresyon analizleri sonucunda doğal kaynak sermayesinin toplam milli gelire oranı % 10 arttığında GSMH'nin artış oranının % 1, ihracatın GSMH' ye oranının da % 4 azaldığını; doğal kaynak sermaye oranındaki % 5'lik artışın orta öğretime kayıt olma haddini %10 düşürdüğünü bulmuştur¹⁷⁴.

Ortadoğu'da, çoğu petrol zengini ülkenin sosyoekonomik açıdan geri kalmış olduğu düşünülürse bu durumun, Gylfason'un Hollanda Hastalığı tezi ile birlikte düşünülmesinde yarar vardır.

Bölge genelinde ekonomik sorunların etkisini daha da kritikləştiren diğer bir unsur, hızla artan nüfustur.¹⁷⁵Nüfuzun hızla artmasıyla besin kaynaklarında buna uygun artış olmaması¹⁷⁶ ekonomik sorunların etkisini arttırmıştır.

İşsizlik, beklentilerin karşılanamaması ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler, özellikle yüksek orandaki genç nüfus arasındaki tepkiyi artırarak bu gençleri çareler aramaya zorlamaktadır. Bölge ülkelerinde bazı devletlerin bu sorunlara sorumsuz kalan

¹⁷⁴Gökhan Ürün, **Petrol Piyasalarının Yapısı, Petrolün Etkileşim Ağları ve Petrol Şirketleri Arasındaki Rekabet Ortamı**, Avrasya Dosyası Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1, 2003, ss.113–115.

¹⁷⁵Kona, a.g.s

¹⁷⁶Bernard Lewis, **Ortadoğu**, Birinci Baskı, İstanbul: Sabah Kitapları,1996,s.301.

devlet yapısı karşısında, geriye kalan çareler; yasadışı faaliyetlerden veya terörist, radikal, sistem karşıtı gruplardan geçmektedir. Bu durum Orta Asya ve Kafkasya'da olduğu gibi Ortadoğu'da da insanları yasadışı faaliyetlere yöneltmiştir. Silah, uyuşturucu kaçakçılığı ve yolsuzluk bölge genelinde her geçen gün yayılmakta ve bu da dolaylı olarak güvenliği tehdit ederek, yasal olmayan grupların gücünü artırmaktadır.

Bu durum savunma harcamalarını artırıcı etkide bulunmaktadır. Ekonomik yapının düzensizliği bölge içinde sosyal ve politik sorunlara yol açmaktadır. Bu yüzden halkların yönetimlere olan tepkisi artmaktadır¹⁷⁷. Yeterli temsil sisteminin gelişmemesi bölgede terörün yeşerebileceği ortam yaratmıştır. Sonuç olarak otokrat liderler ve baskıcı yönetim sistemleri var olan bu muhalefeti bastırmak ve de kendi otokrat yönetimlerini devam ettirmek için askeri harcamalar ve iç güvenliğe yönelik harcamalara öncelik tanımaktadırlar¹⁷⁸. Aynı zamanda bu durum bölgedeki ülkelerin devlet yapıları ve yönetim şekilleri ile de ilişkilidir.

Bu duruma örnek olarak Hafız Esad yönetimine karşı İslami referans alan bir siyasi söyleme sahip olan Müslüman Kardeşler Örgütü'nü verebiliriz. Bu örgütün Suriye'deki lider kadrosu, din dışı saydıkları Nusayri azınlığın yönetimini yıkma iddiasıyla silahlı mücadele kararı almış¹⁷⁹ ve 1976–1982 döneminde çok sayıda şiddet eylemi gerçekleştirmiştir. Hafız Esad rejimi ise devamını sağlayabilmek için bu hareketlere çok sert cevap vermiş, bu durum 1976–1982 döneminde Suriye'nin askeri harcamalarını arttıran etkenlerden biri olmuştur.

4.1.4. İsrail Devletinin Varlığı ve Arap İsrail Çatışması

İsrail devleti, geçmişte olduğu gibi günümüz itibarıyla de bölgede silahlı mücadelenin mihenk taşlarından biri durumundadır. İsrail bölgede güçlü ve kabiliyeti yüksek bir askeri güce sahiptir. İsrail'in elinde bulunan bu silah gücü, diğer bölge devletlerinin tehdit algılamalarını devamlı tetikte tutmalarına neden olmaktadır. Ayrıca İsrail'in nükleer silah teknolojisine sahip olması onu yenilmez bir güç gibi

¹⁷⁷Kona, a.g.s. , (8 Eylül 2005)

¹⁷⁸Pehlivanoglu, s. 51.

¹⁷⁹Yasin Atlıoğlu, **Suriye'de İslami Muhalefet Uyanyor mu?** ,<http://www.tasam.org/modules=News&article&sid=120>, (10 Aralık 2005)

göstermiştir¹⁸⁰. Bu durum diğer bölge ülkelerinin de nükleer silahlara sahip olma isteğini kışkırtmaktadır.

Ayrıca çözülemeyen İsrail-Filistin sorunu da, Araplar ile İsrail arasındaki çatışmanın boyutlarını arttırmış ve bölgede savunma harcamalarını arttıran unsurlardan biri olmuştur.

4.1.5. Petrolün Uluslararası Arenadaki Önemi ve Batılı Devletlerin Orta Doğu'yu Silahlandırma Arzusu

Ortadoğu, sahip olduğu stratejik değerler nedeniyle dünyada mevcut güç odaklarının ilgi ve menfaat alanıdır. Ortadoğu'yu güç odaklarının hedefi haline getiren stratejik nedenler; dünya rezerv durumuna göre petrolüm yaklaşık %65'nin bu bölgede bulunması ve petrol-doğal gaz boru hatlarının bu bölgede yoğun olmasıdır.

Bölge dışı güçlerin Ortadoğu politikalarında belirleyici unsur petroldür. Yakın gelecekte, dünyanın petrol ve doğalgaz ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir güçlük beklenmektedir. Petrolün dünya pazarlarına çıkış yollarını ellerinde bulunduran ülke veya ülkeler grubu yalnızca dünyanın en stratejik sektörünü yönetmiş olmayacaklar, aynı zamanda dünya ekonomisini de yönlendirme gücünü de ele geçireceklerdir.¹⁸¹

Ortadoğu petrollerinin bugünkü öneme sahip olmasının başlangıcı, 1901 yılında İran'da başlatılan çalışmalarla ilgilidir. Bu tarihte Şah tarafından Avustralyalı serüvenci olan D'Archy'e 60 yıl süreyle verilen petrol ayrıcalığı, yüzyılın ilerleyen zamanlarında petrol arama, çıkarma ve üretim çalışmalarının başlangıcı olmuştur.

D'Archev'in ilk çalışmalarının başarılı olmamasına rağmen, 1905 yılında İngiliz Donanma Yakıt Komitesi İran'da petrol araştırmalarına finansal destek sağlamayı kararlaştırmış ve 1908'de ilk ciddi üretim sağlanabilecek kuyular devreye girmiştir. Ayrıca komite, İranlılar ve D'Archev arasında Anglo Persian Petrol Şirketi'nin (APOC) kurulmasını sağlamıştır. Bölgedeki D'Archev ayrıcalıklarını alan APOC İran genelinde çalışmalarının genişleterek ilk üretimlerini gerçekleştirmişlerdir.

¹⁸⁰Kona, a.g.s. , (8 Eylül 2005)

¹⁸¹21. Yüzyıla Girerken Dünya Düzeni, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, ,2000, ss. 43-44.

İngiliz Hükümeti 1914 yılında APOC'un %51 hissesini alarak petrol kaynağı konusundaki sıkıntılarına, kısmen de olsa kalıcı bir çözüm yaratmıştır.

Böylece Ruslar ve ABD'nin yanında İngilizler ilk defa bir petrol kaynağını güvence altına alarak o dönemde kendileri için büyük askeri önem taşıyan donanma yakıtı sorununu çözmüşlerdir.¹⁸² APOC' un yanı sıra, Royal Dutch Shell Şirketi de savaş süresince emperyalist İngiltere'yi destekleyerek, muazzam kârlar elde etmişleridir. İngiliz savaş kapasitesinin güç kazanmasında etkili olan TNT patlayıcısının petrolden elde edilmesi yöntemi Shell'in patronu Marcus Samuel tarafından gündeme getirilmiş ve savaş boyunca İngilizler'e TNT ihtiyacının 80'ni Royal Dutch Shell Şirketi karşılar hale gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı, petrole dayalı savaş araçlarının gelişimi açısından muazzam ölçekler ortaya çıkarmıştır. Araba ve kamyonları devreye sokan İngiltere ve müttefikleri, savaşta üstünlüğü bu sayede kazanmışlardır. Savaşın son anlarında İngiliz Ordusu elinde 56.000 tank, 34.000 motosiklet, 23.000 motorlu araç bulundurmıştır¹⁸³.Böylece kapitalist/emperyalist ülkelerin silah sanayisinde ve ticaretinde tekelleşmelerinin temellerinden biri; Ortadoğu Petrollerinden beslenen savaş teknolojisi ve silah sanayisinin bu dönemde büyük bir atılım yapmasından kaynaklanmaktadır.

İkinci Dünya savaşından sonra ise Batılı ülkeler petrol kaynaklarından elde etmiş olduğu ayrıcalıkları sürdürmek için "bölgesel ittifaklar" kumuşlardır. Soğuk savaşın ilk on yılı içinde bölgede kurulan Bağdat Paktı ve daha sonra oluşturulan CENTO örgütleri, bölge ülkeleri ile Batı arasında siyasi-askeri işbirliğinin süreklilik kazanması ve pekiştirilmesi hedefine yöneliktir. Özellikle silah bağışlama yoluyla, alt metropollerde ve bağımsızlıklarını kazanan ülkelerde, devletlerin militarist yapısı güçlendirilmiştir. Böylece, bir yandan bağımlılık koşulları ülkeye rahatlıkla kabul ettirilirken, diğer yandan da silahlanma temel ihtiyaç haline getirilmiştir. ABD bu dönemde Mısır ve Irak'ı kapsayacak ittifaklar zinciri kurmayı planlarken, jeopolitik

¹⁸²İlseven, ss. 78-79.

¹⁸³Suat Parlar, **Barbarlığın Kaynağı Petrol**, Birinci Basım, İstanbul: Anka Yayınları,2003,ss.33.

açından önemli gördüğü ülkelere ise askeri yardımlarını arttırmıştır. Bu ülkelerin başında İran, Irak, Ürdün, Türkiye ve Pakistan gelmiştir.¹⁸⁴

1948 Arap İsrail savaşından sonra; ABD, Fransa ve İngiltere Arap-İsrail silah dengesini korumak iddiasıyla 1950’de yayınladıkları üçlü bildirme ile savaşan taraflara ambargo uygulamayı kararlaştırmışlardır. Fakat bu ambargo savaşan tarafların silahlanma çalışmalarına sınır getirmemiştir. Ekonomik çıkarlar, bu bildirme ile amaçlanan hedeflerin önüne geçmiştir. Uygulanan ambargo karşısında Mısır ve Suriye Sovyet silahları almaya öncelik verirken, İsrail’de bu dönemde ihtiyaç duyduğu silahların büyük çoğunluğunu Çekoslovakya’dan sağlamıştır. Çünkü o dönemde Çekoslovakya, SSCB’ye bağımlılığı en az olan Doğu Bloğu ülkesi konumunda olmuştur.

Ayrıca yine bu Batı’nın kendisi de bu dönemde Ortadoğu’da doğrudan güç kullanımı yöntemini kullanmıştır.1956 yılında Süveyş Kanalı’nın kapanması ile yaşanan kriz; İngiltere, Fransa ve İsrail’in ortak askeri müdahalesi ile sonuçlanmıştır¹⁸⁵.

1960’lar ve 1970’lerde ABD, Avrupa’da ve Uzakdoğu’da yeni çıkan ekonomik güçlerle rekabeti sonucu, kötüye giden ekonomisindeki sorunların çözümü için tüm çabalarını silah satışına dayandırmıştır. ABD bu dönemde özellikle askeri malların ihracatına önem vermeye başlamıştır.1960’larda İran’ın, daha sonra Suudi Arabistan’ın ABD silahları ile donatılmasına hız verilmiştir.1964’e kadar ABD’nin dış askeri yardımlarının (FMS) % 80’i Avrupa, Japonya, Kanada ve Avustralya’ya yapılmışken, bu tarihten sonra Ortadoğu ülkelerinin payı gittikçe artmaya başlamıştır. Bu bir anlamda İngiltere’nin bölgeden çekilmesiyle doğan hegemonya boşluğunun ABD tarafından doldurulmaya çalışılması anlamına gelmiştir.¹⁸⁶

1970’li yıllarda ise Batılı devletler özellikle ABD, bölgesel ittifaklar yanında bölgesel güç olarak nitelenebilecek devletlerin oluşturulması yönünde bilinçli bir siyaset izlemişlerdir. Ayrıca 1973 Arap-İsrail savaşından sonra bölgede, ABD’nin silah sattığı

¹⁸⁴Yavuz Gökalep Yıldız, **Oyun İçinde Oyun “Büyük Ortadoğu”**,2. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s.79

¹⁸⁵İlseven, s.83.

¹⁸⁶Yıldız, s.80.

ülkelerin sayısı gittikçe artmıştır.¹⁸⁷ ABD 1973–1977 arasında İran, Suudi Arabistan ve Ürdün başta olmak üzere bölgedeki ülkelere silah satışlarını arttırmıştır¹⁸⁸.

Nixon Doktrini çerçevesinde Irak'ın dışında iki büyük devlet olan İran ve Suudi Arabistan'a silah transferini artırılmasını öngören “iki ayaklı” politika uygulamaya konulmuştur. Nixon bu planı ile bölgenin savunulmasından sorumlu olacak bu devletlerin kapasitelerinin nicelik ve nitelik bakımından Amerikan silahları ile güçlendirmeyi amaçlamıştır¹⁸⁹.

1972'de ABD, İran'a güvenliği için her türlü modern ve klasik silahı verebileceğini bildirmiştir¹⁹⁰. 1973–1977 arasında ABD'nin bölgeye yaptığı toplam silah transferi içinde İran'ın payı % 42'ye yükselmiş¹⁹¹, İran Basra körfezinde en kuvvetli bölgesel askeri güç konumuna gelmiştir.¹⁹² Böylece Nixon Doktrini çerçevesinde İran bölgesel bir güç olarak ortaya çıkmış ve Körfez petrollerinin denetimi ve korunmasında Batı çıkarları doğrultusundaki politikaların gözetimini yüklenmiştir¹⁹³.

Petrol fiyatlarındaki artışlar nedeniyle, 1974 yılındaki enerji krizinden büyük ölçüde etkilenen sanayileşmiş ülkelerin zenginlikleri, petrol ihraç eden ülkelere akmaya başlamıştır. Petrol ihraç eden ülkelerin eline geçen büyük gelirlerin, gelişmiş ülkelerdeki sanayi yatırım dallarına yönelmeleri ve bazı şirketleri satın alma teşebbüsleri, Batılı ülkelerin endişelerini büsbütün arttırmıştır. 1974 yılının ilk 8 ayında, petrol üreten ve ihraç eden ülkelerin ABD'de takriben 7 milyar dolarlık, İngiltere'de 3 milyar dolarlık yatırım yaptıkları anlaşılmıştır.

Petrol dolarların gelişmiş ülkelerdeki sanayi yatırımlarına girmesinden doğacak sakıncaları önlemek ve petrol fiyatı olarak ödedikleri dolarların geri dönmesini ve kendileri tarafından kullanılmasını sağlamak amacıyla Milletler Arası Para Fonu idarecisi Mr. Witteveen tarafından bir plan hazırlanmıştır. Planın ana fikri petrol

¹⁸⁷ Yıldız, s.81.

¹⁸⁸ Kocaoğlu, s.207.

¹⁸⁹ Arı, **Irak, İran ve ABD**, s.228.

¹⁹⁰ Fahri Çeliker, **Ortadoğu'da Silahlanma**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, ,Yıl:98, Sayı:270, Haziran 1979,s.17.

¹⁹¹ Yıldız, s.81.

¹⁹² Fahri Çeliker, **Ortadoğu'da Silahlanma**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, ,Yıl:98, Sayı:270, Haziran 1979,s.17.

¹⁹³ İlseven, s.83.

dolarların Milletlerarası Para Fonu, Uluslar arası İmar ve Kalkınma Bankası, finansman şirketleri gibi milletlerarası ikraz müesseseleri aracılığı ile petrol tüketen ülkelere borç olarak geri verilmesi olmuştur.¹⁹⁴.

Batı'nın petrol dolarları kendi ülkelerine geri getirmeye verdikleri önem, 14 Haziran 1974'te NATO bakanlar konseyine sunulan rapordan anlaşılmaktadır. Bu raporda: "Bugünkü enflasyonist ortam kontrol altına alınmadığı, petrol ihraç eden ülkelerin gelirlerinin milletlerarası para sisteminde başarılı bir şekilde organize edilmediği ve biriken petrol gelirlerinin geri döndürülmesi mümkün olmadığı takdirde, 2. Dünya savaşının öncesindeki ekonomik krizin çok ötesinde dünya çapında bir bunalımın patlak vermesinin kaçınılmaz olduğu" açıklanmıştır¹⁹⁵.

Gerçekten de Batılı ülkelerin planı tutmuş ve 1973 dünya petrol fiyatlarındaki artış ile birlikte bu artışa bağlı olan veya olmayan nedenlerle, genel dünya fiyatlarının artması; yoksul ülkelerin ödemeler dengesinin temelden sarsmış ve büyük bir borçlanma süreci başlamıştır. Uluslararası banka bono ve kredi ihracı 1975'den 1982'ye yılda %23 oranında artmıştır. Sonuçta her ülke görülmemiş bir biçimde dolar aramaya başlamıştır. Herkes dolar aramış, bu dolarlar Suudilere, İran'a ve diğer petrol zengini ülkelere ödenmiş ve bu ülkelerde dolarlarını tekrar Batı'nın, özellikle ABD'nin uluslararası finans merkezlerine aktarmışlardır.

Böylece ortaya çıkan dönüşüm tablosunda, ABD hazine bonoları, devlet tahvilleri, banka mevduatları ve silah tekellerine aktarılan fonlardan arta kalanlar, borç olarak "az gelişmiş" ülkelere aktarılmış, aynı zamanda bu ülkelere verdikleri bu borçları çoğunlukla silah alımına kullanmaları sağlanarak daha sonra da faizi ile birlikte tahsil edilmiştir¹⁹⁶.

İngiltere, Fransa ve ABD'nin 1974 ve 1975 yıllarına ait silah ihracatına ilişkin veriler oldukça önemlidir. Bu dönemde petrol fiyatlarındaki artış ile silah ihracatının da

¹⁹⁴Emin Demirtaş, **Askeri Ekonomik Denge**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Yıl:94,Sayı.255,Eylül 1975, ss.49-50.

¹⁹⁵Emin Demirtaş, a.g.m, s. 51.

¹⁹⁶Parlar, ss.501-503

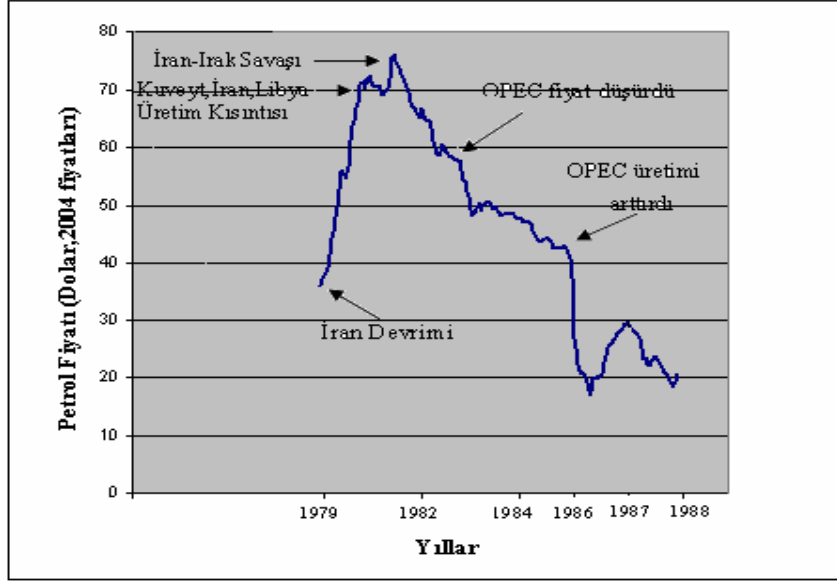
aynı biçimde ani ve gitgide hızlanması silah üreten ve satan Batı ülkelerinin, Ortadoğu'daki stratejilerinin parolalarının “petrole karşı silah” olduğu görülmektedir¹⁹⁷.

İran-Irak Savaşı (1980–1988) sırasında taraflar daha çok silah satın almak için petrol arzını çoğaltmışlar, buna bağlı olarak petrol fiyatları düşmüştür. Batılılar, petrol satın almak üzere ödedikleri petrol-dolarları, silah satarak geri almışlardır. Satılan silahlar savaşta telef oldukça, İran da, Irak da daha fazla petrol satmış ve daha çok silah almışlardır. Batılılar savaş sırasında taraflardan biri üstünlük sağlayacak olsa, öteki tarafa daha çok silah satmak suretiyle bir anlamda ince ayar yaparak toplamda kâra geçmişlerdir.¹⁹⁸Şekil 4.5 incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir. Batılı devletler hem ihtiyaçları duydukları petrolü ucuza temin ederek, hem de petrol aldıkları ülkelere silah satarak kazançlı çıkmışlardır.

Sonuç olarak 1973 yılında başlayan petrol krizini Batılı ülkeler kendi lehine çevirmesini bilmiş;1973 yılındaki petrol fiyatlarındaki artışlardan dolayı petrol üreten ülkelerin kazandıkları petrol dolarları, Batı ülkeleri, başta ABD olmak üzere, kendi uluslararası finans merkezlerine aktarmışlardır.

¹⁹⁷Yıldız, s. 81.

¹⁹⁸Tolga Yarman, **Enerji Kervanlarının “İpekyolu” Türkiye**, Ulusal Strateji Dergisi, Yıl 3,Sayı 22 (Nisan 2002), s.72.

Şekil 4.5: 1979–1988 Döneminde Petrol Fiyatları (Dolar, 2004 fiyatları)

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/cabs/chron.html>

1980'lere gelirken ise SSCB'nin bölge üzerine yönelttiği askeri tehdit uygulaması, ABD'nin doğrudan askeri müdahale seçeneğini kurumsal olarak resmileştirilmesini sağlamıştır. SSCB'nin Afganistan'ı işgalini izleyen dönemde ABD, önce Carter doktrini ile Körfez'e büyük çapta bir deniz gücü sevk etmiştir. Daha sonra olası bir Sovyet tehdidine karşı, NATO stratejisi içinde işlevselliği onay bulan Çevik Kuvvet oluşturulmuştur¹⁹⁹. İran'daki devrim ile birlikte ABD'nin Suudi Arabistan ve İran'a dayanan iki sütunlu politikadan, güç dengesini korumak amacıyla Körfez Devletlerinin desteklediği stratejiye geçmesi 1981'de Körfez İşbirliği Konseyi'ni ortaya çıkarmıştır²⁰⁰.

Ayrıca Körfez Savaşı'na sebep olan Irak'ın "nasıl" silahlandırıldığına ilişkin Tablo 4.1' deki veriler oldukça önemlidir. Tablo 4.1, 1980–1990 döneminde Irak'a satılan konvansiyonel silahların, hangi ülkeler tarafından sağlandığını yüzdesel olarak göstermektedir. Bu tabloya göre Irak 1980–1990 döneminde aldığı konvansiyonel silahların %76'sını SSCB'den ve Fransa'dan temin etmiştir.

¹⁹⁹ İlseven, s.83.

²⁰⁰ Sedat Erkmen, **ABD, Büyük Ortadoğu ve Türkiye**, Stratejik Analiz Dergisi, Cilt: 5, Sayı:52, (Ağustos 2004), s. 22.

Tablo 4.1:1980–1990 Döneminde Irak’a Konvansiyonel Silah Tedarik Eden Ülkeler

Tedarik Eden Ülke	Payı(%)	Tedarik Eden Ülke	Payı(%)
SSCB	55	Brezilya	4
Fransa	19	Çekoslovakya	2
Çin	8	Diğerleri	8
Mısır	4	Toplam	100

Kaynak: SIPRI Yearbook1991,s.202.

Tablo 4.2 ise bölge dışı güçlerin Ortadoğu'nun silahlandırılmasına yönelik çabaları hakkında önemli veriler sunmaktadır.1971–2004 döneminde Ortadoğu'ya ihraç edilen konvansiyonel silahların tutarının, tüm dünyada ihraç edilen konvansiyonel silahların tutarına oranı bu dönemde ortalama olarak %43,2'dir.Eğer Kuzey Afrika bölgesi de dâhil edilirse bu oran %52,2'ye çıkmaktadır.

Tablo 4.2, tablo 4.3 ile birlikte yorumlandığında bölge dışı güçlerin, bölgeyi silahlandırmadaki rolleri daha fazla açıklığa kavuşacaktır. Tablo 4.3 1971–1990 döneminde dünyada en fazla konvansiyonel silah ihraç eden ülkeleri göstermektedir. Bu tabloya göre SSCB, ABD, Fransa, Çin ve İngiltere 1971–1990 döneminde yıllık ortalama toplam konvansiyonel silah ihracatının %88,7'sini gerçekleştirmişlerdir.

Tablo 4.2:1971–1990 Döneminde Ortadoğu ve K.Afrika Bölgelerine İhraç Edilen Konvansiyonel Silahların Tutarı ve Dünya Geneline Oramı (1985 fiyatları)

Yıllar	Ortadoğu	Yüzde	Kuzey Afrika	Yüzde	Toplam
1971	6092	48,0	224	1,8	12702
1972	5837	34,5	259	1,5	16903
1973	10493	60,6	293	1,7	17327
1974	6999	52,4	508	3,8	13346
1975	7014	49,9	2377	16,9	14062
1976	7088	45,6	2399	15,4	15544
1977	10000	43,7	2815	12,3	22863
1978	7709	34,0	2994	13,2	22702
1979	6170	27,7	4612	20,7	22269
1980	8436	39,8	3044	14,4	21188
1981	9386	39,2	3078	12,8	23964
1982	11306	46,6	2893	11,9	24271
1983	12211	49,9	1930	7,9	24483
1984	11613	48,9	1775	7,5	23727
1985	10086	46,8	1794	8,3	21551
1986	10401	43,1	2371	9,8	24114
1987	13523	49,7	1530	5,6	27228
1988	8072	40,3	1093	5,5	20025
1989	4436	24,3	844	4,6	18256
1990	4553	38,5	582	4,9	11841

Kaynak: SIPRI Yearbook,1991,ss.228–229

Tablo 4.3:1971–1990 Döneminde SSCB, ABD, Fransa, Çin ve İngiltere'nin Konvansiyonel Silah İhracatının Dünya Genelindeki Konvansiyonel Silah İhracatına Oranı (%)

Yıllar	SSCB	ABD	Fransa	Çin	İngiltere	Toplam
1971	47,8	29,9	5,4	2,7	9,6	95,3
1972	46,9	34,4	4,7	2,4	7,1	95,6
1973	42,5	36,6	9,5	1,1	7,6	97,3
1974	39,3	32,6	9,6	2,2	8,0	91,7
1975	25,7	48,8	8,3	1,8	8,5	93,1
1976	29,5	45,4	9,3	1,3	5,4	91,0
1977	34,9	41,8	10,0	0,5	7,2	94,4
1978	44,3	30,2	9,5	1,6	5,4	90,9
1979	50,1	17,8	13,8	1,5	3,4	86,6
1980	44,1	26,7	12,4	2,7	3,4	89,2
1981	35,4	25,7	14,6	1,2	4,5	81,4
1982	31,7	28,8	13,1	2,8	6,3	82,8
1983	32,8	25,7	12,5	4,3	2,8	78,1
1984	33,6	21,1	13,6	6,0	4,6	78,9
1985	42,3	19,1	16,6	5,6	4,9	88,5
1986	43,3	20,7	14,3	6,1	4,5	88,8
1987	40,2	23,2	9,8	9,4	6,2	88,7
1988	43,2	19,7	7,1	9,0	6,4	85,4
1989	48,5	19,0	9,0	4,5	6,5	87,5
1990	36,1	25,7	11,2	7,8	8,2	89,1
ORTALAMA	39,6	28,6	10,7	3,7	6,0	88,7

Kaynak: SIPRI Yearbook 1991, ss.230–231

Ayrıca ABD, İsrail'i askeri alanda güçlendirip diğer bölge ülkeleri üzerine karşı üstün kılmaya çalışırken; diğer yandan bölge ülkelerini de bu tür silahlara sahip olması için silahlanma yarışına itmiştir²⁰¹.

Görüldüğü gibi Ortadoğu'daki devletler devamlı bir kısır döngü içerisinde karşılıklı planlamalar ve tehdit hesaplamaları sonucunda her geçen gün daha fazla silahlanmaktadır.²⁰²

²⁰¹ Yıldız, s.88

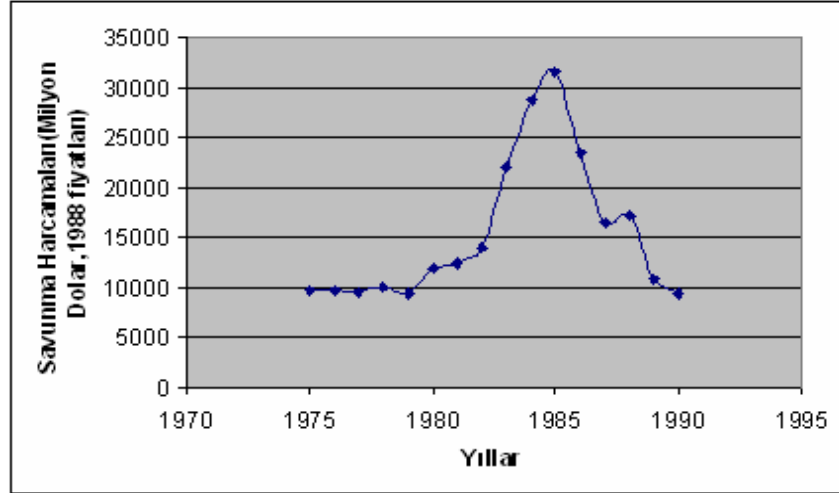
²⁰² Kona, a.g.s., (8 Eylül 2005)

4.2 Ortadoğu Ülkelerinin Savunma Harcamaları

4.2.1. Irak

1972 Nisanın' da, SSCB ile imzalanan Dostluk ve İşbirliği anlaşması ile Irak, silah sanayi ve teçhizatının çoğunu SSCB'den alır duruma gelmiştir. Ancak 1970'lerin sonuna doğru sadece SSCB'ye bağımlı olmamak için Fransa ile de silah alım anlaşmaları yapmıştır²⁰³. Irak, SSCB'den sonra en çok Fransa'dan silah almıştır.

Şekil 4.6, 1975–1990 döneminde Irak'ın savunma harcamalarını, şekil 4.7 aynı dönemde savunma harcamalarının GSYİH' ya oranını göstermektedir.

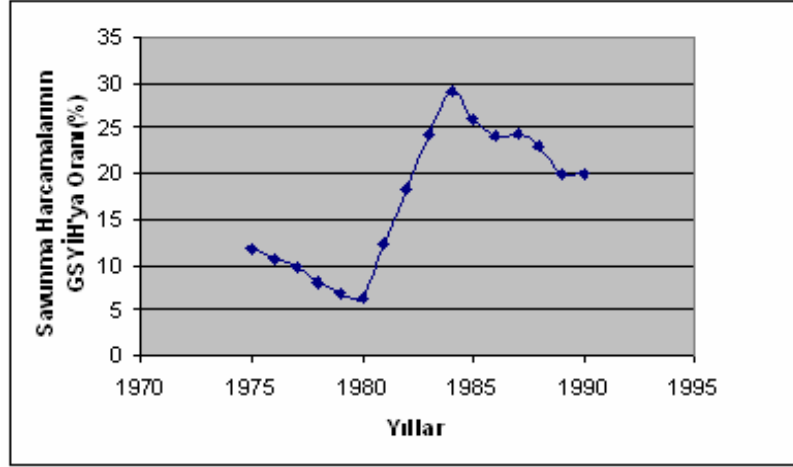
Şekil 4.6: 1975–1990 Döneminde Irak'ın Savunma Harcamaları
(1988 Fiyatları, Milyon Dolar)

Kaynak: <http://poli.vub.ac.be/publi/pole-papers/pole0105.htm>

Şekil 4.6 incelendiğinde, Irak'ın 1980'de İran ile savaşıma başladığı zaman savunma harcamalarının yükselmeye başladığı görülmektedir. 1980'de savunma harcamaları bir önceki seneye göre %26,5 artış göstermiş ve 1985 yılında en yüksek değerine ulaşmıştır. Bu tarihten sonra ise savunma harcamaları düşmeye başlamış ve savaşın 1988'de bitimi ile hemen hemen savaş öncesindeki seviyesine düşmüştür.

²⁰³ Arı, **Irak, İran ve ABD**, ss. 294-295

Şekil 4.7 incelendiğinde Irak'ın savunma harcamalarının GSYİH.' ya oranının ise 1981'e kadar düştüğü görülmektedir. Daha sonra bu oran 1980–1984 döneminde ani bir şekilde yükselerek % 30'a ulaşmış, bu tarihten sonra düşmeye başlamıştır. Ancak bu oran, 1988'de savaşın bitiminden sonra savaş öncesi seviyesine düşmemiş, savaş öncesi seviyesinin çok üstünde kalmıştır.

Şekil 4.7: 1975–1990 Döneminde Irak'ın Savunma Harcamalarının GSYİH' na Oranı (%)

Kaynak: <http://poli.vub.ac.be/publi/pole-papers/pole0105.htm>

Burada dikkat edilmesi gereken nokta; savaşın bitimiyle savunma harcamalarının savaş öncesi düzeyine düşerken, savunma harcamalarının GSYİH.' ya oranının bu duruma paralellik göstermeyip, savaş öncesi seviyesine düşmemiş olmasıdır. Bu durum bize Irak'ın savaş sebebi ile GSYİH' nın çok küçüldüğünü göstermektedir.

Ayrıca Irak'ın 1983–1993 döneminde silah ithalatının toplam ithalat içindeki oranını gösteren Tablo 4.4 incelendiğinde, Irak'ın GSYİH' daki bu küçülmesinde, savunma harcamalarının ve İran ile giriştiği savaşın payının büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır. Bu dönemde Irak, toplam ithalatının yıllık ortalama % 56'sı silah ithalatına ayırmıştır. Bu durum, ülkenin çeşitli alanlarda yapılacak yatırımlar için ayırması gereken kaynakların büyük bir bölümünü silah almak için ayırdığını göstermektedir.

**Tablo 4.4: 1983–1990 Döneminde Irak’ın Silah İthalatının
Toplam İthalata Oranı**

Yıllar	Silah İthalatının Toplam İthalata Oranı(%)
1983	56,7
1984	84
1985	46,4
1986	58,9
1987	79,6
1988	53,6
1989	23,4
1990	43

Kaynak:<http://datacentre2.chass.utoronto.ca /cgibin/military/search.cgi>

Körfez savaşından (1991) sonra sahip olduğu ileri sürülen askeri gücün büyük bölümünü kaybeden Irak’ın, ABD’nin 2003 yılındaki saldırısına kadar, sahip olduğu askeri kuvvetler konusunda ileri sürülen rakamlar oldukça tartışmalıdır.²⁰⁴Tablo 4.5, Irak’ın askeri hizmet ve silah/askeri malzeme tedarik ettiği ülkeleri göstermektedir.

²⁰⁴ Yıldız, s.93

**Tablo 4.5: Irak'ın Askeri Hizmet ve Silah/Askeri Malzeme
Tedarik Ettiği Ülkeler**

Askeri Hizmet ve Silah/Malzeme Alınan Ülkeler	Alınan Mal ve/veya Hizmetin Türü	Alınan Silah/Malzeme ve/veya Hizmetin Ayrıntıları
Avustralya	Askeri Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> Eğitmen Temini (2004)
Almanya	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> Kamyon Alımları
	Askeri Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> Güvenlik Kuvvetleri Personelinin Eğitimi (2004)
İtalya	Askeri Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> İtalya'da Askeri Eğitim
Ürdün	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> "UH-1H" Helikopterleri (2004) C-130 Uçağı (2004) "Seeker" Uçağı (2004) "Spartan" Zırhlı Personel Taşıyıcıları (2004) "BTR-94" Zırhlı Personel Taşıyıcıları (2004) alımı "M113" Zırhlı Personel Taşıyıcıları (2004) "Sama CH2000" uçağı (2004)
NATO	Askeri Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> Güvenlik Kuvvetleri Personelinin Eğitimi (2003)
	Askeri Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> Eğitmen Temini (2004)
Norveç	Askeri Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> Norveç'te Askeri Eğitim (2004)
Çin Halk Cumhuriyeti	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> Devriye Araçları (2004)
Polonya	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> "Mi-17" ve "Sokol" Helikopterleri (2004)
Kuzey Afrika	Askeri Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> Irak Özel Kuvvetlerinin Eğitimi (2004)

BAE	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> • “Comp Air” Uçağı (2004) • “Panhard M3” Zırhlı Personel Taşıyıcıları (2004)
ABD	Askeri Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> • Güvenlik Kuvvetleri Personelinin Eğitimi (2004)
	Askeri Yardım	<ul style="list-style-type: none"> • Irak Ordusunun yeniden imarı için 7 milyar dolarlık ABD askeri yardımı (2004)
	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> • RIBs (2004) • Hafif Zırhlı Taşıtlar (2004) • C² sistemleri (2004)

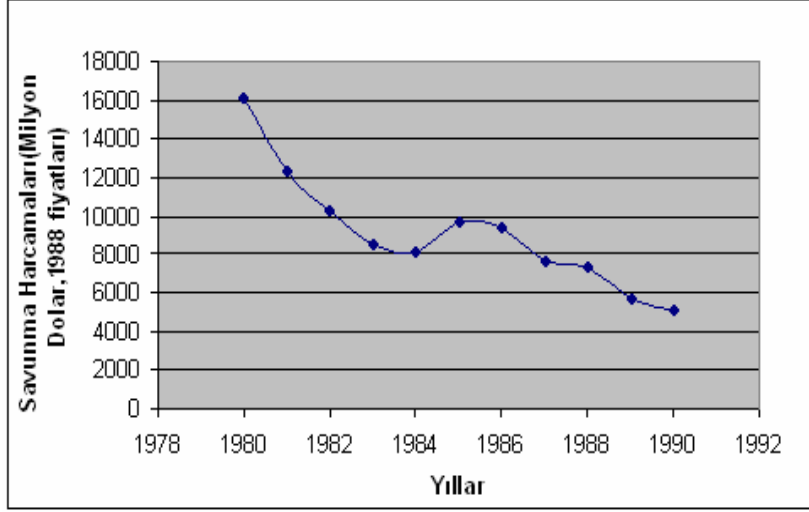
Kaynak: <http://www.tau.ac.il/jcss/balance/Iraq.pdf>

4.2.2. İran

Şah rejiminin yıkılmasına kadar İran, büyük ölçüde ABD tarafından silahlandırılmıştır. Devrim sonrasında ise özellikle Irak’la savaşı sırasında Çin, Sovyetler ve bazı Doğu Bloğu ülkelerinin yanı sıra, ABD’nin de içinde yer aldığı birçok Batılı devletten silah almıştır.²⁰⁵

Şekil 4.8, İran’ın 1980–1990 dönemindeki savunma harcamalarını göstermektedir. 1980–1984 arasında Irak ile savaş devam etmesine rağmen savunma harcamaları düşüş eğilimi içinde görülmektedir. Bu durumun sebebi, İran’ın 1979 İslam devriminden sonra, Batı’dan özellikle ABD’den silah alımının yavaşlamasının savunma harcamalarındaki azaltıcı etkisinin, Irak ile devam ettirdiği savaşın savunma harcamalarını arttırıcı etkisinden daha fazla olmasıdır.

²⁰⁵ Yıldız, s.90

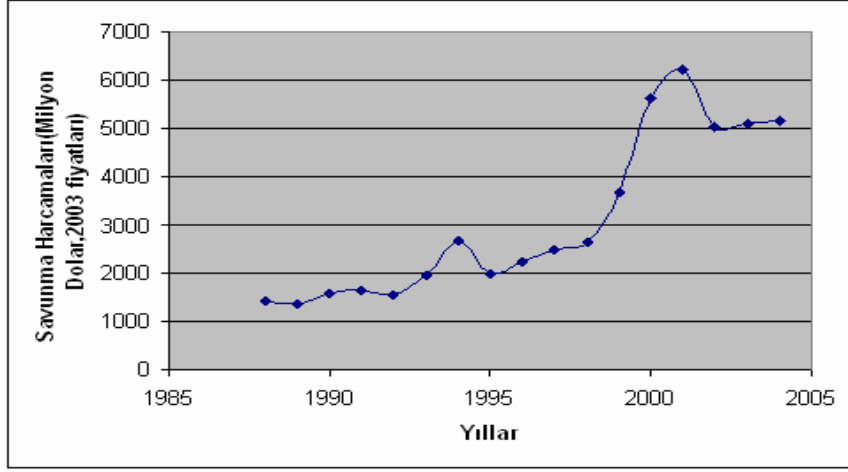

Şekil 4.8: 1980–1990 Döneminde İran'ın Savunma Harcamaları
(1988 Fiyatları, Milyon Dolar)

Kaynak: SIPRI Yearbook 1990 s. 192, SIPRI Yearbook 1991 s.170

1991'deki Körfez Savaşı öncesinde Çin'den HY-2 füzelerini satın almış, bunları Hürmüz Boğazı'nın stratejik yerleri olan Kuhestak yeraltı sitesi ile işgal altında tuttuğu Abu Musa adasına konuşlandırmıştır²⁰⁶.

²⁰⁶Yıldız, s.91

Şekil 4.9:1988–2004 Döneminde İran’ın Savunma Harcamaları
(2003 Fiyatları, Milyon Dolar)

Kaynak: http://first.sipri.org/non_first/result_milex.php?send

İran’ın günümüzdeki silahlanma programına ilişkin bilgiler ise çelişkiler ile doludur ve doğruluk derecesi tartışılmalıdır. Ancak İran bugün bölgenin en güçlü ordularından birine sahiptir. Son dönemde Tahran, özellikle Hint Okyanusu ve Basra Körfezinde etkinliği sağlayacak silahları almaya yönelmiştir.²⁰⁷

1991 yılı sonrasında ise Rusya ve Çin ile askeri işbirliği içine girmiştir. Özellikle Rusya’dan silah ve askeri malzeme ithalatı artmıştır. Rusya’dan 1992 yılında Kirov tipi iki denizaltı, 10 adet MIG–29 uçağı, 10 adet Sukhoi–24 ve Su–22 gibi uzun menzilli savaş uçakları, toplar, tanklar, zırhlı personel taşıyıcıları, SAM füzeleri(Karadan havaya atılan füzeler) almıştır. Çin’den ise 12 adet F–7 savaş uçağı, SSM füzeleri(Karadan karaya atılan)ve devriye botları satın almıştır. Aldığı silahların çoğu uzun menzilli hedeflere yöneliktir²⁰⁸. İran’ın sahip olduğu ve olacağı iddia edilen füze sistemleri Tablo 4.6’de gösterilmektedir.

²⁰⁷Yıldız, s.91

²⁰⁸Yıldız, s.91

Tablo 4.6:İran’ın Sahip Olduğu/Olacağı Füze Sistemleri

BALİSTİK FÜZE SİSTEMİ	ENVANTER	MENZİL (Metre)	BAŞLIK KAPASİTESİ (kg)	DAİRESEL HATA İHTİMALİ	BÖLGEDEKİ MUHTEMEL HEDEFLERİ	DESTEKLEYEN ÜLKE	DURUMU
Mushak-120	—	100	—	—	—	Yerli	Kullanım da
Scud-B	300	300	—	—	—	Kuzey Kore	Kullanım da
Şahap-1	200-300	300	985 kg	450 m	Körtez'deki ABD Üsleri 1. Ali Salem Hava Üssü (Kuveyt) 2. Camp Doha Kara Üssü (Katar) 3. El-Udeid Hava Üssü ve Kara Üssü (Katar) 4. El-Seeb Hava Üssü (Umman) 5. Irak'taki muhtelif ABD üsleri	—	—
Scud-C	100	500	—	—	—	Kuzey Kore	Kullanım da
Şahap-2 (Scud-C varyantı)	100-150	500	700 kg	50 m	—	—	—
Şahap-3 (Kuzey Kore'nin Nadong-1 füzesinin türevi)	25-100	1000-1300	700 kg	190 m	İsrail Şehirleri ve Hedefleri 1.Tel-Aviv 2.Hayfa 3.Beir-Şiva 4.Dimona	Kuzey Kore	Test Edildi
Zelzal-3	—	1500	—	—	—	Yerli	Gelişmekte
Şahap-4 (Kuzey Kore'nin Nadong-2 füzesinin veya Rus teknolojisi üzerine kurulu Sovyet SS4 füzesinin türevi olduğu düşünülüyor.)	—	2000	1000 kg	—	—	Kuzey Kore- Rusya	Gelişmekte
Şahap-5	—	5500	—	—	—	Yerli	Gelişmekte

Kaynak:<http://www.jeopolsar.com/makaleler/Makale.asp?id=03> ve http://www.strateji.cukurova.edu.tr/ORTA_DOGU/05.asp

**Tablo 4.7:İran'ın Askeri Hizmet ve Silah/Askeri Malzeme
Tedarik Ettiği Ülkeler**

Askeri Hizmet ve Silah/Malzeme Alınan Ülkeler	Alınan Mal ve/veya Hizmetin Türü	Alınan Silah/Malzeme ve/veya Hizmetin Ayrıntıları
Gürcistan	Yardım/Destek	<ul style="list-style-type: none"> Nükleer teknisyen temini Su-25 uçaklarının modernizasyonu (2003)
Macaristan	Silah yapımında işbirliği	<ul style="list-style-type: none"> CW dual-use technology (2002)
Hindistan	Yardım/Destek	<ul style="list-style-type: none"> T-72 tankları ve MiG-29 uçaklarının modernizasyon hizmeti (2003)
	Askeri Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> Hindistan'da Askeri Eğitim (2000)
	Modernizasyon	<ul style="list-style-type: none"> İran'ın hava üslerinin modernizasyonu
İsrail	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> M-113 zırhlı muharebe aracı parçaları (2002) alımı
İtalya	Destek/Yardım	<ul style="list-style-type: none"> Uzaya uydu yerleştirmede işbirliği (2003)
Letonya	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> Uçaksavar sistemleri Gece görüş sistemleri
Kuzey Kore	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> SSM (karadan karaya) füze teknolojisi alımı(2003). Uranyum yapımında işbirliği (2003) PBs (2003)
Çin Halk Cumhuriyeti	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> Füze teknolojisi temini (2001) FL-10 Gemi savar alımı (2002) Y-7 Nakliye uçağı alımı (2001) JY-14 Radar şebekesi alımı (2001) "China Cat" sınıfı savaş gemisi alımı (2002) HQ-7 SAMs (karadan havaya) füzeleri alımı (2002)
	Silah Yapımında İşbirliği	<ul style="list-style-type: none"> SSM (karadan karaya) füzeleri için katı roket yakıtı teknolojisi temini

Romanya	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> SA-6 SAM (karadan havaya) füzeleri (2000)
Rusya	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> SSM füze teknolojisi alımı (2000) T-72s tanklarının üretim lisansının alınması (2002) “İgla” SAMs (karadan havaya) füze alımları (2000) Uydu teknolojisi alımı (2001) Tu-334 nakliye uçağı alımı (2004) Mi-171 helikopter alımı (2002) EW sistemleri alımı (2002) Su-25 uçakları alımı (2003) Lazer güdümlü top alımı (2003)
	Yardım/Destek	<ul style="list-style-type: none"> Buşehr nükleer santrali için teknik eleman yardımı (2002)
	Askeri Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> İranlı subayların Rusya’da eğitimi (2000)
Singapur	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> ABD yapımı silahların yedek parçalarının alımı
Tayvan	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> ABD yapımı uçaklar için yedek parça alımı
Ukrayna	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> AN-140 nakliye uçakları alımı (2004)
İngiltere	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> Gece görüş donanımları alımı (2003)
ABD	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> ABD yapımı uçaklar için yedek parça alımı

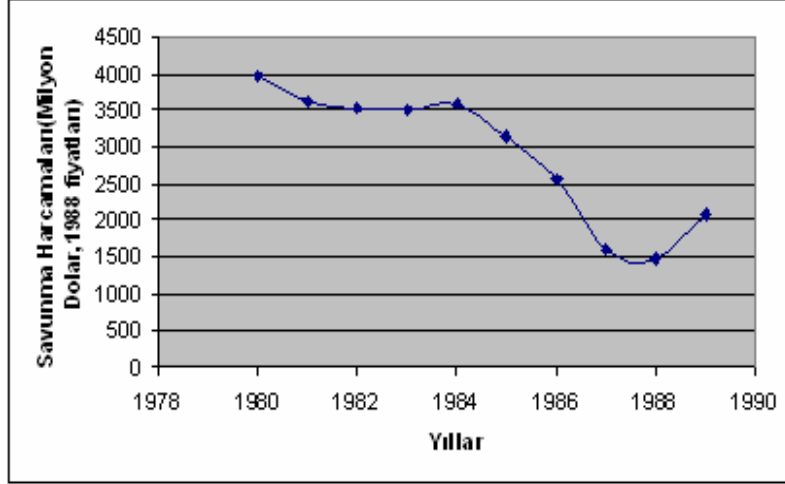
Kaynak: <http://www.tau.ac.il/jcss/balance/Iran.pdf>

4.2.3. Suriye

Suriye bir dönemler, silahlı kuvvetler açısından Ortadoğu’nun en önde gelen güçlerinden biriydi. Suriye’nin silahlanmasında SSCB ve Doğu Bloğu ülkeleri önemli rol oynamıştır. Özellikle 1973 Arap-İsrail Savaşından sonra, İsrail’e karşı silah dengesini kurmak amacı ile silahlanmaya hız vermiştir. Bu amaçla füze gücünü geliştirmeye çalışmış, SSCB’den Scud-B füzesi satın almıştır²⁰⁹. 1978’de Suriye, SSCB ile; MIG-27 uçaklarını, SA-8, SA-9 uçaksavar füzelerini ve yüzlerce T-62 tankını kapsayan yaklaşık 1 milyar dolarlık bir satın alma anlaşması imzalamıştır. Ancak silah

²⁰⁹Yıldız, s.92

bakımından SSCB'ye bağımlı olmasına rağmen özellikle hava silahları konusunda Batı'lı firmalara yaklaşmıştır.1977'de Fransa'dan 30, İtalya'dan 6 helikopter almıştır.²¹⁰

Şekil 4.10:1980–1989 Döneminde Suriye'nin Savunma Harcamaları
(1988 Sabit fiyatları, Milyon Dolar)

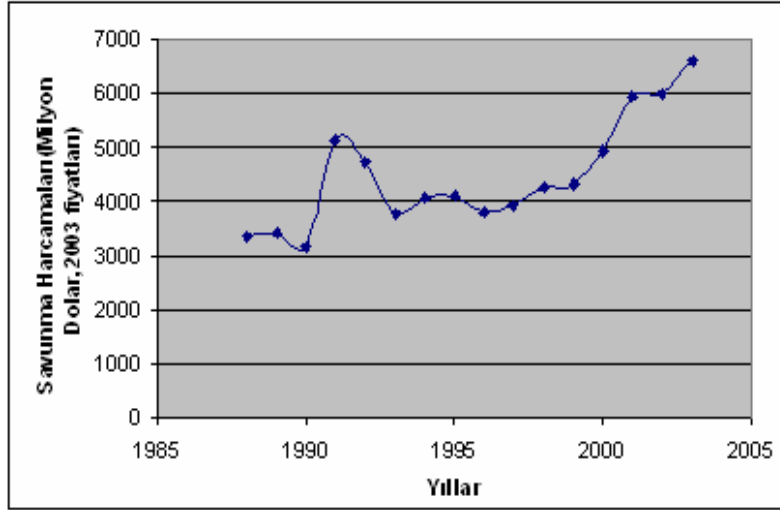
Kaynak: SIPRI Yearbook 1990, s. 192- SIPRI Yearbook 1991 s. 170

Suriye, Körfez Savaşı sonrasında silahlanmaya daha da önem vermiştir. ABD'nin iddialarına göre Mart 1991'de Kuzey Kore'den 150 adet 500 km menzilli Scud-C füzesi satın almıştır.²¹¹ Ayrıca Rusya ile Kasım 1992'de imzaladığı silah satış anlaşması ile bu ülkeden MTG-29 ve Sukhoi-24 uçakları, T-72 tankları, SAM-11 ve SAM-13 füzeleri satın almıştır. Ayrıca Rusya, Suriye'nin 15 milyar dolar tutarındaki eski askeri borcunu da taksitlendirmiştir²¹².

²¹⁰ Fahri Çeliker, **Ortadoğu'da Silahlanma**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, ,Yıl:98, Sayı:270, Haziran 1979,s.15

²¹¹ Yıldız, s.92

²¹² Yıldız, s.93.

Şekil 4.11:1988–2004 Döneminde Suriye'nin Savunma Harcamaları
(2003 Sabit fiyatları, Milyon Dolar)

Kaynak: http://first.sipri.org/non_first/result_milex.php?send

Tablo 4.8: 2003 Suriye'nin Askeri Hizmet ve Silah/Askeri Malzeme Tedarik Ettiği Ülkeler

Askeri Hizmet ve Silah/Malzeme Alınan Ülkeler	Alınan Mal ve/veya Hizmetin Türü	Alınan Silah/Malzeme ve/veya Hizmetin Ayrıntıları
Ermenistan	Silah Alımı	• T-62 MBTs (Ana muharebe tankları) s modernizasyonu (2001)
Belarus	Silah Alımı	• SA-18 SAMs (Karadan Havaya) füze (2003)
Bulgaristan	Silah Alımı	• APCs (Zırhlı personel taşıyıcı) sistemlerin modernizasyonu (2002)
İran	Yardım/Destek	• Rusya'ya olan askeri borçlar için teminat (2003) sağlanması
	Silah Yapımında İşbirliği	• SSMs (Karadan karaya) füze sistemleri yapımında işbirliği (2003)
Irak	Silah Alımı	• Kitle imha silahı alımı iddiası (2003)
İtalya	Silah Alımı	• T-72 MBTs (Ana savaş tanklarının) modernizasyonu (2003)

Kuzey Kore	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> • Scud C/D D SSMs (karadan karaya) füzeleri (ScudC/) alımı (2004) • Silah üretiminde yardım
	Askeri Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> • Nükleer ve füze sistemleri teknisyenlerine eğitim (2002)
Pakistan	Silah Yapımında ve AR-GE faaliyetlerinde İşbirliği	<ul style="list-style-type: none"> • Nükleer santirfuj teknolojisi üretiminde işbirliği (2004)
Çin Halk Cumhuriyeti	Silah Yapımında ve AR-GE faaliyetlerinde İşbirliği	<ul style="list-style-type: none"> • Scud D karadan karaya füze sistemleri (Scud D SSMs) yapımında işbirliği (2000)
Rusya	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> • Strelets karadan havaya füze sistemleri (Strelets SAMs) alımı (2005)
	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> • Hava üssü onarımı (2000)
Suudi Arabistan	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> • Rusya'ya olan borçlar için teminat (2003) sağlanması
İngiltere	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> • Gece görüş donanımları satışı (2002)
Ukrayna	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> • T-55 MBTs (Ana muharebe tankları) modernizasyonu (2001) • "Kolchuga" Radar Sistemi (2002)

Kaynak: <http://www.tau.ac.il/jcss/balance/Syria.pdf>

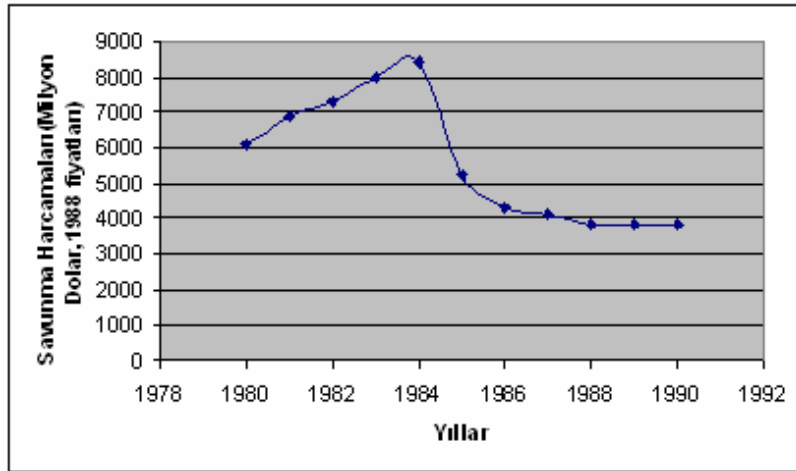
4.2.4. İsrail

1950 yılında yayınlanan üçlü Bildirge ile silah ambargosu uygulanan İsrail, bu dönemde silahlarının büyük çoğunluğunu Çekoslovakya'dan sağlamıştır. Çünkü Çekoslovakya o dönemde SSCB'ye bağımlılığı en az olan Doğu Bloğu ülkesi konumunda olmuştur.

Ayrıca İsrail füze geliştirme alanında Fransızlar ile işbirliği yaparak füze üretiminde başarı sağlamıştır. Bu ülkenin Fransız firmalar ile yaptığı işbirliği ile 1967 Arap İsrail savaşı sonucu De Gaulle tarafından açıklanan silah ambargosundan

etkilenmemiştir. Bu çabalar sonucu İsrail; hücum botlardan fırlatılan Gabriel, havadan havaya fırlatılan Shafrir ile karadan karaya fırlatılan Ze'ev füzelerini üretmiştir²¹³.

Fransa ve İngiltere'nin uyguladığı ambargodan sonra ABD İsrail'in silahlandırılmasında etkili olmaya başlamıştır²¹⁴.1978'de ABD İsrail'e her biri 48 tane havadan havaya veya denizden denize füze taşıyan F-15 A uçakları vermiştir. Ayrıca Dragon tanksavar füzeleri göndermiştir.1976 siparişlerinden iki adet E-2C erken ikaz uçağı, 50 adet 15.5 cm.lik Obüs;1977 siparişlerinden 128 tanksavar füzesi (TOW) ve 10 adet M-127 istihkam aracı teslim edilmiştir.(1967 Arap-İsrail savaşından sonra Fransa ve İngiltere İsrail'e silah ambargosu uygulamıştır. Ancak ABD, İsrail'i daha çok silahlandırmış ve bu durum sonucunda ABD ve İsrail arasındaki ilişkilerin gelişmesi hız kazanmıştır.) Ayrıca İsrail 1978'de İngiltere'den 36 hava savunma füzesi ve 3 denizaltı almıştır²¹⁵.

Şekil 4.12:1980–1990 Döneminde İsrail'in Savunma Harcamaları
(1988 Sabit fiyatları, Milyon Dolar)

Kaynak: SIPRI Yearbook 1990 s. 192- SIPRI Yearbook 1991 s.170

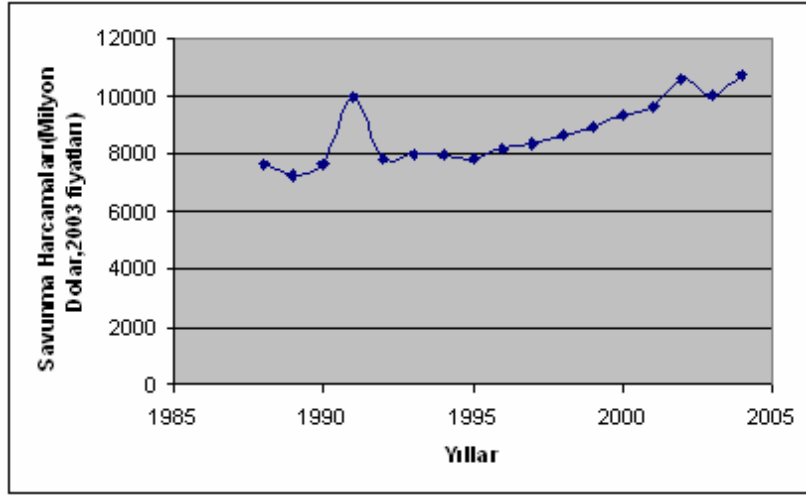
Yüksek kalitede ekipman temininde en büyük yardımı ABD'den alan İsrail, ABD ile 1988 yılında imzaladığı bir anlaşma ile bu ülkeyle askeri teknoloji ve istihbarat

²¹³Yıldız, s.86.

²¹⁴Yıldız, s.80–81.

²¹⁵ Fahri Çeliker, **Ortadoğu'da Silahlanma**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, ,Yıl:98, Sayı:270, Haziran 1979,s.15

alanında işbirliğini de arttırmıştır. ABD'den 1989 yılında Arrow anti-füze sistemini geliştirmek için 65 milyon dolar tutarında yardım alırken, ABD'den ilk Patriot füze sistemini alan ülke olmuştur. 1992 yılında ABD'den Apache ve Blackhawk helikopterleri almak ve askeri ekipmanını modernleştirilmek için yine ABD'den kredi almıştır. Yine 1992 yılında eski silahlarının birçoğunu elden çıkarırken, askeri donanımında modern ve gelişmiş silahlara ağırlık vermeye başlamış bu çerçevede ABD'den 15 adet F-15 ve 40 adet F-16 uçağı satın almıştır.

Şekil 4.13: 1988–2004 Döneminde İsrail'in Savunma Harcamaları
(2003 Sabit fiyatları, Milyon Dolar)

Kaynak: http://first.sipri.org/non_first/result_milex.php?send

İsrail aynı zamanda, silah ihraç eden ülkedir. Bugün gelişmiş kapitalist ülkelerce talep edilebilecek nitelikte askeri malzeme üretmektedir. İsrail'in ihraç ettiği askeri araçlar arasında; uçaklar, panzerler, elektronik donanım, devriye hücumbotları, uzaktan kumandalı silahlar ve NATO ülkelerine de ihracatını yaptığı Uzi marka makineli tabancalar bulunmaktadır. ABD'ye 1992 yılında 40 adet füze rampası satmıştır. Ayrıca İsraili askeri danışmanlar Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin çoğunda askeri programlar yönetmektedir.²¹⁶

²¹⁶Yıldız, ss. 88-89

**Tablo 4.9:İsrail'in Askeri Hizmet ve Silah/Askeri Malzeme
Tedarik Ettiği Ülkeler**

Askeri Hizmet ve Silah/Malzeme Alınan Ülkeler	Alınan Mal ve/veya Hizmetin Türü	Alınan Silah/Malzeme ve/veya Hizmetin Ayrıntıları
Kanada	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> • Helikopter simülatörü (2001)
Eritre*	Yardım/Destek	<ul style="list-style-type: none"> • Savaş gemilerine ait vasıtalarının kullanılması(2002)
Almanya	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> • NBC (Nükleer, kimyasal biyolojik silahlar) detektörü taşıtları • “Dolphin” denizaltıları (2004) • “Seahake” hava torpidoları (2000) • GROB G 120A uçağı (2002)
	Yardım/Destek	<ul style="list-style-type: none"> • Almanya’da yapılan denizaltılar için kısmi finansal destek
Hindistan	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> • “Dhruv” helikopteri
İngiltere	Askeri Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> • İngiltere’de askeri eğitim

<p style="text-align: center;">ABD</p>	<p style="text-align: center;">Silah Alımı</p>	<ul style="list-style-type: none">• F-16I saldırı uçağı (2001)• S-70a helikopterleri (2000)• AH-64D Longbow helikopterleri (2003)• King Air B 200-T uçağı (2004)• SAMs(karadan havaya füzeler)• JDAMs (Müşterek Doğrudan Taarruz Cephaneleri) bombaları (2004)• Füze korvetleri (2001)• SP topları• Deniz SSMs karadan karaya füzeleri (2000)• Ağır kamyonlar (2003)• “D9R” buldozerleri (2004)• ATGMs (Anti-tank güdümlü füzeleri)• “AIM-120B”uçağı için AMRAAM (havadan havaya füze)• “Gulfstream G-550” uçağı (2003)• LANTIRN navigasyon ve hedefleme sistemi (2003)• Uçuş simülatörleri (2004)• M1114 HMMWV's (Yüksek Hareket kabiliyetli – çok amaçlı-tekerli taşıtları) (2004)• “M113A3” APCs(Zırhlı personel taşıyıcıları) (2004)
---	--	---

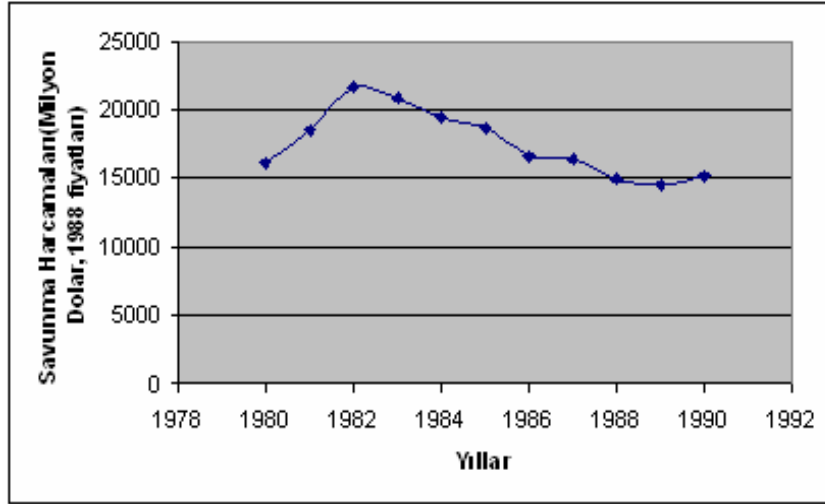
ABD		<ul style="list-style-type: none"> • “A-36” eğitim gemisi (2004) • Dingo APVs (Tümüyle korumalı taşıtlar) (2004) • “Tarta” kamyonları (2005) • “GBU-28” bombaları (2005)
	Yardım/Destek	<ul style="list-style-type: none"> • 2,16 milyar dolar askeri hibe(2004) (Gittikçe artarak 2008’de 2,4 milyar dolar olabilir) • 1 milyar dolar finansman ve 9 milyar dolar kredi teminatı(2003)
	Silah Yapımında ve AR-GE faaliyetlerinde İşbirliği	<ul style="list-style-type: none"> • Arrow ATBM (Anti Balistik füzeler)için finans ve yardım • THEL savunma sistemi • Ze’ev APC(Zırhlı Personel Taşıyıcı)
	Askeri Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> • Yurt dışında kursiyerlik

Kaynak: <http://www.tau.ac.il/jcss/balance/Israel.pdf>

4.2.5. Suudi Arabistan

1973–1977 döneminde ABD'nin bölgeye yaptığı toplam silah transferi içinde, Suudi Arabistan'ın payı % 24'e yükselmiştir (1963–1973 dönemindeki oranı % 16 idi)²¹⁷. Ancak Suudi Arabistan, bu dönemden önce de Batı tarafından silahlandırılmaya başlamıştır. 1960'ların ortalarındaki Yemen iç savaşı sebebiyle İngiltere, Suudi Arabistan'ın ilk hava savunma sistemini kurmuştur.

Suudi Arabistan, hava kuvvetlerini modernleştirmek amacıyla 1976'da Amerikan Northrop uçak firması ile toplam tutarı 1,46 milyar dolar olan bir anlaşma imzalamış, ABD'den 1978'de 4 mayın temizleme aracı ve Dragon tanksavar füzeleri almıştır. Ayrıca İngiltere ile 1973'de yapılmış olan silah satış anlaşmasını 1983'e kadar uzatmıştır.²¹⁸

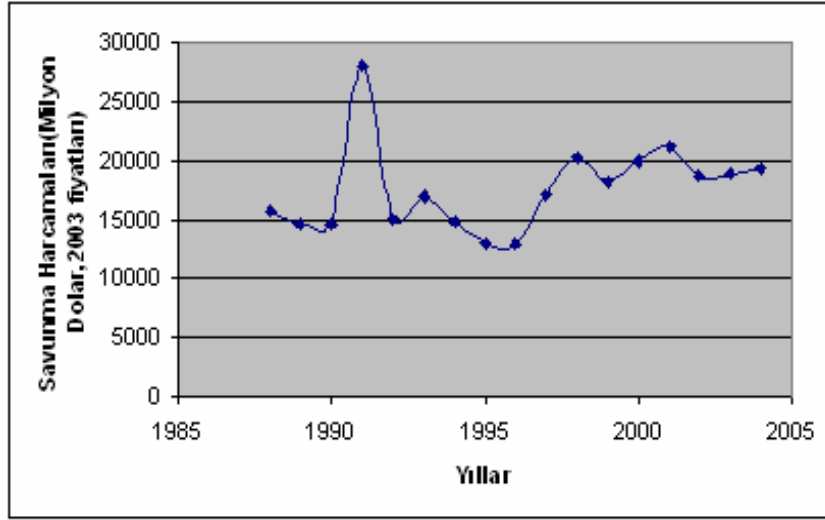

Şekil 4.14:1980–1990 Döneminde Suudi Arabistan'ın Savunma Harcamaları
(1988 Sabit fiyatları, Milyon Dolar)

Kaynak: SIPRI Yearbook 1990 s.192- SIPRI Yearbook 1991 s.170

²¹⁷ Yıldız, s.81.

²¹⁸ Fahri Çeliker, **Ortadoğu'da Silahlanma**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, ,Yıl:98, Sayı:270, Haziran 1979,s.16.

Şekil 4.15:1988–2004 Döneminde Suudi Arabistan'ın Savunma Harcamaları
(2003 Sabit fiyatları, Milyon Dolar)

Kaynak: http://first.sipri.org/non_first/result_milex.php?send

**Tablo 4.10: Suudi Arabistan'ın Askeri Hizmet ve Silah/askeri Malzeme
Tedarik Ettiği Ülkeler**

Askeri Hizmet ve Silah/Malzeme Alınan Ülkeler	Alınan Mal ve/veya Hizmetin Türü	Alınan Silah/Malzeme ve/veya Hizmetin Ayrıntıları
Belçika	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> “LAV” IFVs (Piyade Savaş Aracı) için döner top (2000)
Kanada	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> LAV APCs(Zırhlı personel taşıyıcısı), LAV IFVs Piyade Savaş Aracı)
Fransa	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> SAMs (Karadan havaya) füzelerin modernizasyonu (2004) F-2000 füze firkateynlerinin modernizasyonu (2001) Al-Rihayd füze firkateynleri (2002)

		<ul style="list-style-type: none"> • C4I sistemi (2004)
	Askeri Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> • Deniz Kuvvetleri personelinin eğitimi (2004)
Almanya	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> • Askeri İletişim Sistemi (2001)
İtalya	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> • AB 412 Helikopterleri (2001) • 76 mm gemi topu (2002)
Ürdün	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> • Black Iris RVs
Norveç	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> • Taktik İletişim Sistemleri (2002)
Pakistan	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> • “Super Mashak” uçağı (2004) • Al-Khalid MBTs (Ana Tankları) (2004)

	Silah Yapımında ve AR-GE faaliyetlerinde İşbirliği	<ul style="list-style-type: none"> Hafif Silah Üretimi (2001)
	Askeri Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> Eğitmenler ve Teknisyenler (2004)
Çin Halk Cumhuriyeti	Askeri Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> Yabancı Danışmanlar/Eğitmenler/CS S-2 füzeleri için personel (2004)
Rusya	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> Zırhlı kamyonlar (2004)
İsveç	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> Erken uyarı sistemi (2001) Giraffe radarları (2001) İletişim sistemleri (2004)
İngiltere	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> Grifton hoverkraft (2001)
ABD	Silah Alımı	<ul style="list-style-type: none"> AIM-120 AAMs (havadan havaya füzeler) (2002) Erken uyarı sistemi (2001) AWACS uçaklarının modernizasyonu (2001) Radyo sistemleri (2001) Uçuş simülatörleri (2001) TOW 2A füzeleri (2000) ACTS (2002) Hawk hava savunma bataryalarının modernizasyonu (2004)

	Bakım Yardımı	<ul style="list-style-type: none">• Teknik yardım ve bakım
--	---------------	--

Kaynak: <http://www.tau.ac.il/jcss/balance/Saudia.pdf>

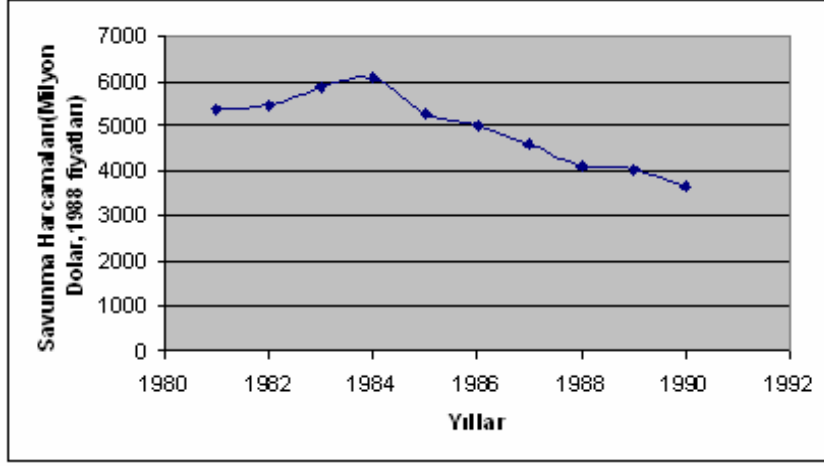
4.2.6. Mısır

1948 Arap-İsrail savaşından sonra, 1950'de yayınlanan Üçlü Bildirge ile Mısır'a da uygulanmaya başlayan silah ambargosu yüzünden Mısır, Sovyet silahları almaya öncelik vermiş; Enver Sedat iktidara gelene kadar da askeri malzeme açısından Doğu Bloğu ülkelerine, özellikle de SSCB'ye bağlı kalmıştır.

Ayrıca, Almanya ile de askeri alanda işbirliği yapmıştır. Mısır ve Almanya arasında 1959 yılı Kasım ayında Münih'te füze geliştirme programına ilişkin olarak gizli bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak, İsrail'in diplomatik girişimleri sonucu 1965'de Almanya tüm askeri uzmanlarını Mısır'dan çekmiş ve Mısır'ın füze geliştirme programı önce sekteye uğramış, daha sonra da durmuştur.

Enver Sedat'la birlikte ABD ile Mısır arasındaki askeri işbirliği ve silah ticaretinin hacmi artmıştır. ABD, Mısır'ın silahlandırılmasında özellikle 1978'den sonra önemli roller üstlenmiştir. Ayrıca Mısır 1978'de Fransa'dan 24 adet havadan yere füze (AS-12) , İngiltere'den iki helikopter, İtalya'dan da 30 adet denizden denize atılan füze almıştır.²¹⁹

²¹⁹ Fahri Çeliker, **Ortadoğu'da Silahlanma**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, ,Yıl:98, Sayı:270, Haziran 1979,s.15

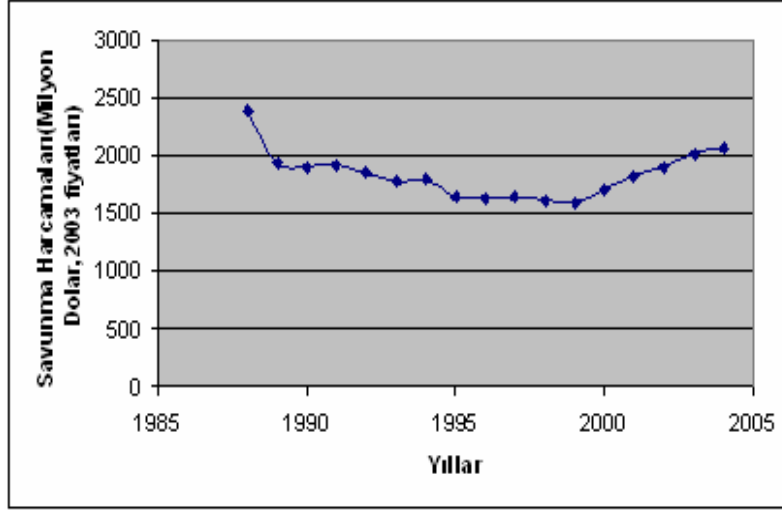

Şekil 4.16:1981–1990 Döneminde Mısır’ın Savunma Harcamaları
(1988 Sabit fiyatları, Milyon Dolar)

Kaynak: SIPRI Yearbook 1991, s.170

1978’lerden sonraki dönemde ise Mısır’ın, az gelişmiş ülkeler ile işbirliği içine girdiği görülmüştür. Örneğin Arjantin ile yapılan işbirliği çerçevesinde, Badr 2000 olarak bilinen füze üretim programını yürürlüğe koymuştur. Yine 1980’lerin ortasında denediği Concor 2 adlı 100–150 km menzilli füze üretim projesine katılmış, ancak 1989’da ABD’nin baskısı ile projeden ayrılmıştır²²⁰.

²²⁰ Yıldız, s.87.

Şekil 4.17:1988–2004 Döneminde Mısır’ın Savunma Harcamaları
(2003 Sabit fiyatları, Milyon Dolar)

Kaynak: http://first.sipri.org/non_first/result_milex.php?send

Tablo 4.11: Mısır’ın Askeri Hizmet ve Silah/Askeri Malzeme Tedarik Ettiği Ülkeler

Askeri Hizmet ve Silah/Malzeme Alınan Ülkeler	Alınan Mal ve/veya Hizmetin Türü	Alınan Silah/Malzeme ve/veya Hizmetin Ayrıntıları
Avusturya	Silah Alımı	• M-60 Ana Tank sistemleri (2002)
Belarus	Modernizasyon	• BTR-50 Zırhlı Personel Taşıyıcılarının modernizasyonu (2002)
Almanya	Silah Alımı	• Tiger tipi füze gemileri (2002)
Hollanda	Silah Alımı	• Zırhlı Savaş Araçları (2004)
Rusya	Silah Alımı	• SA-6 Karadan havaya füzelerin(SAM) modernizasyonu (2002)
Ukrayna	Silah Alımı	• An-74 Uçağı (2004)
A.B.D	Silah Alımı	• AIM-9 Hava saldırı füzesi(2004)

A.B.D		<ul style="list-style-type: none"> • Havayolu elektronik destek sistemleri (2003) • İnsansız Hava Araçları (2002) • Avenger Karadan havaya füzeler (SAM) (2005) • F-16 simülatörleri (2002) • King Cobra saldırı gemileri (2004) • Harpoon anti-gemi füzeleri (2003) • M109 A2/A3/A5 zırhlı savaş araçları (2005) • CH-47C helikopterlerin modernizasyonu (2002) • Helikopterler için motor (2005) • Hellfire anti-tank füzeleri(2002) • AN/MPQ-64 radarları (2002) • UH-60L Blackhawk helikopterleri (2002) • Gulfstream uçağı (2002) • SeaSparrow karadan havaya füzeler(SAM) (2003) • Phalanx Gemi öz savunma sistemleri (2003) • TARS keşif sistemleri • Ağır ekipman taşıyıcıları(2003) • Seasprite helikopteri (2002) • Paveway II lazer güdümlü bombalar (2004) • C-130H uçağı (2004) • AGM-88 Yüksek Hızlı anti-Radyasyon füzeleri (HARMs) (2004)
	Yardım Destek	<ul style="list-style-type: none"> • 1.3 milyar dolar hibe (2005)

A.B.D.	Silah Yapımında ve AR-GE faaliyetlerinde İşbirliği	<ul style="list-style-type: none">• M1A1 tankları (2003)• MSSA2 taşıtları(2003)
---------------	--	--

Kaynak: <http://www.tau.ac.il/jcss/balance/Egypt.pdf>

Sonuç

Savunma harcamaları; savunma hizmetleri için, kamu harcamalarından ayrılan kısım olarak adlandırılır. Aynı zamanda ülkelerin refahı pahasına, milli gelirlerinden, tehdidin artan bir fonksiyonu olarak ayırdıkları pay olup; egemenlik ve beka harcamaları olarak da tanımlanabilir. Dünyadaki belirsizlik ortamı, ülkelerin güvenlik kaygıları, büyük güçlerin dünyaya egemenlik kurma çabaları, bu harcamalardan vazgeçilemeyeceğini göstermektedir. Nitekim dünyada savunma harcamalarının eğilimi incelendiğinde; savunma harcamaları dönemlere göre artıp azalmış, ancak bu harcamalardan vazgeçilmemiştir.

Soğuk savaş dönemi iki kutup arasında silahlanma yarışına sebep olmuş, iki büyük güç arasındaki silahlanma yarışı dolaylı olarak her iki tarafın alt bölgesel sistemlerine yayılmıştır. Bu dönemde savunma harcamaları yükselmiştir.1990'da Berlin duvarının yıkılması ve soğuk savaşın fiilen bitmesi ile savunma harcamaları düşmeye başlamıştır. Ancak 1998'den günümüze kadar geçen süre içerisinde, başta 11 Eylül terör olayları ve ABD'nin 2003'te Irak'ı işgali yüzünden savunma harcamaları yerini tekrar yükselişe bırakmıştır.

Ülkelerin savunma harcamalarını belirleyen ekonomik, jeopolitik, tarihsel, demografik, siyasal rejim gibi birçok faktör vardır. Ancak savunma harcamalarının düzeyini gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler ayırımına göre incelendiğinde; ekonomisi gelişmiş, sanayileşmiş ve milli gelir düzeyi yüksek ülkeler, gelişmekte olan ülkelere göre, çok daha fazla savunma harcaması yapmaktadır. Bu durum kişi başına düşen savunma harcamaları içinde geçerlidir. Ancak gelişmiş ülkelerin savunma harcamalarının GSYİH' na oranı, gelişmekte olan ülkelere nazaran daha düşük olmaktadır.

Savunma harcamalarının ekonomik etkilerini inceleyen çok sayıda çalışma yapılmışsa da bu çalışmalarda savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu veya olumsuz etkilediği konusunda bir görüş birliğine varılamamıştır.

Ortadoğu ülkelerinde savunma harcamalarının GSYİH' ya oranı dünya ortalamasının çok üstünde seyretmiştir ve bu durum bugün de devam etmektedir.

Ortadoğu coğrafyasında bulunan ülkelerin hepsinde istisnasız iktidarı elinde bulunduran bir elit grup olmuştur. Bu elit yapı iktidarını devam ettirmek için savunma harcamalarını yüksek tutmuştur.

Ayrıca olgunlaşmamış ulus devlet yapısı yüzünden bölgedeki insanlar dinsel grupların ulusun alt birimi değil, tersine ulusların bir dinin alt birimi olduğu görüşüne yatkındırlar. Bölgedeki sosyal yapı, çok parçalı etnik ve mezhepsel bir yapı görünümünü vermektedir. Etnik ve dini çeşitlilik hem bölgedeki ülkelerinin kendi içinde hem de aynı zamanda ikinci bir devlet ile ilişkilerinde de önemli bir güvenlik sorunu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bölgedeki ülkelerinin hızla artan nüfusu, işsizlik, beklentilerin karşılanamaması vb. sosyoekonomik sorunlar, bölgedeki bazı devletlerin bu sorunlara kayıtsız kalan yapısı ve İsrail'in saldırgan politikasına karşı, diğer bölge ülkelerindeki insanların bir kısmının İsrail'e karşı düşmanca hisler beslemesi, bölgede terörün ve karmaşanın yeşerebileceği ortam yaratmıştır.

İsrail bölgede güçlü ve kabiliyeti yüksek askeri güce sahiptir. İsrail'in elinde bulunan bu silah gücü, diğer bölge devletlerinin tehdit algılamalarını devamlı tetikte tutmalarına neden olmaktadır. Ayrıca çözülemeyen Arap-İsrail sorunu da bu durumu ağırlaştırmaktadır.

Bölge dışı güçlerin Ortadoğu politikalarında belirleyici unsur petroldür. Bu yüzden Batılı devletler ihtiyaçları duydukları petrolü ucuza temin etmek için, petrol aldıkları ülkelere silah satmışlar, böylece hem petrolü istedikleri fiyatı temin edebilmişler, hem de bu ülkelere silah satarak kazançlı çıkmışlardır.

Tüm bu faktörler Ortadoğu'da silahlanmanın ve savunma harcamalarının artmasında önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu faktörler bugünde varlığını korumaktadır Özellikle ABD'nin 2003 yılından beri süregelen Irak işgali, İsrail'in saldırganlaşması ve Lübnan'ı işgali, çözülemeyen İsrail-Filistin sorunu bölge ülkelerinin gelecekte de savunma harcamalarını arttırmalarına sebep olacaktır.

ABD'nin tek kutuplu dünya düzeninde ısrarı ve savunma harcamalarını sürekli arttırması, buna karşın çok kutuplu dünya düzenini savunan Çin, Rusya Federasyonu ve Hindistan'ın da bu harcamalarını arttırmaları, tüm dünya genelinde savunma harcamalarının artmasına sebep olacaktır. Bu durum doğal olarak Ortadoğu ülkelerinin de savunma harcamalarını arttırıcı etkide bulunacaktır.

Ortadoğu ülkelerinde zaten yüksek olan savunma harcamalarının ve gelecekte de artması beklenmektedir. Bu durum kuşkusuz bölge ülkelerinin sosyoekonomik gelişimleri üzerinde olumsuz etkide bulunacaktır. Ancak bu olumsuzluktan en az etkilenecek ülke, gerek gelişmiş bir ekonomiye, gerekse gelişmiş bir savunma sanayisine sahip olmasından dolayı İsrail olacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ARI, Tayyar; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, 1. Basım, İstanbul:

Alfa Yayınları,2004

Irak, İran ve ABD, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Genişletilmiş 14. Baskı,

İstanbul: Alkım Yayınevi

BAYAT, Mert; **Milli güç ve Devlet**, Belge Yayınları, İstanbul:

Amaç Basımevi, 1986

BULUTOĞLU, Kenan; **Kamu Ekonomisine Giriş-Devletin Ekonomik.**

Bir Kuramı, 3.Basım, İstanbul: Filiz Kitapevi,1981

EDİZDOĞAN, Nihat; **Kamu Maliyesi 1**,Bursa: Uludağ Üniversitesi

Güçlendirme Vakfı Yayınları, 1989

FREEMAN Chris ve Luc SOETE; **Yenilik İktisadı**, Birinci Basım,

Ankara: Tübitak Yayınları, 2003

İLHAN, Suat; **Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık**, İstanbul:

Bilgi Kitabevi,2.Basım,2005.

İLSEVEN, Nebil; “Petrol Sorunu”, **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**,
Türkiye Sosyal Ekonomik Araştırmalar Vakfı

KAMU MALİYESİ, 1. Baskı, Sakarya: Sakarya Kitapevi, 2004

KIŞLALI, Ahmet Taner; **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, 3. Baskı,
Ankara: İmge Kitapevi, 1995

KOCAOĞLU, Mehmet; **Ortadoğu, Parçalanmak İstenen Topraklar ve
İstismar Edilen İnsanlar**, Ankara:
Genelkurmay Basımevi, 1995

KONA, Gamze Güngörmüş; **Orta Doğu, Orta Asya Ve Kesişen Yollar**,
2. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat
Yayıncılık, 2004

LEWIS, Bernard; **İslam’ın Krizi**, 2. Basım, İstanbul: Literatür Yayınları, 2003

LEWIS, Bernard; **Ortadoğu**, Birinci Baskı, İstanbul: Sabah Kitapları, 1996

NADAROĞLU, Halil; **Kamu Maliyesi Teorisi**, Gözden Geçirilmiş ve Geliştirilmiş 9.
Baskı, İstanbul: Beta Basım Dağıtım, 1996

ÖLMEZOĞULLARI, Nalân; **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, 4.
Baskı, Bursa: Ezgi Kitapevi, 2003

PARLAR, Suat; **Barbarlığın Kaynağı Petrol**, Birinci Basım, İstanbul: Anka
Yayınları, 2003

PEHLİVANOĞLU, A.Öner; **Ortadoğu ve Türkiye**, Birinci Baskı, İstanbul: Kastaş
Yayınevi,2004

SIPRI Yearbook 1990

SIPRI Yearbook 1991

STİGLİTZ, Joseph E; **Kamu Kesimi Ekonomisi**, 2. Baskı, İstanbul: Marmara
Üniversitesi Yayınları, 1994

TURGUT, Reşat; “Küreselleşmenin Askeri Boyutu ve Güvenlik Stratejilerine Etkileri”,
**Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik- Birinci Uluslararası
Sempozyum Bildirileri**, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve
Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2003

TÜRK, İsmail; **Kamu Maliyesi**, Gözden geçirilmiş 2. Baskı, Ankara: Turhan Kitapevi,
1996

YILDIZ, Yavuz Gökalg; “**Oyun İçinde Oyun “Büyük Ortadoğu”**”, 2. Baskı, İstanbul:
IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004

YİRMİBİRİNCİ YÜZYILA GİRERKEN DÜNYA DÜZENİ; Harp Akademileri
Komutanlığı, İstanbul, 2000

Sürelî Yayınlar

AKGÜL, Aziz; “Niçin Savunma Ekonomisi?”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Yıl: 98,
Sayı: 272, Aralık 1979,s. 132

- ÇELİKER, Fahri; “Ortadoğu’da Silahlanma”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Yıl:98, Sayı:270, Haziran 1979,s.17.
- DEMİRTAŞ, Emin; “Askeri Ekonomik Denge”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Yıl:94, Sayı.255,Eylül 1975, ss.49–50.
- ERKMEN, Sedat; “ABD, Büyük Ortadoğu ve Türkiye”, **Stratejik Analiz Dergisi**, Cilt: 5, Sayı:52, (Ağustos 2004), s. 22.
- GÜÇEL, Yunus; **Modern Yönetimin Temel Esasları**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Yıl: 94,Sayı: 255, Haziran 1975 , s.9.
- ÖZKAN, Tuncay; “Silahsızlanma Görüşmeleri ve Savunma Harcamalarına Etkisi”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Yıl: 110, Sayı:329, Temmuz 1991, s.5
“Türkiye’de ve Dünyada Savunma Harcamaları”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Yıl: 110, Sayı:330,Ekim 1991, s.5
- ŞİMŞEK, Muammer; “Askeri Harcamaların Ekonomik Etkileri”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı:338,Yıl:112,Ekim 1993, s. 11
- TÜGEN, Kamil; “Dünyada ve Türkiye’de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl:26, Sayı:12, Aralık 1989, s.48.
- ÜRÜN, Gökhan; “Petrol Piyasalarının Yapısı, Petrolün Etkileşim Ağları ve Petrol Şirketleri Arasındaki Rekabet Ortamı”, **Avrasya Dosyası Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2003, ss.113–115.
- YARMAN, Tolga; “Enerji Kervanlarının “İpekyolu” Türkiye”, **Ulusal Strateji Dergisi**, Yıl:3,Sayı 22 (Nisan 2002), s.72.

YİRMİBEŞOĞLU, Sabri; “Savunma Harcamalarının Artışı ve Kuvvet Yapılarındaki Gelişmeler”, **SilahlıKuvvetler Dergisi**, Yıl: 95, Sayı:258, Haziran 1976, s.22.

Tezler

ÇİFTÇİ, Murat; **Dünyada ve Türkiye’de 1980 Sonrası Savunma Harcamalarının Gelişimi**, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001)

EFENDİOĞLU, Mustafa; **Türkiye’de Savunma Harcamalarının Kaynak Tahsisi Açısından Değerlendirilmesi (1985–1999 Dönemi)**, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999)

ERGE, Yusuf; **Türk Hava Gücünün Türkiye-Ortadoğu Dış Politikaları Üzerine Etkisi**,(Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2002)

KAYIM, Halil; **Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkileri ve Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi**, Lisans Tezi, T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2003)

ÖZMEN, Özden; **Dünyada ve Türkiye’de Savunma Sanayii ve Tedarik: Türkiye İçin Sanayi ve Teknoloji Politikaları Önerileri**,(Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001)

İnternet

ARSLAN, Ahmet; **Kamu Harcamalarında Verimlilik Etkinlik ve Denetim**,
www.maliye.gov.tr /apk/ MALDER%20(S140)/Kamu %20
Harcamalari%20_A.%20ARSLAN_.pdf

ATLIOĞLU, Yasin; **Suriye’de İslami Muhalefet Uyanıyor mu?**, <http://www.tasam.org/modules=News&article&sid=120>, (10 Aralık 2005)

AYMAN, Gülден; “İki Kutuplu Dünya ve İttifaklar”, **Güç Tehdit ve İttifaklar, Neo-realist Bir Perspektiften Soğuk Savaş Sonrası Yunan Dış Politikası**, 2001, http://www.saemk.org/yayindetay.asp?_sbj=icerikdetay&id=5&dba=002&dil=tr (10 11 2005)

BAKIRCI, -Fehim; **-Bütçe-Politikalarının-Mikroekonomik-Etkileri**,
www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/116.pdf, (2 Eylül 2005)

BİLECEN, Halil; **Maastricht Antlaşması’ndan Günümüze Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası**, <http://www.usak.org.uk/junction.asp?docID=346&ln=TR>

ÇELEBİER, Nazmiye; **Konsolide Devlet Bütçesinin Harcamalarının Sınıflandırılması, Türkiye’de Kamu Finansmanı (1965–1985)**, <http://www.bumko.gov.tr/arastirmarapor/NCelebier.pdf>,

ERHAN, Çağrı; **Küreselleşme Tehditleriyle Mücadele**, 2003, <http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=61>, (3 Eylül 2005)

GÜNEŞ, İsmail; **Tam Kamusal Mal ve Hizmetler**, <http://idari.cu.edu.tr/igunes/kamu/tamkamusal.htm>

GİRAY, Filiz; **Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme**, C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/865.pdf

KÜLEBİ, Ali; **Komşularımız ve Silahlı Kuvvetleri**, 2004, Türkiye Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=119>, (12.10.2005)

KÜLEBİ, Ali; **Çin'in Askeri Gücü**, 2005, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=210>, (3 Eylül 2005)

KONA, Gamze Güngörmüş; **Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dâhili Risk Faktörlerinin Etkisi**, 2004, <http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/Sayi08/10Kona.pdf>

NATO El Kitabı; Belçika, 2001, s.19, www.nato.int/docu/other/tr/handbook.pdf, (4 Mart 2005)

OGAN, Sinan; **"NATO Ukrayna İlişkilerinde Yeni Dönem"**, 2005, <http://www.avsam.org/tr/gunlukbulten.asp?ID=422>, (Ekim 2005)

SUSAM, Nazan ve B. Elif YILMAZ; **Türkiye'de Kamu Harcamalarının GSMH İçindeki Payının Analizi ve Ülkeler Arası Karşılaştırma**, 2001, <http://www.bayar.edu.tr/~msempez/bildiriler.htm>, (4 Ocak 2005)

TOSUN, Ertan-; **Türkiye’de “Kamu Kesimi Ve Özel Kesim”Ayrımının Normatif ve Reel Planda-Önemi ve Sınırları**, 1996, www.bumko.gov.tr/arastirma_rapor/ETosun.pdf, (2 Ekim 2005)

TÜRKİYE KAMU-SEN; **Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısına İlişkin Türkiye Kamu-Sen’in Raporu(2)**,2004, www.kamusen.org.tr/kitap_%5Cgorus2.pdf, (7 Ekim 2005)

VELİEV, Cavid; **İkinci Kutup İçin İşbirliği**,2005, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=211&sayfa=2>, (3 Eylül 2005)

YILDIRIM, Jülide, Selami Sezgin, Nadir Öcal, **Military Expenditure and Economic Growth in The Middle Eastern Countries : A Dynamic Panel Data Analysis**,2005, <http://ssezgin.pamukkale.edu.tr/ocalyilsezg.pdf> , (10 Ekim 2005)

YILMAZ, Veli; **Siyasi Tarih**, www.harpak.tsk.mil.tr/dscgi/ds.py/GetRepr/File-69/html

ZEKEY, Ahmet Hamdi; **Savunma Sanayi Yatırımlarının Ekonomi Üzerine Etkileri**,1999,<http://www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/doc> (6 Ağustos 2005)

Diğer Kaynaklar

<http://www.appstate.edu>

<http://www.bilgiyonetimi.org>

<http://datacentre2.chass.utoronto.ca>

<http://ekonomik.tripod.com>

<http://www.ekonomist.com.tr>

<http://www.globalsecurity.org>

<http://www.jeopolsar.com>

<http://www.nato.int>

<http://www.sipri.org>

<http://www.strateji.cukurova.edu.tr>

<http://www.tau.ac.il>

<http://tr.wikipedia.org>